

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Diplomsko delo

visokošolskega programa

**CIVILNOPRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH
PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN**

Dolores Rožej

Ljubljana, junij 2010

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Diplomsko delo
visokošolskega programa

**CIVILNOPRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN
TEMELJNIH SVOBOŠČIN**

Kandidatka : Dolores Rožej
Številka indeksa: 04032756

Mentor: izredni prof. dr. Rudi Kocjančič

Ljubljana, junij 2010

POVZETEK

Področje človekovih pravic in temeljnih svoboščin se je intenzivneje razvijalo od 17. stoletja dalje in se je posebej razmahnilo po drugi svetovni vojni, ko so različne mednarodne organizacije s sprejemom pravnih dokumentov želele preprečiti množično poniževanje ljudi in kršitve njihovih pravic. Države so se zavezale, da bodo spoštovale pravice posameznih članov družbe s tem, da državni organi ne bodo neutemeljeno posegali v njihove pravice (do življenja, prostosti, zasebnosti, premoženja in drugo). Poleg tega pa so morale posameznikove pravice zavarovati tudi pred posegi drugih posameznikov, še posebej pred posegi različnih organiziranih centrov moči (podjetij, različnih združenj, medijev in drugih).

Človekove pravice so pravice vseh ljudi. Zapisane so v Deklaraciji o človekovih pravicah, v različnih konvencijah, v Sloveniji v Ustavi, podane pa so tudi v posameznih zakonih. S pravicami imajo ljudje tudi dolžnosti, ki jih morajo izpolnjevati, da bi bili do njih upravičeni. Namen opredelitve človekovih pravic in svoboščin je omogočanje razvijanja in uporabe človeških kvalitete, inteligence, talentov in vesti ter zadovoljevanja duhovnih in drugih potreb.

Varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin je zagotovljeno predvsem s sprejemom in spoštovanjem Ustave Republike Slovenije in mednarodnih pravnih aktov na svetovni ravni. Civilnopravno varstvo ščiti interese posameznika in išče ravnotežje z interesi drugih. Išče vzrok, ki je privedel do kršitve med dvema osebama in odgovornost prizadetih. Sankcije so predvsem premoženjske narave in so odvisne od posledic storilčevega ravnanja, torej od škode, ki jo je povzročil ali morebitne koristi, ki jo je pridobil. Prepoved ravnanja je omogočena samo tedaj, ko je še mogoče preprečiti ali zmanjšati škodljive posledice.

KLJUČNE BESEDE:

- Ustava Republike Slovenije
- Človekove pravice in temeljne svoboščine
- Varstvo človekovih pravic
- Civilnopravno varstvo
- Varuh človekovih pravic
- Splošna deklaracija o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin
- Mednarodno varstvo človekovih pravic.

SUMMARY

The field of human rights and fundamental freedoms developed more intensively from 17. century on and has been expanded especially after World War II, when various international organizations began to strive for the prevention of mass humiliation and violation of human rights by adoption of appropriate legal documents. States bound themselves to respect the rights of individual society members by preventing its agencies to interfere without legitimate foundation with their rights (to life, liberty, privacy, property, etc.). Moreover, individual rights also had to be protected from interference by other individuals and particularly various organized centers of power (firms, associations, media and others.)

Human rights are the rights of all people. They are enshrined in the Declaration of Human Rights and various conventions, in Slovenian Constitution and also in individual laws. People have rights and duties that must be met in order to be entitled to them. The purpose of the definition of human rights and freedoms is enabling the development and use of human qualities, intelligence, talent, conscience, and satisfying the spiritual and other needs.

Protection of human rights and fundamental freedoms is guaranteed in particular by adopting and upholding the Constitution of the Republic of Slovenia and international legal instruments on a global level. Civil protection protects the interests of individuals seeking to balance the interests of others and is looking for a reason which led to the breach between two parties and the responsibility of those affected. Sanctions are primarily of pecuniary nature and consequences depend on the offender's conduct and the damage caused, or the potential benefits, which were acquired. The prohibition of conduct is possible only when it is possible to prevent or reduce harmful effects.

KEY WORDS:

- Slovenien Constitution
- Human rights and fundamental freedoms
- Protection of human rights
- Civil protection
- Ombudsman
- Declaration of Human Rights
- European convention of human rights and fundamental freedoms
- International protection of human rights.

KAZALO

POVZETEK.....	i
SUMMARY.....	ii
1 UVOD	1
2 USTAVNA UREDITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V REPUBLIKI SLOVENIJI.....	3
2.1 SPLOŠNE USTAVNE DOLOČBE O ČLOVEKOVIH PRAVICAH IN TEMELJNIH SVOBOŠČINAH.....	5
2.1.1 Pravice in svoboščine v slovenskem ustavnem sistemu	5
2.2 IZHODIŠČA IN CILJI USTAVNE UREDITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN.....	7
3 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE	9
3.1 POJMA PRAVICA IN SVOBOŠČINA.....	9
3.2 SPLOŠNA OPREDELITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN ...	12
3.2.1 Izvor in zgodovinski razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin	11
3.2.2 Splošna deklaracija o človekovih pravicah	14
3.3 NARAVA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN	16
3.4 VRSTE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN	17
3.4.1 Osebnostne pravice in svoboščine	18
3.4.1.1 Osebnostne pravice v Ustavi Republike Slovenije.....	18
3.4.2 Politične pravice in svoboščine.....	21
3.4.2.1 Politične pravice v Ustavi Republike Slovenije	21
3.4.3 Socialne in ekonomske pravice in svoboščine	22
3.4.3.1 Socialne in ekonomske pravice v Ustavi Republike Slovenije.....	23
3.4.4 Kulturne pravice ter svoboščine in pravice, ki izvirajo iz ustvarjalnih dejavnosti	24
3.4.4.1 Kulturne pravice v Ustavi Republike Slovenije.....	24
3.4.5 Pravice in svoboščine narodnih in etičnih skupnosti.....	25
3.4.5.1 Pravice in svoboščine narodnih in etičnih skupnosti Ustavi Republike Slovenije.....	25
4 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN.....	27
4.1. VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC V PRAVNIH POSTOPKIH.....	28
4.2 SODNO VARSTVO.....	29
4.2.1 Kazenskopravno varstvo	31
4.2.2. Varstvo na javnopravnem področju	32
4.2.3. Civilnopravno varstvo	32
4.3 USTAVNOSODNO VARSTVO	33
4.4 SODOBNI MODELI SODNE PRESOJE USTAVNOSTI.....	34
4.5 VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	35

4.5.1 Slovenski varuh človekovih pravic in temeljnih svoboščin.....	36
4.5.1.1 Varuhi človekovih pravic v Republiki Sloveniji.....	37
4.5.2 Delo varuha človekovih pravic v Republiki Sloveniji.....	37
4.5.2.1 Postopek dela Varuha človekovih pravic v Republiki Sloveniji.....	38
5 CIVILNOPRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	39
5.1 CIVILNO PRAVO IN CIVILNOPRAVNO RAZMERJE.....	39
5.1.1 Civilno pravo	39
5.1.1.1 Civilno materialno pravo.....	39
5.1.1.2 Civilno procesno pravo.....	40
5.1.2 Civilnopravno razmerje.....	41
5.1.2.1 Prikaz civilnopravnega razmerja v obliki organigrama.....	42
5.2 CIVILNOPRAVNO VARSTVO	42
5.2.1 Sodno civilnopravno varstvo	43
5.2.1.1 Značilnosti sodnega civilnopravnega varstva	43
5.2.1.2 Postopek sodnega civilnopravnega varstva.....	44
5.2.2 Izvensodno civilnopravno varstvo	44
5.3 ZNAČILNOSTI CIVILNOPRAVNEGA VARSTVA.....	45
5.3.1 Prikaz civilnopravnega varstva v obliki diagrama.....	45
5.3.2 Način civilnopravnega varstva.....	46
5.3.2.1 Državno varstvo.....	46
5.3.2.2 Samopomoč, silobran in stiska (skrajna sila).....	46
5.3.3 Nepravdni in pravnici postopek	47
5.3.3.1 Teorija spora	47
5.3.3.2 Teorija strank.....	48
5.3.3.4 Teorija ugotovotvenih (deklaratornih) in oblikovalnih (konstitutivnih) odločb.....	48
5.3.3.5 Teorija upravnega delovanja	48
5.3.3.6 Pozitivistična oziroma legalna teorija	49
5.3.4 Izvršilni postopek	49
5.3.5 Arbitražni postopek.....	49
6 PREGLED PRAVIC CIVILNOPRAVNEGA VARSTVA.....	51
6.1 TEMELJNI POGLEDI NA OPREDELITEV POJMA PRAVICE	51
6.2 ORGANIGRAM OSNOVNE DELITVE PRAVIC CIVILNOPRAVNEGA VARSTVA.....	52
6.2.1 Izključujoče ali absolutne pravice.....	53
6.2.1.1 Osebnostne pravice.....	53
6.2.1.2 Oblastvene pravice.....	54
6.2.1.3 Pravice intelektualne lastnine	56
6.2.2 Relativne pravice.....	60
6.2.2.1 Terjatev.....	61
6.2.2.2 Oblikovalne pravice	62
6.2.2.3 Sodelovalne pravice.....	64
6.2.2.4 Prilastitvene pravice	64
6.2.2.5 Pričakovalne pravice.....	65

6.2.2.6 Pravice na pravica.....	65
6.2.2.7 Proti pravice ali ugovori.....	65
7 EVROPSKA KONVECIJA O VARSTVU ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČINAH	66
8 MEDNARODNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	69
8.1 POMEN MEDNARODNEGA VARSTVA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN.....	70
9 ZAKLJUČEK.....	71
LITERATURA.....	74
VIRI.....	77
SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC IN OKRAJŠAV.....	79
SEZNAM SLIK.....	80
IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA.....	81

1 UVOD

V diplomskem delu bom predstavila Civilnopravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin in se pri tem osredotočila predvsem na Ustavo Republike Slovenije, ki je temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti, v kateri so podrobno opredeljene vse človekove pravice in temeljne svoboščine v našem pravnem sistemu.

Slovenija je leta 1991 stopila na pot neodvisne države in sprejela prvo demokratično ustavo, v kateri v drugem poglavju ureja področje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Neodvisna država je vredna svojih državljanov le, če v okviru svojih pristojnosti prispeva k uresničevanju pravic in jih ob tem tudi spoštuje.

V 14. členu Ustave Republike Slovenije so v Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino.

Slovenija je 18. 6. 2007 nastopila triletno članstvo v Svetu za človekove pravice v Ženevi. Tokrat prvič članica osrednjega medvladnega telesa za varstvo in uveljavljanje človekovih pravic, saj ni bila nikoli članica nekdanje Komisije za človekove pravice. Slovenija si med svojim članstvom prizadeva tudi za pomensko vključevanje glasu civilne družbe v delo Sveta, kajti aktivno sodelovanje nevladnih organizacij je predpogoj za kredibilnost in učinkovitost tako pri nas kot tudi v svetu.

V preteklosti so se države pogosto omejevale in zatirale človekove pravice v imenu lastnega obstoja, stabilnosti, varnosti in razvoja, pa naj je šlo za spopadanje s tako imenovanim notranjim sovražnikom, za vojne spopade v državah ali med njimi ali za trenutno aktualno vojno s terorizmom. Sodobne države skušajo graditi na ravnotežju med redom in varnostjo na eni strani ter med varstvom človekovih pravic in svoboščin na drugi.

Človekove pravice so danes bistveni sestavni del sleherne družbene ureditve, ki uveljavlja sodobni koncept demokracije, prav zato bom ureditev človekovih pravic in temeljnih svoboščin po Ustavi Republike Slovenije vključila v prvo poglavje. Kljub raznolikosti demokratičnih institucij, postopkov in drugih značilnosti sodobnih demokratičnih držav, sestavljajo nekatere klasične človekove pravice tisto skupno demokratično jedro, ki ga priznava ves Zahodni svet.

Diplomsko delo se nadaljuje s terminološko razčlenitvijo pojma pravica in svoboščina. Pojma pravica in svoboščina sta pogosta rabljena, toda širši populaciji je razumljiv predvsem pojem pravice in ne svoboščine. V okviru poglavja o človekovih pravicah je pomembna seznanitev z razvojem človekovih pravic. S tem mislim v normativni ureditvi in v praksi.

Človekove pravice so neodtujljiva ustavnopravna materija, ki pripadajo vsakomur ne glede na raso, spol, narodnost ali versko pripadnost. Zato je občutljivost na kršitve ponavadi velika in v primeru kršitve si človek prizadeva, da se mu prizadejana krivica popravi. Varstvo človekovih pravic in svoboščin je vedno aktualna tema sodobnega Sveta in zato sem v nadaljevanju svoje naloge tudi predstavila varovanje človekovih pravic, saj nas prebiranje časopisov, gledanje televizijskih poročil in brskanje po internetu redno opozarja, da na vseh koncih sveta prepogosto prihaja do kršenja osnovnih pravic in svoboščin posameznika, blatenja njegovega dostojanstva in poseganja v njegovo zasebnost.

Ker pa naslov diplomskega dela nosi ime Civilnopravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, se bom v nadaljevanju osredotočila predvsem na civilno varstvo, ki je oblika sodnega varstva in v tej obliki Ustava zagotavlja varstvo tistih pravic in svoboščin, ki jih imenujemo osebne pravice in tudi opredelila konvencijo človekovih pravic, kot tudi splošno deklaracijo. V tem diplomskem delu želim predstaviti oba dokumenta, ki obravnavata človekove pravice in svoboščine.

Pod varstvom človekovih pravic in temeljnih svoboščin ne smem pozabiti Varuha človekovih pravic, ki ima pomembno vlogo pri uresničevanju in varovanju človekovih pravic, zato bom v nadaljevanju razčlenila in opisala delo ter postopek dela Varuha človekovih pravic. Na koncu diplomskega dela pa bom predstavila tudi mednarodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, saj ima pomembno vlogo pri varovanju in uresničevanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, tako pri nas, kot tudi v svetu.

V okviru diplomske naloge bom uporabila konvencionalne vire za zbiranje podatkov. Tu so pomembni knjižni viri, med katerimi sem uporabila zbornike, učbenike, razne komentarje. Pomembna je tudi aktualna zakonodaja in ostali pravni viri, ki so dosegljivi na svetovnem spletu.

2 USTAVNA UREDITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V REPUBLIKI SLOVENIJI

Ustava¹ v uvodnem delu uvršča med svoja izhodišča temeljne človekove pravice. V ustavno pravnem pomenu so temeljne človekove pravice tiste, ki so praviloma urejene z ustavo in ki so temelj pravne ureditve družbe in države. Ponekod so temeljne človekove pravice in svoboščine urejene tudi z drugimi pravnimi in političnimi akti. V širšem pomenu uvrščamo med temeljne človekove pravice tudi temeljne svoboščine. Svoboščine pojmuje kot pravni status ali položaj, ki ga človeku in državljanu zagotavlja pravni red (predvsem ustava) zoper posega države v njegove temeljne vrednote. Pravice izhajajo iz pojmovanja človeka kot subjekta opravljanja javnih zadev, svoboščine pa iz spoznanja o potrebi omejevanja in nadzorovanja države. Svoboščine pojmuje kot ustavne zavore ali prepreke ali pa tudi omejitve države oziroma njenih organov. Nekatero ustave določajo tudi dolžnost človeka in državljana, vendar naša ustava določbe o človeški in državljanski dolžnosti ne vsebuje, to je urejeno z drugimi pravnimi akti in sicer z zakoni (dolžnost vzgajanja, vzdrževanja in izobraževanja otrok, dolžnost plačevanja davkov, itd.). Za nas je pomembna Weimarska ustava², ker je uvedla prve gospodarske in socialne pravice.

Temeljne človekove pravice in svoboščine so individualne pravice, pripadajoče posamezniku, človeku in državljanu. Temeljne človekove pravice so osebne pravice, niso odtujljive niti prenosljive in so javno pravne pravice³ in svoboščine. Predmet oziroma vsebina temeljnih človekovih pravic in svoboščin so temeljne družbene vrednote kamor spadajo življenje, osebna svoboda, dostojanstvo, človekova zasebnost, premoženje, itd.. Nosilci temeljnih človekovih pravic in svoboščin so seveda ljudje in državljani kot posamezniki. Temeljne pravne pravice po nosilcih delimo na pravice ljudi in pravice državljanov.

¹ Ustava predstavlja v formalnem pomenu vrh piramide vseh pravnih aktov. Ustava je tako hierarhično nadrejena vsem zakonskim ter podzakonskim pravnim aktom. (Cerar 2001, 7)

Zakone, ki niso v skladu z ustavo, je mogoče razveljaviti. (Šturm 1998, 37)

² Zaradi poloma Nemčije v 1. svetovni vojni je prišlo do abdikacije cesarja Wilhelma II in je bila proglašena republika. Izvoljena je bila narodna skupščina, ki je dne 11.8.1919 sprejela **Weimarsko ustavo**. Znana je po tem, da je kot prva ustava vsebovala veliko socialnih in ekonomskih pravic. Pravice državljanov so bile iz čistih političnih vzrokov razširjene tudi na socialno - ekonomsko področje; prvič v zgodovini je uveden sistem ekonomskega predstavnštva; lastnina dobiva socialno funkcijo (v splošnem interesu se je lahko omejevala). Zvezne oblasti so urejale zunanje zadeve, monetarni sistem, pošta, telegraf, telefon, carinski sistem, promet, civilna in kazenska zakonodaja, mediji, socialna pomoč, zaščita delavcev, red, varnost ter infrastruktura. Zvezna oblast je lahko po zakonodajni poti predpisovala načela glede pravic in dolžnosti v zvezi z veroizpovedjo, šolskim sistemom, plačevanja davkov. Po tej ustavi Prusija ni mogla preprečiti nobene ustavne spremembe več. Vojska se je iz posameznih kontingentov spremenila v čisto zvezno vojsko. Zaradi vladne krize in ne široke podpore množic je Weimarska republika prišla na rob propada. Leta 1933 je bila s prihodom Hitlerja na oblast Weimarska ustava odpravljena. Po požigu Reichstaga se je začela diktatura tretjega Reicha, ki je trajala vse do poloma leta 1945.

³ To so pravice po pravni ureditvi in sicer ureditvi v ustavi in po pravnem varstvu.

Pravice ljudi označujemo za osebnostne pravice, človekove pravice ima kot človek, ki jih ima v razmerju do drugih ljudi in ki mu pripadajo po njegovi celovitosti kot osebnosti (volja, zavest, osebnost). Nekatere pravice pa gredo ljudem kot državljanom in so vezane na državljanstvo ter pripadajo vsem ljudem, niso pa vse vezane na državljanstvo.

Na državljanstvo so na primer vezane temeljne ustavne pravice, ki so politične ali državljanske. Med politične spadajo volilna pravica ter pravica do združevanja, ki je ustavna podlaga za ustanavljanje političnih strank. Z izgubo državljanstva seveda oseba izgubi tudi državljanske pravice. Značilnost državljanskih pravic pa je v tem, da nekatere uživajo tudi tujci s stalnim prebivališčem v občinah.

Pri ustavnih pravicah in svoboščinah gre za pravice v pravnem pomenu. Pravice pojmuje kot pravna upravičenja in pravice brez pravnega varstva ne obstajajo. Ustava zagotavlja pravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin preko splošnih in ustavnih sodišč. Poznamo različne oblike pravnega varstva, med njimi prevladujejo pravno varstvo rednih in ustavnih sodišč ter vse pomembnejša vloga varuha človekovih pravic. Posebna oblika ustavne pravice je upravni spor, ki je dopusten na ustavno sodišče. Pravno varstvo pravic in temeljnih svoboščin pa je odvisna od državne ureditve in oblike državne oblasti.

Človekove pravice in temeljne svoboščine se uresničujejo neposredno na podlagi ustave. V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerikoli drugo osebno okoliščino. Torej pred zakonom so vsi enaki. Z zakonom je mogoče predpisati način uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, kadar tako določa ustava, ali če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine. Človekove pravice in temeljne svoboščine so omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ustava.

Nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine, urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji, ni dopustno omejevati z izgovorom, da jih ta ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri. Zagotovljeni sta sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravica do odprave posledice njihove kršitve. Z ustavo določene človekove pravice in temeljne svoboščine je izjemoma dopustno začasno razveljaviti ali omejiti v vojnem in izrednem stanju. Človekove pravice in temeljne svoboščine se smejo razveljaviti ali omejiti le za čas trajanja vojnega ali izrednega stanja, vendar v obsegu, ki ga tako stanje zahteva, in tako, da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti, ki bi temeljila le na rasi, narodni pripadnosti, spolu, jeziku, veri, političnem ali drugem prepričanju, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali katerikoli drugi osebni okoliščini.

2.1 SPLOŠNE USTAVNE DOLOČBE O ČLOVEKOVIH PRAVICAH IN TEMELJNIH SVOBOŠČINAH

Izraz človekove pravice je seznam pravic, ki gredo človeku kot članu človeške družbe, zagotavljajo njegovo človeško dostojanstvo in svoboden razvoj. Danes so priznane s posebnimi mednarodnimi akti, med katerimi je na prvem mestu Deklaracija o človekovih pravicah iz leta 1948, zagotavljajo pa se tudi v ustavah posameznih držav.

Te pravice varujejo človeka pred posegi države in njenih organov v določene človekove pravice in svoboščine, zato se jim pogosto daje javnopravni značaj. Osebnostne pravice se tičejo temeljnih človekovih osebnih dobrin, ki so varovane tudi v razmerju med posamezniki.

V rimskem pravu niso poznali tožb, s katerimi bi bila človekova osebnost, njegove osebne dobrine direktno zavarovane. Na primer napad na tujo osebnost, fizični ali moralni, je zasebni delikt in sankcija, za kršitev osebne dobrine je denarna kazen. Pod vplivom rimskega prava in njegovega načina varstva osebe, se je v pravni teoriji utrdilo stališče, da so telo, zdravje in čast osebne dobrine, ki jih pravo varuje, vendar pa ne gre za pravice, saj protipravno ravnanje ni vedno prekršitev pravice, ker lahko gre tudi samo za kršitev predpisov, ki zaradi splošne koristi varujejo določene dobrine. Te osebne dobrine so varovane predvsem s predpisi drugih pravnih panog, zlasti s kazenskimi predpisi in s prekršitvijo teh dobrin nastane prizadetemu pravica zahtevati povračilo škode. Zaradi svojevrstnosti osebnih dobrin ji civilno pravo daje le posredno varstvo z deliktnimi tožbami.

Pravni red daje posamezniku, ki je nosilec pravice, možnost da uveljavlja in varuje svojo pravico. Varstvo pravic je odvisno od avtonomne volje posameznika – varstvo se uveljavlja če oškodovanec izrazi voljo, sicer pa ne, ker civilno pravo deluje samo v zasebnem interesu ne pa po uradni dolžnosti.

2.1.1 Pravice in svoboščine v slovenskem ustavnem sistemu

V ustavnih členih od 14. do 16. so vsebovane izhodiščne oziroma splošne določbe človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V 14. členu je določeno, da so v Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerokoli drugo osebno okoliščino. Posebej je tudi določeno, da so vsi pravni naslovljenci pred zakonom enaki, s čimer je zagotovljeno načelo enakosti pred zakonom oziroma načelo pravne enakosti. V 15. členu je določeno, da se človekove pravice in temeljne svoboščine uresničujejo neposredno na podlagi ustave. Z zakonom je mogoče predpisati le način njihovega uresničevanja, če tako določa ustava ali če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine. (Cerar 2004, 38)

Ustava glede človekovih pravic kar v 48 primerih izrecno napoti na zakonsko ureditev (ustavne določbe se sklicujejo oziroma napotijo na podrobnejšo zakonsko ureditev), kar pomeni, da je pravno ureditev takšnih človekovih pravic mogoče v celoti razumeti in udejanjiti le v povezavi med ustavnimi normami in zakonskimi normami, ki ustavo razčlenjujejo in dopolnjujejo. Pri tem je treba poudariti, da so ustavne določbe o človekovih pravicah oblikovane pretežno kot pravna načela in ne kot pravna pravila. Za pravna načela pa je značilno, da so bolj abstraktno formulirana in bolj intenzivno vrednostno prežeta kot pravna pravila, ki imajo predvsem poudarjeno pravno tehnično naravo. Seveda pa velja, da je poleg ustave le zakon tisti, ki lahko določa oziroma opredeljuje temeljne in druge pravice ter dolžnosti pravnih subjektov, kajti s podzakonskimi akti takšno določanje ni dopustno. Podzakonski akti lahko zgolj razčlenjujejo in izpeljujejo v ustavi in zakonih že opredeljene pravice in dolžnosti. (Cerar 2004, 38)

Človekove pravice in temeljne svoboščine so omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ustava. Ustava v 15. členu že tudi načelno določa, da sta zagotovljeni sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravica do odprave posledic njihove kršitve. Poleg tega je še določeno, da nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine, urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji, ni dopustno omejevati z izgovorom, da je ustava ne priznava ali jo priznava v manjši meri. (Cerar 2004, 39)

V 16. členu je izjemoma dopustna tudi začasna razveljavitev ali omejitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vendar le v vojnem ali izrednem stanju. Človekove pravice se smejo v takšnih okoliščinah razveljaviti le za čas trajanja vojnega ali izrednega stanja in to le v obsegu, ki ga stanje zahteva in tako, da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti, ki bi temeljila le na rasi, narodni pripadnosti, spolu, jeziku, veri, političnem ali drugem prepričanju, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali katerikoli drugi osebni okoliščini. Ob tem pa je nekaterim najpomembnejšim pravicam zagotovljeno absolutno varstvo, kar pomeni, da jih niti začasno ni dopustno razveljaviti ali omejiti. (Cerar 2004, 39)

To pa so naslednje pravice in svoboščine:

1. nedotakljivost človekovega življenja (17. člen),
2. prepoved mučenja (18. člen),
3. varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v pravnih postopkih (21. člen),
4. domneva nedolžnosti (27. člen),
5. načelo zakonitosti v kazenskem postopku (28. člen),
6. pravna jamstva v kazenskem postopku (29. člen),
7. svoboda vesti (41. člen). (Cerar 2004, 39)

2.2 IZHODIŠČA IN CILJI USTAVNE UREDITVE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Gibanje za novo ustavo ter za globoke socialne in politične spremembe se je začelo sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja. Podpirala ga je predvsem želja po neodvisnosti države in njene politične preobrazbe na eni strani, ter vzpostavitev učinkovitega načina varstva človekovih pravic in oblikovanje civilne družbe na drugi strani. (Türk 1993, 16)

»Prvi poskus splošne alternative za prejšnjo ustavno ureditev je bila »Pisateljska ustava«, osnutek ustave, ki ga je v začetku 1988 predlagalo Društvo slovenskih pisateljev. Osnutek je bil morda tehnično nepopoln, vendar je spodbujal celotni takratni politični sistem in je najbolj domiselno in temeljito pospešil razkroj tega sistema: predstavil se je kot resnična in prepričljiva alternativa«. (Türk 1993, 16)

Postopek dejanskega snovanja ustave v letih 1989 – 1991 je potekal v dveh fazah. Začel se je z obsežnimi amandmaji k prejšnji ustavi (september 1989) in se je končal 23. decembra 1991 s sprejetjem nove ustave. Ko so se avtorji celovito lotevali problema človekovih pravic kot glavnega dela ustave, so izhajali iz ustreznih mednarodnih standardov. Pri tem so ugotovili, da oblikovanju nove ustave najbolj ustrezajo mednarodne konvencije o človekovih pravicah, sprejete v okviru Združenih narodov, ter pravna določila Sveta Evrope in Evropskega sodišča za človekove pravice. (Türk 1993, 17-18)

Preambula Ustave Republike Slovenije izhaja iz Temeljne ustanovne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. junija 1991, v kateri ugotavlja, da nekdanja Socialistična federativna Republika Jugoslavija ni delovala kot pravno urejena država in da so se v njej hudo kršile človekove pravice. Ob upoštevanju tega zgodovinskega dejstva in izhajajoč iz svojega temeljnega poslanstva postavlja preambula Ustave na prvo mesto svobodno demokratično ustavno ureditev, ki zagotavlja temeljne človekove pravice in svoboščine. V ospredje postavlja človekovo dostojanstvo in njegovo duhovno, politično in gospodarsko svobodo. Človekove pravice in temeljne svoboščine se uresničujejo neposredno na podlagi ustave. Način njihovega uresničevanja in druge oblike njihovega omejevanja so ustavno dopustne le ob pogojih iz 15. člena Ustave in izhajajoč iz splošnih ustavnih vrednot. (Šturm 1998, 25-26)

V skladu s sodobno ustavno zasnovo Ustava Republike Slovenije namenja človekovim pravicam in temeljnim svoboščinam pomembno mesto in jim odmerja velik del ustavnega besedila. V Ustavi Republike Slovenije so človekove pravice in temeljne svoboščine opredeljene že v splošnih delih (členi od 1-13), konkretno pa človekove pravice in temeljne svoboščine zajemajo drugo poglavje Ustave (členi od 14-65). Nekatere pa najdemo tudi v drugih delih ustave, predvsem v tretjem poglavju, kjer se obravnavajo gospodarska in socialna razmerja (členi od 66-79).

Njihov pomen odraža tudi njihova uvrstitev v ustavo, saj poglavje o človekovih pravicah in svoboščinah sledi preambuli in splošnim določbam ustave. (Kaučič in Grad 2008, 109)

»Po obsegu se določbe o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah precej razlikujejo. Zelo obsežne in izčrpne so določbe, ki zagotavljajo temeljne pravice in svoboščine posameznika v kazenskem postopku ter v drugih postopkih pred državnimi organi, in določbe, ki urejajo posebne pravice in položaj avtohtone italijanske ter madžarske narodne skupnosti, bolj skope pa druge določbe, na primer o političnih in drugih pravicah. Seveda pa obseg ustavnega urejanja ne kaže hkrati na raven ustavnega varstva pravic in svoboščin ali na njihov različen pomen.« (Kaučič in Grad 2008, 110)

Primerjava slovenske ustave s sodobnimi ustavami evropskih držav priča o tem, da slovenska ustava vsebuje celovito in dovolj popolno ureditev človekovih pravic in svoboščin. V nekaterih delih je naša ustava celo preseгла standarde, ki se uveljavljajo v teh mednarodnih aktih. Ponekod so sicer nekatere določbe ustave nekoliko krajše, vendar to ne zmanjšuje pravnega varstva človekovih pravic in svoboščin, saj sta v ustavo vgrajeni dve pomembni varovalki, in sicer, da morajo biti zakoni in drugi predpisi v skladu z s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo ter da ni nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji, dopustno omejevati z izgovorom, da je ta ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri. (Kaučič in Grad 2008, 109)

Slovensko Ustavo lahko torej uvrščamo med dobre Ustave sodobnega Zahodnega sveta tako glede mesta, ki ga namenja človekovim pravicam, kot tudi glede vsebine in pravnih mehanizmov, ki so namenjeni za njihovo varstvo. Vendar pa še tako dobra ustava sama po sebi ne zagotavlja dejanskega spoštovanja in učinkovitega varstva človekovih pravic. (Bavcon 1992, 43)

Zato se lahko strinjamo, da je za spoštovanje in varstvo človekovih pravic, veliko bolj kot sama razglasitev v ustavi pomembno njihovo sodno, pravno in drugačno varstvo. (Bavcon 1992, 47)

3 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE

3.1 POJMA PRAVICA IN SVOBOŠČINA

Pravico⁴ lahko z definicijo opredelimo kot opredeljeno in zavarovano možnost pravnega subjekta, da na določen način ravna. Na abstraktni ravni sestoji pravica iz enega ali več upravičenj ter zahtevka, ki se aktivira tedaj, ko je določeno upravičenje ogroženo oziroma kršeno. Konkretna pravica temelji na abstraktni pravici in vsebuje možnost ravnanja v konkretnem pravnem razmerju, pri čemer je zanjo posebej značilno to, da je voljne narave. (Cerar 1997, 53)

Pojem svoboščina pa se običajno uporablja v filozofskem smislu, kjer pomeni moralno vrednoto človekove neomejenosti in prostosti do podrejanja, izkoriščanja ipd., medtem ko se pojem pravica praviloma uporablja v pravnem pomenu. (Cerar 1997, 55)

Za nadaljnjo razjasnitev terminološke nejasnosti je pomembno to, da je sleherni pravica kot pravni pojem izvedena iz neke svoboščine kot nepravne kategorije, ki ima svoje mesto v filozofiji oziroma v tistih razsežnostih človekovega dožemanja, ki so bolj ponotranjena. V tem pogledu so pravice glede na svoboščine sekundarne, torej izvedene iz svoboščin, oziroma so takšen izraz slednjih, ki je prilagojen pravni vsebini ter pravni obliki. Vse človekove pravice je tako mogoče izpeljati iz splošne zahteve po vsestranski človekovi svobodi ter nato iz njenih posameznih manifestacij. Sicer pa je poglobljena značilnost pravice njeno pravno varstvo. Pravno varstvo pa zagotavljajo predvsem redna in ustavna sodišča, vse večjo vlogo pri varstvu temeljnih pravic pa imajo tudi varuhi človekovih pravic. Torej kadar uporabljamo pojem svoboščina v pravnem smislu, takrat s tem mislimo na posebno vrsto pravne pravice. Svoboščina je v tem smislu na splošno svoboda od vseh omejitev, razen tistih, ki so pravično oziroma razumno določene s pravom. Svoboščine, ki jih zagotavljajo določbe demokratičnih ustav, ne označujejo le svobode od nepooblaščenih fizičnih omejitev, temveč zajemajo tudi svobodo posameznika, da uživa in uporablja svoje zmožnosti na vse pravno dopustne načine, npr. da pridobiva koristno znanje, se poroči, ustanovi dom, družino itd. (Cerar 1997, 57)

V okviru pravic lahko govorimo o pravicah v širšem in ožjem smislu. Pravice v širšem smislu se notranje diferencirajo na različne načine in pogosto človekove pravice označujejo kar človekove pravice in temeljne svoboščine. Če pa govorimo o pravici v

⁴ Nasprotna odslikava pravice je pravna dolžnost, ki ima naslednji dve temeljni prvini: obveznost (dolžnost), da njen nosilec na določen način deluje in sankcijo, ki jo kot pravno posledico aktivira druga stran pravnega razmerja (nosilec korelativne pravice), če obveznost ni bila izpolnjena. Razlika med konkretno pravico in konkretno dolžnostjo je, da je v svoji voljni izbiri med aktivnim in pasivnim odnosom do pravice njen nosilec v pravnem pogledu povsem svoboden, medtem ko nosilec dolžnosti ni, saj mu, če svoje dolžnosti ne izpolni, grozi pravna sankcija (Cerar, 1997, 53-54).

ožjem smislu, pa je ta iztožljiva zahteva, da druga oseba na določen način ravna, medtem ko se kaže svoboščina predvsem skozi naslednja vidika: eden je ta, da je njen nosilec svoboden in lahko ravna, kakor želi; drugi pa je, da ravnanje nosilca svoboščine s strani družbe ni zapovedno regulirano v korist drugih oseb. Bistvena razlika med pravico v ožjem smislu in svoboščino je torej v tem, da je korelat pravice dolžnost druge osebe, da upravičencu nekaj dajo, storijo, dopustijo ali da nekaj opustijo, medtem ko je korelat svoboščine t. i. nepravica, kar pomeni, da je nosilcu svoboščine določena svobodna sfera delovanja v katero druga oseba oziroma osebe ne smejo posegati.

Svoboščine so se razvile in izoblikovale v procesu omejevanja državne oblasti, pravice pa so izšle iz pojmovanja človeka kot subjekta upravljanja javnih zadev, ki ima svoje začetke že v staroveški politični teoriji in praksi. Glede na to v teoriji običajno opredeljujemo svoboščine kot upravičenja po načelu »svobode od«, pravice pa kot upravičenja po načelu »svobode za«. Po načelu »svobode od« so svoboščine družbeno razmerje države do človeka kot posameznika. Kot nosilec svoboščin je posameznik neodvisen nasproti državi, ustava pa mu zagotavlja pravno varstvo pred državo kot organizacijo javne oblasti. Po načelu »svobode za« pa so pravice družbeno razmerje človeka do države. Kot nosilec pravic je posameznik samostojen nasproti državi, ustava pa mu zagotavlja pravne možnosti za sodelovanje pri upravljanju javnih zadev. (Kocjančič 2003, 99)

Svoboščine so torej tista ustavna upravičenja, na podlagi katerih človek ohranja svojo individualnost, pravice pa tista upravičenja, na podlagi katerih uveljavlja svojo družbenost. Svoboščina, ki je opredeljena v dispoziciji pravne norme, nikogar neposredno ne zavezuje, da se aktivno odzove na zahtevo nosilca svoboščine, kakor to velja pri nekaterih pravicah. V ustavnopravni kategoriji pa imenujemo temeljne človekove pravice tiste pravice, ki so praviloma urejene z ustavo in ki so po vsebini temelj pravne ureditve družbe in države. Temeljne pravice so individualne pravice, ki grede človeku kot posamezniku. Kot osebne pravice so neodtujljive in neprenosljive, po pravni ureditvi in po pravnem varstvu pa so javnopravne pravice.

Najstarejše in najpomembnejše človekove pravice, katerih predmet je varstvo temeljnih družbenih vrednot, kot so nedotakljivost življenja, osebna svoboda, dostojanstvo, zasebnost itd., označujemo tudi kot osebne pravice. Po vsebini so temeljne pravice vsaj načeloma izhodišče in temelj pravne ureditve večine novoveških družb in držav. Temeljne pravice lahko delimo na človekove in državljanske pravice. Človekove pravice so tiste pravice, ki jih ima človek kot človek. So pravice človeka kot osebe, ki je to, kar je, sam po sebi v razmerju do drugih ljudi, in kot osebnosti, ki je opredeljena po svoji celovitosti.

Državljske pravice⁵ pa so tiste pravice, ki pripadajo človeku kot državljanu in ki jih izgubi z morebitno izgubo državljanstva. Nosilec nekaterih gospodarskih in socialnih pravic, ki jih zagotavljajo novejši ustave, pa je človek kot delavec (pravica do stavke,

⁵ Velik borec za državljanske pravice je bil Martin Luther King mlajši, ameriški baptistični duhovnik.

pravica do soodločanja, sindikalna svoboda itd.). Glede na svojo naravo je stopnja pravnega varstva teh pravic nižja kot pri drugih temeljnih pravicah. (Kocjančič 2003, 98)

Ustava uporablja besedno zvezo «človekove pravice⁶ in temeljne svoboščine», pri čemer je mogoče oboje združiti v enotni pojem človekovih (temeljnih) pravic v širšem smislu. Za navedena pojma je značilno, da ima svoboščina predvsem filozofski izvor, pravica pa je primarno pravna kategorija. Svoboščina je po izvoru moralna vrednota oziroma etična kategorija v smislu prostosti in neomejevanja ljudi, pravica pa se kaže kot pravno zavarovano upravičenje do določenega ravnanja. V primeru ko tudi svoboščino opredelimo kot pravni institut, lahko ugotovimo, da se svoboščina in pravica sicer pojmovno ne izključujeta, vendar pa je njuno vsebinsko prekrivanje le delno. Pojem pravice implicira dolžnost nekega subjekta, ki ni istoveten z nosilcem pravice, da s svojim aktivnim in pasivnim ravnanjem nosilcu pravice neposredno omogoči njeno uresničitev. Svoboščina pa predvsem pomeni, da država in drugi subjekti ne smejo posegati v zavarovano, svobodno sfero posameznika. V ustavnem kontekstu je razlikovanje med pravicami in svoboščinami predvsem odraz povzemanja tradicionalnih nazivov, zaradi česar je treba naravo vsake posamezne pravice in svoboščine presojudati glede na njeno konkretno vsebino. Vsekakor pa je mogoče tako človekove pravice kot temeljne svoboščine označiti tudi z generičnim nazivom človekove pravice v širšem smislu.

Pojem človekove pravice opredelimo kot katerokoli zahtevo po varovanju ali upravičenje, ki naj bi bilo pravno ali družbeno sankcionirano zato in v takšnem obsegu, v katerem tako varstvo ali upravičenje terja zadovoljitev človekove potrebe. Človekova pravica je »veljavna zahteva, ki jo utemeljuje človekova potreba« (pojem, ki označuje katero koli nujno zahtevo po ohranitvi človekovega življenja, zdravja in temeljnih svoboščin. Vendar pa pride za pričujočo nalogo bolj v poštev naslednja definicija, ki poudari (ustavno) pravno dimenzijo pojma človekovih pravic. (Jambrek 1988, 38)

Človekove pravice so:

- *pravni pojem* (na kar opozarja že sam pojem pravice, katerega korelat je dolžnost storitve, dopustitve ali opustitve drugih subjektov do nosilca pravice), kajti človekove pravice pridobijo družbeno relevanten pomen takrat, ko so opredeljene v pravnih aktih (npr. v ustavi, zakonih in konkretnih sodnih odločitvah) in ko so njihove kršitve pravno sankcionirane;
- *vrednote in dobrine*, ki jih pravo na ta način prevzame in ustrezno normira, v svoji osnovi izvirajo predvsem iz morale, kjer se kažejo kot dolžnostne zahteve po človečnosti, sočutju, iskrenosti oziroma poštenosti itd. (Cerar, 2002, 23)

⁶ Pravice, ki so določene z ustavo, so hierarhično višje kot pravice, ki so urejene v zakonih. Če gre za ustavne človekove pravice, pravimo, da so temeljne pravice oz. temeljne človekove pravice. Temeljne pravice zajemajo vse človekove pravice, ki so opredeljene z ustavo v kateremkoli poglavju (praviloma sta to drugo in tretje poglavje) (Pavčnik, 2007, 192-193).

3.2 SPLOŠNA OPREDELITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Človekove pravice so pravice vseh ljudi. Zapisane so v Deklaraciji o človekovih pravicah, v različnih konvencijah, v Sloveniji pa tudi v Ustavi. Podane pa so tudi v posameznih zakonih. S pravicami imajo ljudje tudi dolžnosti, ki jih morajo izpolnjevati, da bi bili upravičeni do pravic. (Moj eDnevnik)

»V splošnem lahko človekove pravice definiramo kot tiste pravice, ki so prirojene naši naravi in brez katerih ne moremo živeti kot človeška bitja. Človekove pravice in temeljne svoboščine nam dovoljujejo, da v polnosti razvijemo in uporabljamo naše človeške kvalitete, našo inteligenco, talente in vest ter da zadovoljimo naše duhovne in druge potrebe. Temeljijo na vse glasnejših zahtevah človeštva po življenju v katerem se prirojenima dostojanstvu in veljavi vsakega človeškega bitja podeli spoštovanje in zaščito. Zanikanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ni samo individualna in osebna tragedija, ampak prav tako ustvarja pogoje za družbeno in politično nelagodje, zaseje semena nasilja in konfliktov v in med družbenimi skupinami in narodi.« (Učiti človekove pravice, Združeni narodi 2004)

Obstajajo različne opredelitve človekovih pravic, najbolj splošna pa je vrednostni oz. civilizacijski temelj modernega zahodnega sveta. Pravice, ki pripadajo posamezniku so kot posledica dejstva, da je človek s pravnimi pravili zavaroval temeljne človekove vrednote, so pa tudi predpostavka demokracije in pravice države ter institucionalni (pravni) temelj človekove politične in osebne svobode, dostojanstva, varnosti, enakosti itd. (Moj eDnevnik)

3.2.1 Izvor in zgodovinski razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin

Na prvino človeške zgodovine se upira trditev, da je svoboda⁷ bistvena človekova lastnost oziroma človekova pravica. Začetki človekovih pravic in temeljnih svoboščin segajo daleč v preteklost. Nekateri začetki celo v starogrški čas, v čas prvih grških in rimskih držav, predvsem pravica do enakosti pred zakonom in svoboda govora. V zgodnjem obdobju srednjega veka so bile sprejete ustavne listine, ki so omejevale monarhovo oblast nasproti plemstvu. V 17. in 18. stoletju pa so se postopoma izoblikovale in razvile človekove pravice v sodobnem pomenu besede. Neposredno so

⁷ Stanje, ko so ljudje podrejeni samo zakonom in ne neomejeni, samovoljni oblasti koga: pri nas je svoboda; živeti v svobodi / v času vojne nevarnosti se svoboda državljanov lahko omeji / osebna svoboda; politična, verska svoboda; svoboda, enakost, bratstvo. (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2002)

izšle iz odpora zoper tedanje absolutne monarhije⁸. Poglavitni, idejni izvir filozofskega pojmovanja človekovih pravic pa je judovsko krščansko pojmovanje človeka kot enkratnega in neponovljivega bitja.

V drugi polovici 18. stoletja je prevladalo naravno pravno pojmovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Po tem pojmovanju so človekove pravice naravne, prirojene z rojstvom, ljudem lastne ali imanentne pravice in svoboščine. Pravni red te pravice pripadajoče človeku z njegovim rojstvom prevzame, razglasi ter varuje.

Izraz oziroma kategorija »človekove pravice« se je uveljavila šele po 2. svetovni vojni. Starejša izraza sta bila »natural rights«⁹ in »rights of Man«¹⁰ v prvih dokumentih o človekovih pravicah. Človekove pravice naj bi imele kot moralna, pravna in politična kategorija izvor v teoriji o naravnem pravu (Sofokles: Antigona). Naravno pravo je tisto kar narava (ne država) zagotavlja vsem ljudem. Klasična teorija naravnih pravic se ni sklicevala na človekove pravice temveč dolžnosti (Arisotel, Akvinski: zagovarjanje suženjstva). (Moj eDnevnik)

Sodobne listine so opustile izraze, ki so jih uporabljale starejše listine, tako da so »svete« pravice in svoboščine, pa tudi redko uporabljajo oznako naravne pravice. Temeljne človekove pravice in svoboščine so izhodiščne v vseh demokratičnih državah in so vir po uvodnem delu Ustave Republike Slovenije. Temeljne človekove pravice in svoboščine kot jih pojmuje in opredeljuje naravno-pravna teorija in po obliki po katerih jih demokratične ustave razglašajo, urejajo in varujejo človeka in so splošna pravno civilizacijska pridobitev. (Moj eDnevnik)

Družbene spremembe na prehodu v novi vek pogojuje racionalistična teorija naravnih pravic. Najpomembnejša politična in pravna listina o človekovih pravicah, ki je bila sprejeta v tedanjem času v Evropi in ki je imela velik vpliv na pravno ureditev človekovih pravic v poznejših meščanskih ureditvah, je bila Deklaracija o pravicah človeka in državljana iz leta 1789. (Moj eDnevnik)

Poglavitne značilnosti te Deklaracije so:

1. idejna in vsebinska naravnopravna opredelitev človekovih pravic;
2. priznanje državljanskih pravic;
3. obča veljava in narava pravic človeka in državljana;
4. razglasitev temeljnih načel o državni ureditvi.

Ključni vpliv na dokončno uveljavitev ideje človekovih pravic sta imela nacizem in 2. svetovna vojna. Nacistični genocid je imel oporo v zakonodaji 3. Rajha, to je prispevalo k ponovnemu vzponu temeljnega naravnega prava po 2. svetovni vojni.

Rojstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin je ustanovitev OZN in sprejemanje novih ustav, ki so vključevale katalog prve in druge generacije temeljnih pravic.

⁸ **Monarhija** (samovlada) je oblika vladavine, kjer pripada najvišja oblast vladarju, (na primer kralju). Ta oblast pripada monarhu v celoti (absolutna monarhija) ali si jo deli s parlamentom (ustavna monarhija).

⁹ Natural rights jih lahko z drugo besedo pojmuje kot moralne oziroma neprenosljive pravice.

¹⁰ Rights of Man oz. človekove pravice.

Slovenija je postala članica OZN¹¹ 22. maja 1992.

3.2.2 Splošna deklaracija o človekovih pravicah

Svetovni dan človekovih pravic obeležujemo 10. decembra. Na ta dan leta 1948 je bila v Parizu sprejeta splošna deklaracija človekovih pravic, ki jo je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov. Omenjena deklaracija predstavlja skupen ideal vseh ljudstev in narodov z namenom, da bi vsi organi družbe in posamezniki razvijali spoštovanje teh pravic in svoboščin ter zagotovili njihovo splošno priznanje in spoštovanje.

Kot je tudi v preambuli deklaracije zapisano da je priznanje prirojenega človeškega dostojanstva vseh članov človeške družbe in njihovih enakih in neodtujljivih pravic priznanje temelja svobode, pravičnosti in miru na svetu. Zanikanje in teptanje človekovih pravic sta pripeljala do barbarskih dejanj, žaljivih za človeško vest, in ker je bila stvaritev sveta, v katerem bi imeli vsi ljudje svobodo govora in verovanja in v katerem ne bi živeli v strahu in pomanjkanju naj bi bila spoznana za najvišje prizadevanje človeštva. Nujno je potrebno, da se človekove pravice zavarujejo z močjo prava, da človek ne bi bil prisiljen zatekati se v skrajni sili k uporabi zoper tiranijo in nasilje. Nujno je potrebno pospeševati razvoj prijateljskih odnosov med narodi. Ljudstva Združenih narodov so ponovno potrdila svojo vero v temeljne človekove pravice in dostojanstvo ter vrednost človekove osebnosti, v enakopravnost moških in žensk ter se odločila, da bodo podpirala družbeni napredek in ustvarjanje boljših življenjskih pogojev v večji svobodi. Vse države članice so se zavezale, da bodo, v sodelovanju z Združenimi narodi pospeševale splošno in resnično spoštovanje človekovih pravic ter temeljnih svoboščin. Skupno razumevanje teh pravic in svoboščin je največjega pomena za popolno uresničitev te zaveze.

Splošna deklaracija človekovih pravic je razglasila naslednje pravice:

- pravica do življenja do prostosti in osebne varnosti,
- pravica ne biti držan v suženjstvu ali tlačanski odvisnosti,
- pravica ne biti podvržen mučenju ali okrutnemu, nečloveškemu ali ponižujočemu ravnanju ali kaznovanju,
- pravica do priznanja pravne sposobnosti,

¹¹ Organizacija združenih narodov, oz. OZN, je mednarodna organizacija, katere članice so skoraj vse države sveta. Ustanovljena je bila 26. oktobra 1945 v San Franciscu (ZDA), med ustanovnimi članicami pa je bila tudi Demokratična federativna Jugoslavija. OZN je univerzalna mednarodna organizacija, katere poglavitna naloga je ohranitev svetovnega miru in varnosti na temelju prepovedi vojne kot sredstva zunanje politike držav. Ima pa še mnoge druge pomembne naloge: gospodarske, socialne, izobraževalne, zdravstvene, znanstvene itd. OZN ohranja mir preko načela mirnega reševanja sporov in skupnih akcij ob ogrožanju in kršitvi mednarodnega miru ter varnosti predpostavlja tudi vzporedno pacifikacijo morebitnega kriznega žarišča in vzpostavitev stanja, ki bi onemogočalo ponovni izbruh konfliktov. (Grizold in Ferfila, 2000, 192-193).

- pravica do enakosti pred zakonom,
- pravica do učinkovitega pravnega sredstva proti dejanjem, ki kršijo človekove pravice,
- prepoved samovoljnega zapora, pridržanja ali izgona,
- pravica do pravičnega in javnega sojenja pred neodvisnim in nepristranskim sodiščem,
- pravica do presumpcije¹² nedolžnosti in načelo nullum crimen nulla poena sine lege praevia,
- pravica do zasebnosti,
- pravica do svobode gibanja,
- pravica iskati in uživati pribežališče v drugi državi,
- pravica do državljanstva,
- pravica polnoletnih moških in žensk svobodno skleniti zakonsko zvezo in ustanoviti družino,
- pravica do premoženja in prepoved samovoljnega odvzema premoženja,
- pravica do svobode misli, vesti in veroizpovedi,
- pravica do svobode mnenja in izražanja,
- pravica do svobode mirnega zbiranja in združevanja,
- pravica do sodelovanja pri opravljanju javnih zadev svoje države, bodisi neposredno bodisi po svobodno izbranih predstavnikih,
- pravica do socialne varnosti,
- pravica do dela in proste izbire zaposlitve,
- pravica do počitka in prostega časa,
- pravica do aдекватne življenjske ravni,
- pravica do izobraževanja,
- pravica udeleževati se kulturnega življenja svoje skupnosti,
- pravica do takšnega družbenega in mednarodnega reda, v katerem se lahko polno uresničujejo pravice in svoboščine, določene v tej deklaraciji.

Za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin je zelo pomembna državna ureditev, še posebej načelo delitve oblasti. V tem pomenu deklaracija o pravicah človeka in državljana trdi, da je država brez človekovih pravic in brez delitve oblasti, država brez ustave. (Društvo za Združene narode za Republiko Slovenijo, 1993)

Ideja o naravnih pravicah se je kljub temu ohranila. Vplivala je na odpravo suženjstva (1865), nastanek prve delovnopravne zakonodaje, nastanek sindikatov, nastanek prvih humanitarnih organizacij, nastanek Društva narodov. Naravne pravice postanejo bistven del ustavnih dokumentov. V začetku 20. st. se pojavijo prve socialne in ekonomske pravice. (Weimarska ustava 1921)

¹² Presumpcija -e ž (u) knjiž. domneva; jur. pravna presumpcija ki je določena s pravno normo, pravna domneva. (SSKJ)

3.3 NARAVA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Pravica je pravno zavarovano upravičenje pravnega subjekta do določenega aktivnega ali pasivnega ravnanja. V primeru posega v svoje upravičenje ima nosilec pravice s strani države zagotovljeno pravno varstvo. Tudi za človekove pravice je značilno, da so kot kategorija modernega mednarodnega in notranjega državnega prava konstituirane v pravni obliki, tako da zagotavljajo njihovim nosilcem pravno varstvo. (Cerar 2004, 36)

V filozofski in politično-pravni doktrini človekovih pravic, ki se je razvila v obdobju evropskega razsvetljenstva, se zatrjuje, da so človekove pravice univerzalne, absolutne, dane človeku že zgolj z njegovo »človeško« naravo in podobo.

Mednarodna ureditev in posamezne državne ureditve človekovih pravic in svoboščin in njihovo (ne)udejanjanje v praksi dokazuje, da so človekove pravice realno varovane le toliko, kolikor jih oblast in posamezniki v resnici spoštujejo in kolikor jih uspe država preko pravnih institucij v resnici zagotoviti posameznikom, katerim so bile kršene. Z vidika realnega varstva teh pravic je torej bistveno, da so te pravice opredeljene že z ustavo ter, da je nato na zakonski ravni in na ravneh konkretnega udejanjanja prava zagotovljeno njihovo učinkovito varstvo. (Cerar 2004, 37)

Evropska unija si že dolgo prizadeva zaščititi človekove pravice in temeljne svoboščine. To se je začelo s sodno prakso, ki jo od šestdesetih let naprej razvija Sodišče Evropskih skupnosti¹³ in z uporabo zakonodaje Skupnosti ščiti temeljne pravice državljanov.

Te pravice so sedaj zapisane v Listini Evropske unije o temeljnih človekovih pravicah, jasnem in jedrnatem poročilu o pravicah, ki so skupne prebivalcem vseh 27 držav članic. Te pravice so razdeljene na šest rubrik: čast, svoboščine, enakost, solidarnost, državljanske pravice in pravičnost. Sama Listina ne določa novih pravic in ne širi pristojnosti EU. Novost je enotno besedilo, ki združuje številne civilne, politične, družbene in gospodarske pravice, ki jih najdemo tudi v evropskih konvencijah, pogodbah, listinah, zakonodaji in sodni praksi. Poleg tega pa je Listina sodobna, saj se loteva izzivov, kot so bioetični standardi, osebni podatki, trajnostni razvoj in varstvo potrošnikov.

Vendar pa ne more pomagati ljudem pri spodbijanju njihovih vlad pri notranjih zadevah, ki jih rešujejo državne oblasti¹⁴. Od leta 1957, ko je bila podpisana prvotna Rimska pogodba, je vsaka revizija pogodbe okrepila zaščito državljanskih pravic.

¹³ **Sodišče evropskih skupnosti** (angleško *Court of Justice of the European Communities*, kratica **ECJ**) je bilo ustanovljeno leta 1952 in je vrhovna sodniška oblast Skupnosti. Njena vloga je priskrbeti pravno zaščito za zagotovitev interpretacije in uresničevanje predpisov Evropske unije v skladu z določili primarne zakonodaje, to je osnovnih pogodb evropskih skupnosti in Evropske unije. To pomeni, da lahko odloča le o vprašanih zakonodaje.

¹⁴ glej 51. člen

Leta 1999 je bil z Amsterdamsko pogodbo¹⁵ narejen pomemben korak pri spodbujanju sodelovanja EU pri stvareh, povezanih s sodstvom in notranjimi zadevami. Ta pogodba je dala Sodišču Evropskih skupnosti pristojnost, da zagotovi, da vse institucije EU spoštujejo temeljne pravice. V 6. členu pogodbe o Evropski uniji piše: "Unija temelji na načelih svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravne države, načel, ki so skupna državam članicam". Pogodba EU dovoljuje Svetu ministrov tudi uvajanje novih državljanskih pravic in zagotavlja, da nove članice EU dosežejo enako visoke standarde. Ukrepi, kot je odprava smrtne kazni, so predpogoj za pogajanja o članstvu v EU. (Cerar 2004, 37)

3.4 VRSTE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Z vidika razmerja med posameznikom in državno oblastjo je mogoče razlikovati med pravicami treh temeljnih položajev oziroma statusov. (Cerar 2004, 37)

Pravice negativnega statusa so tiste, ki posamezniku zagotavljajo položaj, v katerega država in drugi subjekti ne smejo posegati in to so svoboda vesti in veroizpovedi, svoboda izražanja, pravica do zasebne lastnine, ter varstvo osebnih podatkov. (Cerar 2004, 37)

Pravice pozitivnega statusa zagotavljajo posamezniku, da bo država delovala v njegovo korist in sicer da zagotavlja posameznikom pravico do osnovnega šolanja ter pravico do zdravstvenega varstva. (Cerar 2004, 38)

Pravice aktivnega statusa¹⁶ pa so tiste, na podlagi katerih lahko posameznik aktivno sodeluje v političnem oziroma javnem življenju, sem pa spadajo pravica do sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, pravica do zbiranja in združevanja ter volilna pravica. (Cerar 2004, 38)

Z vidika vsebine dobrin, ki jih varujejo posamezne človekove pravice, je mogoče le-te razvrstiti v različne skupine. Po zgledu na temeljne mednarodne pakte oziroma konvencije s tega področja ter še posebej glede na sosledje posameznih pravic v novi ustavi, je mogoče človekove pravice razvrstiti predvsem v naslednje sklope:

1. osebne pravice in svoboščine
2. politične pravice in svoboščine,
3. socialne in ekonomske pravice in svoboščine,
4. kulturne pravice in pravice, ki izvirajo iz ustvarjalnih dejavnosti,
5. pravice narodnih oziroma etničnih skupnosti. (Cerar 2004, 38)

Z vidika nove slovenske ustave je mogoče razlikovati tudi med tistimi pravicami, ki jim ustava podeljuje absolutno varstvo, kar pomeni, da teh pravic v nobenem

¹⁵ Amsterdamska pogodba spreminja PEU (pogodbo o evropski uniji), pogodbe o ustanovitvi treh Evropskih skupnosti in določene povezane akte.

¹⁶ Tem statusom pa Jelenc dodaja še pasivni status, po katerem posameznik nima nobenih pravic, ampak zgolj dolžnosti. (Kavčič in Grad 2008, 114)

primeru ni dopustno omejevati ali odvzeti ter med pravicami, katerih varstvo je v določenih izrednih okoliščinah omejeno¹⁷. (Cerar 2004, 38)

3.4.1 Osebnostne pravice in svoboščine

Osebnostne pravice spadajo med temeljne pravice in svoboščine. Osebnostne pravice so po naravi civilne pravice (pravica do odškodnine) in učinkujejo tudi v razmerju med prirejenimi subjekti. Imajo dvojno pravno naravo in sicer razmerje posameznik – posameznik ter razmerje posameznik - država.

Osebnostne pravice so:

- *nepremoženjske*
- *neprenosljive*
- *odpovedljive;*
- *nepodedljive;*
- *ne zastarajo;*
- *nastanejo z rojstvom in ugasnejo s smrtjo.*

Osebnostne pravice so večinoma nepremoženjske narave, vendar pa iz njih včasih izhajajo tudi premoženjski učinki. So neprenosljive to pomeni da se ne morejo prenesti in so vezane na posameznika. Nekaterim se lahko odpovemo (npr. privolitev v zdravstveni poseg je odpoved telesni integriteti), ne moremo pa se odpovedati vsem osebnostnim pravicam (npr. pravica do življenja - pomoč pri samomoru je kazniva). Če nekdo stori samomor v zaporu, je uprava zapora zaradi garantne dolžnosti za to odgovorna. Sprejeti mora ukrepe za zmanjševanje možnosti za storitev samomora. So nepodedljive, ker so vezane na osebo, na dediče preidejo le premoženjske pravice. Vendar pa se tudi po smrti varuje posameznikova osebnost. Zakoni zagotavljajo parcialno varstvo osebnosti po smrti, to materijo urejajo različni zakoni. Posebna ureditev regulira transplantacijo organov po smrti, Kazenski zakonik inkriminira skrunitev trupla, Zakon o varstvu osebnih podatkov ureja vprašanje kdaj in komu se lahko posredujejo podatki o osebi po njegovi smrti. Osebnostne pravice ne zastarajo, lahko pa zastara posamezni zahtevak (npr. odškodninski). (Finžgar 1985, 11)

3.4.1.1 Osebnostne pravice v Ustavi Republike Slovenije

Ustava v 17. členu zapoveduje nedotakljivost človekovega življenja in prepoveduje smrtno kazen. Prva določba je seveda v pravnem kontekstu relativna ter ne izključuje nekaterih pravno določenih možnosti odvzema življenja kot na primer v silobranu ali

¹⁷ Po določbi prvega odstavka 16. člena ustave je začasna razveljavitev ali omejitev človekovih pravic dopustna le v vojnem ali izrednem stanju pri čemer ustava oži prostor takšne omejitve ali razveljavitve. (Cerar 2004, 38)

v skrajni sili, druga določba pa ohranja v Sloveniji že uveljavljeno ustavno prepoved smrtne kazni. V 18. členu prepoveduje mučenje ter drugačno nečloveško ali ponižujoče ravnanje in pomeni logično nadaljevanje prejšnjega člena. (Cerar 2004, 39)

Druge osebne pravice v ožjem smislu urejajo ustavni člani od 32. do 41. člena. Tu gre za tiste pravice, ki zagotavljajo telesno integriteto človekove osebnosti ter za nekatere druge tako imenovane klasične liberalne pravice in svoboščine, med katerimi so tudi takšne, ki bi jih bilo prav tako mogoče uvrstiti med ekonomske pravice kot na primer pravica do zasebne lastnine (če upoštevamo njeno ustavno opredeljeno ekonomsko funkcijo) ter med politične pravice, ki so svoboda izražanja, pravica do popravka in odgovora ter svoboda vesti. (Cerar 2004, 39)

V 32. členu ustava zagotavlja svobodo gibanja, hkrati pa dopušča njeno omejevanje, vendar le na temelju zakona in v posebej utemeljenih primerih, ki jih ta člen izrecno navaja. Tako je vsakomur priznana pravica, da se prosto giblje in si izbira prebivališče, da zapusti državo in se vanjo kadarkoli vrne. Ta pravica se sme omejiti z zakonom, vendar samo, če je potrebno, da bi se zagotovil potek kazenskega postopka, da bi se preprečilo širjenje nalezljivih bolezni, da bi se zavaroval javni red, ali če to zahtevajo interesi obrambe države. Tujcem se lahko na podlagi zakona tudi omeji vstop v državo in čas bivanja v njej. 33. člen ustave zagotavlja vsakomur pravico do zasebne lastnine in dedovanja, pri čemer pa takšna lastninska pravica ni neomejena temveč pogojena s svojo socialno, gospodarsko in ekološko funkcijo. Zakon posebej določa način in pogoje dedovanja. V 34. členu je zagotovljena vsakomur pravica do osebnega dostojanstva in varnosti, kar je v bistvu splošna določba, iz katere so izpeljane nekatere druge ustavne določbe kot na primer tiste, ki varujejo posameznikovo integriteto v kazenskem postopku, predstavlja pa tudi široko pravno podlago za vsestransko tovrstno varstvo posameznika v pravnih postopkih in v drugih primerih. (Cerar 2004, 40)

35. člen zagotavlja na splošno varstvo pravic človekove zasebnosti in osebnostnih pravic, s čimer je izrecno zajeto varstvo človekove telesne in duševne celovitosti, njegove zasebnosti ter varstvo osebnostnih pravic. Splošna klavzula o »varstvu človekovih osebnostnih pravic«, daje zakonodajalcu in drugim državnim organom možnost, da v skladu z zahtevami družbenega razvoja ter z ozirom na specifičnosti različnih položajev posameznika v družbi, s svojimi odločitvami oziroma pravnimi akti ustrezno vsebinsko zapolnijo kategorijo osebnostnih pravic in opredelijo posamezne osebnostne pravice, ki uživajo ustavnopravno varstvo. (Cerar 2004, 40)

Pri členih od 36. do 38. so sicer izhodiščno poudarjene posamezne pravice, ki so posredno varovane že z odločbami iz predhodnih treh členov in sicer nedotakljivost stanovanja, varstvo tajnosti pisem in drugih občil, varstvo osebnih podatkov, vendar pa so pri tem posebej opredeljene tudi dopustne omejitve teh pravic. Nekatere omejitve teh pravic, ki izvirajo iz njihove specifične narave, so torej tako pomembne, da jih določa že ustava, podrobnejša ureditev oziroma morebitne druge omejitve teh pravic pa je v pristojnosti zakonodajalca, seveda le v ustavno dopustnih okvirih. V 36.

členu je določeno, da je stanovanje nedotakljivo, torej nihče ne sme proti svoji volji stanovalca vstopiti v tuje stanovanje ali druge tuje prostore, niti jih ne sme preiskovati. Pri preiskavi ima pravico biti navzoč tisti, čigar stanovanje ali prostori se preiskujejo, ali njegov zakoniti zastopnik. Preiskava stanovanja se sme opraviti samo v navzočnosti dveh prič. Pod pogoji, ki jih določa zakon, sme uradna oseba tudi brez sodne odločbe vstopiti v tuje stanovanje ali v tuje prostore in izjemoma brez navzočnosti prič opraviti preiskavo, če je to neogibno potrebno, da lahko neposredno prime storilca kaznivega dejanja ali, da se zavarujejo ljudje in premoženje. 37. člen pa določa, da je zagotovljena tajnost pisem in drugih občil. Samo zakon lahko predpiše, da se na podlagi odločbe sodišča za določen čas ne upošteva varstvo tajnosti pisem in drugih občil in nedotakljivost človekove zasebnosti, če je to nujno za uvedbo ali potek kazenskega postopka ali za varnost države. 38. člen ustave določa, da je zagotovljeno varstvo osebnih podatkov. Prepovedana je uporaba teh podatkov v nasprotju z namenom njihovega zbiranja kot naprimer podatki zbrani v zdravstveno-raziskovalne namene se ne smejo uporabiti v politične ali drugačne namene. Zbiranje, obdelovanje, namen uporabe, nadzor in varstvo tajnosti osebnih podatkov določa zakon. Posebej je tudi določeno, da ima vsakdo pravico seznaniti se z zbranimi osebnimi podatki, ki se nanašajo nanj in pravico do sodnega varstva ob njihovi zlorabi. (Cerar 2004, 40)

39. člen ustave zagotavlja svobodo vseh oblik javnega izražanja in obveščanja. Zagotovljena svoboda izražanja misli, govora in javnega nastopanja, tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. Ob tem je posebej določeno, da lahko vsakdo svobodno zbira, sprejema in širi vesti ter mnenja. Prav tako ima vsakdo pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon. Na svobodo izražanja in obveščanja pa se navezuje določba 40. člena, ki vsakomur zagotavlja pravico do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes posameznika, organizacije ali organa, pri čemer je tudi zagotovljena pravica do odgovora na objavljeno informacijo. (Cerar 2004, 40)

V 41. členu je zagotovljena svoboda vesti, kar pomeni, da je izpovedovanje vere in drugih opredelitev v zasebnem in javnem življenju svobodno. Nihče se ni dolžan opredeliti glede svojega verskega prepričanja, starši imajo pravico, da v skladu s svojim prepričanjem zagotavljajo svojim otrokom versko in moralno vzgojo. Usmerjanje takšne vzgoje pa mora biti v skladu z otrokovo starostjo in zrelostjo ter z njegovo svobodo vesti, verske in druge opredelitve ali prepričanja.

Posebna ustavna novost pa je pravica do ugovora vesti, ki jo je mogoče uveljaviti tudi v drugih primerih, ki jih določa zakon, če se s tem ne omejujejo pravice in svoboščine drugih oseb. Ta po izvoru izrazito moralna kategorija, ki dobiva tako ustavno-pravno obliko oziroma zaščito, je po svoji naravi imanentno nasprotna pozitivnopravnim predpisom, zato bi moral zavzeti pri njenem nadaljnjem opredeljevanju oziroma dopuščanju tudi zakonodajalec restriktiven pristop. Seveda pa je v določenih primerih tudi pravno varstvo te pravice smiselno oziroma v skladu z naravo posameznih področij človeškega udejstvovanja. (Cerar 2004, 41)

3.4.2 Politične pravice in svoboščine

Sem spadajo pravice, ki ljudem omogočajo vplivanje na oblikovanje javne oblasti, sodelovanje pri njenem izvrševanju in nadzor nad njo.

3.4.2.1 Politične pravice v Ustavi Republike Slovenije

V ustavi 42. člen zagotavlja pravico do zbiranja in združevanja ter predvideva tudi možnost zakonskih omejitev teh pravic. Vsem je zagotovljena pravica do mirnega zbiranja in do javnih zborovanj, poleg tega pa ima tudi vsakdo pravico, da se svobodno združuje z drugimi in sicer v društva, politične stranke, sindikate itd. Zakonske omejitve teh pravic so dopustne, če to zahteva varnost države ali javna varnost ter varstvo pred širjenjem nalezljivih bolezni.

Ob tem pa je posebej določeno, da poklicni pripadniki obrabnih sil in policije ne morejo biti člani političnih strank. Prav tako je delna omejitev svobode združevanja izrecno predvidena za sodnike, državne tožilce in ustavne sodnike, ki ne smejo biti člani organov političnih strank. (Cerar 2004, 43)

Volilno pravico ureja 43. člen, ki določa, da je ta pravica splošna in enaka, pri čemer ima vsak državljan, ki je dopolnil 18 let, pravico voliti in biti voljen (aktivna in pasivna volilna pravica). Zakon lahko določi, v katerih primerih in pod katerimi pogoji imajo volilno pravico tujci. Primer zakonske ureditve volilne pravice tujcev najdemo v Zakonu o državnem svetu, kjer je določeno, da imajo pravico voliti predstavnike funkcionalnih interesov v državni svet, to je predstavnike delodajalcev, delojemalcev, kmetov obrtnikov, samostojnih poklicev oziroma predstavnike negospodarskih dejavnosti. Poleg državljanov tudi tujci, ki v Sloveniji opravljajo ustrezno dejavnost ali so v delovnem razmerju smejo voliti. Tujci imajo v teh primerih samo aktivno volilno pravico, nimajo pa pasivne volilne pravice. (Cerar 2004, 43)

44. člen določa pravico državljanov, da v skladu z zakonom neposredno ali po izvoljenih predstavnikih sodelujejo pri upravljanju javnih zadev. V najširšem smislu zajema ta pravica vse oblike sodelovanja državljanov pri opravljanju javnih zadev, kar zajema tudi aktivno in pasivno volilno pravico na parlamentarnih, predsedniških ali lokalnih volitvah. Ob tem pa lahko sodelujejo državljanji tudi pri upravljanju javnih zadev na področju tako imenovanih javnih služb in sicer gre predvsem za področja družbenih dejavnosti kot so šolstvo, zdravstvo, kultura ali socialno zavarovanje, pa tudi na področju gospodarskih javnih služb na primer energetike, prometa in zvez, komunalnega in vodnega gospodarstva ali varstva okolja. (Cerar 2004, 43)

V 45. členu zagotavlja ustava državljanom pravico do peticije in do drugih pobud splošnega pomena. Pri tem sicer ni določena dolžnost državnih organov, katerim so praviloma takšne pobude in peticije namenjene, da nanje tudi odgovorijo. Vendar pa je poseben pomen te ustavne pravice predvsem v tem, da vlagatelja pobude varuje pred državo, saj ta ne sme zaradi vložene peticije ali pobude zoper njega izvajati nikakršne represije. (Cerar 2004, 44)

47. člen ustave obravnava prepoved izročanja in predaje slovenskih državljanov in dopustne izjeme od takšnih prepovedi. Vprašanje izročitve ali predaje državljanu tuji državi ali mednarodnemu sodišču se pojavlja na področju kazenskega prava. Gre za primere izročitve ali predaje obdolženca kaznivega dejanja, ki je domnevno to dejanje storil v tujini oziroma zoper tujo državo ali pa je storil dejanje, ki je kaznivo po mednarodnih konvencijah, pri čemer se v času zahteve za izročitev ali predajo s strani te države ali s strani mednarodnega sodišča ta oseba nahaja v Sloveniji. (Cerar 2004, 44)

Ustavno besedilo iz leta 1991 je v 47. členu ustave absolutno prepovedovalo izročitev slovenskega državljanu tuji državi, izročitev tujca pa je dopuščalo v primerih, predvidenih z mednarodnimi pogodbami, ko obvezujejo Slovenijo. S spremembo 47. člena ustave, ki je bila uveljavljena z že omenjenim Ustavnim zakonom o spremembah I. poglavja ter 47. in 68. člena Ustave Republike Slovenije, z dnem 7.3.2003, pa je bila določba 47. člena bistveno spremenjena. Sedanji 47. člen namreč odpravlja absolutno prepoved izročanja državljanov Slovenije tuji državi, poleg tega pa odpravlja določbo, ki zadeva izročanje tujcev, saj v slednjem primeru ne gre za ustavno materijo, pač pa se ta materija praviloma ureja na temelju mednarodnih pogodb in v skladu s predpisi. Ustavodajalec je tu izhajal iz ugotovitve, da vključitev v nekatere mednarodne organizacije zahteva možnost izročanja državljanov ob predhodni izpolnitvi določenih pogojev, pri čemer pa osnovni namen nove določbe 47. člena nikakor ni zniževanje splošne ravni varstva državljanov pred izročanjem tujim državam. (Cerar 2004, 44)

V 48. členu je tujim državljanom in osebam brez državljanstva priznana tudi pravica do pribežališča (azila) v Sloveniji, vendar le v mejah zakona, ki to področje ureja, ter le tistim osebam, ki so preganjane zaradi zavzemanja za človekove pravice in temeljne svoboščine. (Cerar 2004, 44)

3.4.3 Socialne in ekonomske pravice in svoboščine

Med te pravice sodi svoboda dela, kar pomeni, da si vsakdo svobodno izbira zaposlitev, ta pa mora biti enako dostopna vsem pod enakimi pogoji. Prepovedano je prisilno delo. Ker je treba vsakomur zagotoviti dostojanstvo in ekonomsko varnost, je pomembna pravica do socialne varnosti, ki zajema predvsem zdravstveno, invalidsko in pokojninsko zavarovanje.

Posebno pozornost posveča država otrokom in mladini ter njihovem razvoju. Staršem daje svobodo odločitve o rojstvu otrok, ko pa se otroci rodijo, staršem nalaga dolžnost, da jih vzdržujejo, izobražujejo in vzgajajo. Zagotoviti jim je treba posebno varstvo pred gospodarskim, socialnim, telesnim, duševnim in drugim izkoriščanjem ter zlorabljanjem. Med ekonomske pravice sodi pravica do zasebne lastnine in dedovanja.

3.4.3.1 Socialne in ekonomske pravice v Ustavi Republike Slovenije

Ustavni členi od 49. do 52. zagotavljajo predvsem varstvo temeljnih socialnih pravic. Te pravice so z ustavo varovane do takšne mere, da je mogoče realno pričakovati njihovo učinkovito uresničevanje v praksi. V skladu z ustavo se meje in ponekod tudi obseg uresničevanja teh pravic podrobneje ureja z zakonom. (Cerar 2004, 44)

V 49. členu je zagotovljena svoboda dela iz katere izrecno izhaja pravica vsakogar, da si prosto izbira zaposlitev, nadalje pa je zagotovljeno oziroma dostopno še vsakomur pod enakimi pogoji vsako delovno mesto, prisilno delo pa je prepovedano. 50. člen zagotavlja pravico do socialne varnosti. Ta pravica je zagotovljena pod pogoji, ki jih določa zakon. Država ima dolžnost urejati obvezno zdravstveno, pokojninsko, invalidsko in drugo socialno zavarovanje ter skrbeti za njihovo delovanje. Vojnim veteranom in žrtvam vojnega nasilja mora država z zakonom zagotoviti posebno varstvo. 51. člen ustave določa, da ima vsakdo pravico do zdravstvenega varstva, pod pogoji, ki jih določa zakon. Zakon tudi določa pravice do zdravstvenega varstva iz javnih sredstev. Nikogar ni mogoče prisiliti k zdravljenju, razen v primerih, ki jih določa zakon, kar je pravica, ki sodi v skupino pravic, ki varujejo človekovo telesno in duševno integriteto. (Cerar 2004, 45)

V 52. členu so opredeljene pravice huje prizadetih oseb. Invalidom je tako v skladu z zakonom zagotovljeno varstvo ter usposabljanje za delo. Otroci z motnjami v telesnem in duševnem razvoju ter druge huje prizadete osebe imajo pravico do izobraževanja in usposabljanja za dejavno življenje v družbi, pri čemer se to izobraževanja oziroma usposabljanje financira iz javnih sredstev. (Cerar 2004, 46)

Glede varstva zakonske zveze in družine je v 53. členu določeno, da država varuje družino, materinstvo, očetovstvo, otroke in mladino ter ustvarja za to varstvo primerne razmere. Zakonska zveza temelji na enakopravnosti zakoncev in se sklene pred pristojnim državnim organom. Zakonsko zvezo in pravna razmerja v njej, v družini in zunajzakonski skupnosti ureja zakon. Zunajzakonska zveza, ki jo je doslej urejal zakon, je sicer sedaj postala ustavna kategorija, ki pa je tudi nadalje skoraj v celoti prepuščena zakonskemu urejanju. Ustava določa glede tega le, da imajo otroci, rojeni zunaj zakonske zveze, enake pravice kakor otroci, rojeni v njej. (Cerar 2004, 46)

Pravice in dolžnosti do svojih otrok določa 54. člen ustave, v skladu s katerim imajo starši pravico in dolžnost vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke. Ta pravica in dolžnost se staršem lahko odvzame ali omeji samo iz razlogov, ki jih zaradi varovanja otrokovih koristi določa zakon. 55. člen ustave pa določa, da ljudje svobodno odločajo o rojstvu svojih otrok, pri čemer je država zavezana, da zagotavlja možnosti za uresničevanje te svoboščine in ustvarja razmere, ki omogočajo staršem, da se odločajo za rojstva svojih otrok. V tem primeru ima torej posameznik z ustavo priznano svoboščino, kar pomeni, da ga pri odločanju o rojstvih njegovih otrok nihče ne sme kakorkoli omejevati, nihče pa nima po ustavi

neposredne nasprotne dolžnosti, to je dolžnosti aktivne pomoči oziroma sodelovanja pri izvrševanju določene posameznikove odločitve, ki zadeva rojevanje njegovih otrok. V zvezi s tem je mogoče ugotoviti, da se svoboščina in pravica kot pravna instituta pojmovno medsebojno ne izključujeta, da pa sta kot takšna v določenem oziroma delnem neskladju. Pojem pravice namreč implicira dolžnost nekega subjekta, ki ni istoveten t nosilcem pravice, da s svojim aktivnim ali pasivnim ravnanjem nosilcu pravice neposredno omogoči njeno izvršitev. Svoboščina takšnega učinka nima, vendar pa ga tudi ne onemogoča, kajti sleherna pravica je v bistvu izvedena iz neke svoboščine kot na primer iz svobode bivanja, mišljenja, delovanja, gibanja, itd.. Seveda predstavlja akt izvedbe pravice iz svoboščine določen vrednostno soopredeljen »preskok«, ki ga mora v okviru pravnega reda pri sprejemanju pravnih aktov opraviti tisti subjekt, ki je pristojen za konkretnjšo opredelitev vsebine določene pravno varovane svoboščine. (Cerar 2004, 45)

Pravice otrok, ki jih posebej določa 56. člen ustave, pa niso v celoti v neposredni korelaciji s pravicami in dolžnostmi staršev iz 54. člena, pač pa so opredeljene na splošno in so kot takšne pod poudarjenim varstvom države. V skladu s 56. členom otroci uživajo posebno varstvo in skrb. Človekove pravice in temeljne svoboščine uživajo otroci v skladu s svojo zrelostjo in starostjo. Poleg tega se otrokom z zakonom zagotavlja posebno varstvo pred gospodarskim, socialnim, telesnim, duševnim ali drugim izkoriščanjem in zlorabljanjem. Otroci in mladoletniki, za katere starši ne skrbijo, ki nimajo staršev ali so brez ustrezne družinske oskrbe, uživajo posebno varstvo države. (Cerar 2004, 45)

3.4.4 Kulturne pravice ter svoboščine in pravice, ki izvirajo iz ustvarjalnih dejavnosti

Med kulturne pravice sodi v prvi vrsti pravica do izobraževanja. Ta vsem omogoča, da se pod enakimi pogoji vpisujejo v izobraževalne programe, država pa mora ustvarjati možnosti za to. Osnovnošolsko izobraževanje je obvezno in brezplačno. Ustava zagotavlja svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja, umetnike, znanstvenike, izumitelje in raziskovalce pa pri delu ščiti zakon.

3.4.4.1 Kulturne pravice v Ustavi Republike Slovenije

Členi ustave in sicer od 57. do 62. zagotavljajo varstvo kulturnih pravic in pravic, ki izvirajo iz znanstvene in drugih ustvarjalnih dejavnosti. Te pravice se uvrščajo tudi v krog osebnih pravic, ki so pretežno vezane na intelektualno in miselno sfero človeka, vendar jih je mogoče glede na sistematiko ustave predstaviti oziroma obravnavati tudi v posebnem sklopu kulturnih pravic in pravic, ki izvirajo iz ustvarjalnih dejavnosti. (Cerar 2004, 46)

V skladu s 57. členom ustave je izobraževanje svobodno, obvezno pa je le osnovnošolsko izobraževanje, ki se financira iz javnih sredstev. Država mora za državljane ponujati možnosti, da si ti lahko pridobijo ustrezno izobrazbo. V 58. členu

je zagotovljena avtonomnost državnih univerz in drugih visokih šol. Način njihovega financiranja ureja zakon in sicer preko financiranja država lahko vpliva na delo državnih univerz in visokih šol, kar pa ne velja za nedržavne oblike visokega šolstva. Te oblike šolstva so zato finančno odvisne predvsem od svojih ustanoviteljev. (Cerar 2004, 46)

V 59. členu ustava zagotavlja svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja, 60. člen pa varuje pravice, ki izvirajo iz različnih oblik ustvarjalnosti. Zagotovljeno je varstvo vseh (moralnih in materialnih) pravic, ki izvirajo iz umetniške, znanstvene, raziskovalne in izumiteljske dejavnosti. (Cerar 2004, 49)

61. člen zagotavlja svobodno izražanje narodne pripadnosti. Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu, »seveda je tule mišljen narod kot etnična kategorija« ali narodni skupnosti, da svobodno goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo. 62. člen pa določa, da ima vsakdo pri uresničevanju svojih pravic in svoboščin pred državnimi organi in drugimi organi v državi, ki opravljajo javno službo, pravico do uporabe svojega jezika in pisave na način, ki ga določa zakon. Na tej ustavni podlagi morajo zakoni med drugimi predvideti tudi možnost prevajanja za vsakogar, ki nastopa v navedenih situacijah in ne razume oziroma ne govori slovenskega jezika. (Cerar 2004, 49)

3.4.5 Pravice in svoboščine narodnih in etičnih skupnosti

Vsakdo lahko svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu, goji ter izraža svojo kulturo, uporablja svoj jezik in pisavo. Še nekatere posebne pravice pa pripadajo pri nas živečim Italijanom in Madžarom, saj tu sestavljajo manjšini. Na območjih, kjer živijo, smejo uporabljati svoje narodne simbole in imajo pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku. Tudi uradni jezik na teh območjih ni le slovenščina, temveč tudi italijanščina oziroma madžarščina. Narodni manjšini imata pravico gojiti odnose s svojima matičnima narodoma in njunima državama. Poleg obeh manjšin imajo zagotovljene posebne pravice in položaj tudi Romi.

3.4.5.1 Pravice in svoboščine narodnih in etičnih skupnosti Ustavi Republike Slovenije

Posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji so določene v 64. členu ustave, ki ohranja in dograjuje dosedanjo ustavno raven zaščite obeh narodnih skupnosti, izpeljavo ustavnih določb o njunem položaju in pravicah pa prepušča zakonu. Italijanska in madžarska narodna skupnost ter njuni pripadniki imajo ustavno zagotovljene pravice ne glede na število pripadnikov teh skupnosti. (Cerar 2004, 46)

Na območjih, kjer živita, so obema skupnostnima ter njunim pripadnikom zagotovljene naslednje pravice

- pravica, da svobodno uporabljajo svoje narodne simbole;
- pravica, da za ohranjanje svoje narodne identitete ustanovljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne, znanstveno-raziskovalne dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva;
- pravica do oblikovanja in razvijanja vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku v skladu z zakonom, ki tudi določa območja, na katerih je dvojezično šolstvo obvezno;
- pravica, da gojijo odnose s svojima matičnima državama. (Cerar 2004, 47)

Uveljavljanje teh pravic gmotno in moralno podpira država. Posebej je tudi določeno, da zakoni ter drugi predpisi in splošni akti, ki zadevajo uresničevanje ustavnih pravic in svoboščin ter položaja obeh skupnosti, ne morejo biti sprejeti brez soglasja njunih predstavnikov. Pri sprejemanju pravnih aktov, ki zadevajo torej zgolj obe skupnosti, razpolagajo njeni predstavniki z absolutnim vetom. Seveda uživajo ob vsem tem pripadniki obeh skupnosti, ki so hkrati slovenski državljani, tudi vse druge pravice, ki jih ustava zagotavlja slovenskim državljanom. Narodni skupnosti sta tudi neposredno zastopani v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru, v katerega se vedno izvoli po en poslanec italijanske in madžarske narodne skupnosti. (Cerar 2004, 47)

Ustava na koncu poglavja o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah določa še, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon. Ker zakona, ki bi celovito uredil to področje še ni, bo moral zakonodajalec v prihodnje ustrezno opredeliti romsko skupnost v Sloveniji oziroma njihove pripadnike.

4 VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Druga svetovna vojna je opozorila, da urejanje in varovanje človekovih pravic ne more biti zgolj stvar posamezne države, temveč da je potrebno uveljaviti splošne in za vse zavezujoče standarde tega varovanja. Zahodna Evropa se je zavedala dejstva, da je univerzalno doseganje miru in varstva človekovih pravic zelo odmaknjena resničnost, in je zato že leta 1949 ustanovila Svet Evrope (SE), nevladno organizacijo, ki je tedaj povezovala 10 držav ustanoviteljic (Belgijo, Dansko, Francijo, Irsko, Italijo, Luksemburg, Nizozemsko, Norveško, Švedsko, Veliko Britanijo), danes pa ima 46 članic (Slovenija je postala članica SE leta 1993). (Perenič 2002, 49).

Cilj SE je razvijati tesnejšo povezanost med evropskimi državami ter vzpodbujati ekonomski in socialni razvoj, izhajajoč iz skupnih duhovnih in moralnih vrednot, na katerih temelji osebna in politična svoboda ter vladavina prava. SE si je že v statutu postavil temeljno nalogo: organizirati varstvo in razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin. To nalogo je na normativni ravni izpolnil s sprejetjem Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKVČP), kasneje pa je razvil vrsto dejavnosti ter sprejel več različnih aktov, ki naj bi na različnih področjih prispevali k odpravljanju vzrokov za kršitev človekovih pravic. (Perenič 2002, 49)

Najpomembnejši dosežek SE glede varovanja človekovih pravic je EKVČP, ki je bila podpisana v Rimu leta 1950 (v veljavo pa je stopila novembra 1953). Drugi dosežki SE na področju varovanja človekovih pravic niso primerljivi z EKVČP, saj ne predvidevajo tako izdelanega načina varovanja pravic.

Sprejetih je bilo več dokumentov:

- Evropska socialna listina 24¹⁸;
- Konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja 25 (1987)¹⁹;
- Okvirna konvencija o varstvu narodnih manjšin²⁰ (1995);
- Evropska konvencija o uresničevanju pravic otrok (1996), katere uresničevanje spremlja tudi stalni odbor;

¹⁸ Evropska socialna listina zajema posameznikove pravice na socialno-ekonomskem področju, hkrati pa določa širok program socialne politike in mednarodni nadzor nad njenim izvrševanjem (države morajo Evropskemu odboru za socialne pravice redno pošiljati poročila o upoštevanju določb listine). Socialna listina je bila večkrat dopolnjena, med drugim tudi s protokolom, ki je predvideva možnost kolektivne pritožbe (organizacije delavcev, delodajalcev, nevladnih organizacij se lahko ob domnevnih kršitvah Socialne listine pritožijo na Evropski odbor za socialne pravice) (Perenič, 2002, 50).

¹⁹ Po tej Konvenciji Evropski odbor za preprečevanje mučenja obiskuje v državah članicah zapore, policijske postaje, vojašnice in psihiatrične bolnišnice in zavode za mladoletne prestopnike ter ocenjuje, kako ravnajo s pridržanimi osebami (Perenič, 2002, 50).

²⁰ Konvencija zavezuje pogodbenice, da zagotovijo pripadnikom manjšin enakost pred zakonom in omogočijo ohranjanje in razvijanje njihove kulture, manjšinskih jezikov, itd. (Perenič, 2002, 51).

- Konvencija o človekovih pravicah v biomedicini (1999), ki določa človekove pravice na tem področju in prepoveduje zlorabe biološkega in medicinskega napredka;
- Evropska konvencija o državljanstvu (2000) pa poskuša olajšati pridobitev državljanstva. (Perenič 2002, 50-51)

V 20. stoletju je izrazito stopilo v ospredje spoznanje o pomenu človekovih pravic in o potrebi po njihovem ustavno sodnem varstvu. Za varovanje človekovih pravic so bili vzpostavljeni posebni pravni modeli, med katerimi naj omenimo zlasti možnost ustavnih pritožb zaradi kršitve človekovih pravic pri ustavnih sodiščih posameznih evropskih držav in pri posebnem naddržavnem Evropskem sodišču za človekove pravice v Strasbourgu. (Šturm 1998, 25) Znotraj držav se tako razvijajo mehanizmi njihovega varstva – formalni (sodni) mehanizmi varstva, hitro pa se uveljavljajo tudi neformalni in izvensodni mehanizmi varstva pravic posameznikov²¹. (Rovšek 2002, 127)

4.1. VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC V PRAVNIH POSTOPKIH

Posamezne države so neformalne mehanizme varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin začele uvajati na podlagi spoznanja, da pravni postopki in sodni nadzor ne morejo v celoti zagotoviti učinkovitega varstva pravic državljanov, ker so bolj ali manj omejeni samo na pravna razmerja, pri čemer tudi v teh razmerjih ne morejo zajeti vseh možnih okoliščin. (Kavčič in Grad 2008, 167)

Ustava od 19 – 31. člena Republike Slovenije zagotavlja naslednjo varstvo v pravnih postopkih:

- OSEBNA SVOBODA
- ODREDITEV IN TRAJANJE PRIPORA
- VARSTVO ČLOVEKOVE OSEBNOSTI IN DOSTOJANSTVA V KAZENSKEM IN DRUGIH POSTOPKIH
- ENAKO VARSTVO PRAVIC²²
- SODNO VARSTVO PRAVIC²³
- JAVNOST SOJENJA²⁴
- PRAVICA DO PRITOŽBE
- PRAVICA DO POVRAČILA ŠKODE

²¹ Vse bolj pa so učinkoviti tudi mehanizmi na mednarodni ravni, kot so mednarodna sodišča. (Rovšek 2002, 127)

²² Ustava v 22. členu zagotavlja vsakomur enako varstvo njegovih pravic v postopku pred sodiščem in pred drugimi državnimi organi, organi lokalnih skupnosti in nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o njegovih pravicah, dolžnostih ali pravnih interesih.

²³ V 23. členu ustave ima vsakdo pravico da o njegovih pravicah in dolžnostih ter o obtožbah proti njemu brez nepotrebnega odlašanja odloča neodvisno, nepristransko in z zakonom ustanovljeno sodišče.

²⁴ Sodne obravnave so javne. Sodbe se izrekajo javno. Izjeme določa zakon. (24. člen Ustave RS)

- PRAVICA DO REHABILITACIJE IN ODŠKODNINE
- DOMNEVA NEDOLŽNOSTI
- NAČELO ZAKONITOSTI V KAZENSKEM PRAVU
- PREPOVED SOJENJA V ISTI STVARI
- TEMELJNA PRAVNA JAMSTVA V KAZENSKEM POSTOPKU. (Ministrstvo za javno upravo)

Kot poglavitno orodje varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin ustava zagotavlja njihovo sodno varstvo in pravico do odprave posledic njihove kršitve, določa, da pristojno sodišče odloča v upravnem sporu tudi o zakonitosti posamičnih dejanj in aktov, s katerimi posega v ustavne pravice posameznika, če ni zagotovljeno drugo sodno varstvo. Uvaja pa tudi institucijo varuha človekovih pravic in svoboščin. Temeljne človekove pravice varuje tudi ustavno sodišče, ki odloča o skladnosti splošnih pravnih aktov s temeljnimi ustavnimi pravicami oziroma z odločanjem o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih pravic s posamičnimi akti. (Pavčnik 1997, 85-86) Tako je varstvo človekovih pravic posameznika ena največjih pridobitev sodobne družbe. (Trpin 1988, 189)

Obstajajo mnoge oblike varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Sem prištevamo sodno varstvo, ki je lahko v okviru kazenskega, civilnega ali upravnega postopka, upravnokazensko varstvo na področju prekrškov, ustavno pritožbo, pa tudi varstvo pri Varuhu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, druge oblike pravnega varstva²⁵ ter nenazadnje zelo pomembno mednarodnopravno varstvo, ki ga bom podrobneje opisala v zadnjem poglavju diplomskega dela.

4.2 SODNO VARSTVO

Možnosti pravnega varstva v pravnem sistemu Republike Slovenije zajema pravno varstvo vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Razen ustavne pritožbe, ki je namenjena samo zavarovanju z ustavo zagotovljenih pravic, imajo drugi instituti širši pomen in se nanašajo tudi na varovanje pravic in svoboščin, vendar ne ekskluzivno. Ti instituti urejajo varovanje tudi drugih pravic, ki jih urejajo posamezni zakoni ali pa izhajajo iz pravnih poslov. Zaradi številnih institutov pravnega varstva je tudi dilema posameznika, na koga naj se ob konkretni kršitvi obrne na pomoč, od koga naj zahteva povračilo škode, kako naj se zavaruje pred nadaljnjimi kršitvami, kako doseči, da se bodo zoper kršitelje uporabile ustrezne sankcije.

Varstvo človekovih pravic je zagotovljeno tako v predhodni fazi, ko kršitev še ni bila storjena, kot tudi v fazi, ko je bila posamezniku že kršena človekova pravica in temeljna svoboščina. O predhodnem (preventivnem) sodnem varstvu je treba povedati, da je prisotno tako v primerih poseganja v nedotakljivost stanovanja kot v primerih varstva tajnosti pisem in drugih občil ter varstva osebnih podatkov. Sodišče

²⁵ Npr. pri policiji, inšpekcije, sindikalno varstvo, notranje varstvo, državno tožilstvo, itd.

je na podlagi zakona dolžno izdati odločbo s katero se ob izpolnjevanju zakonskih pogojev lahko posega v človekove pravice in temeljne svoboščine.

Ustava Republike Slovenije že na začetku poglavja o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah (4. odstavek 15. člena) zagotavlja sodno varstvo pravic in svoboščin ter pravico do odprave posledic njihove kršitve. (Kaučič in Grad 2008, 165-16)

Po določbi o pravici do sodnega varstva ima vsakdo pravico, da o njegovih pravicah in dolžnostih odloča neodvisno, nepristransko in z zakonom ustanovljeno sodišče (23. člen). (Ude 1993, 130)

Skladno s tem bi bilo smiselno dodati, da ima vsakdo zagotovljeno tudi pravico do pritožbe ali drugega pravnega sredstva proti odločbam sodišča in drugih državnih organov, organov lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil, s katerimi ti odločajo o njegovih pravicah, dolžnostih ali pravnih interesih (25. člen). Prav tako ima vsakdo pravico do povračila škode, ki mu jo v zvezi z opravljanjem službe ali kakšne druge dejavnosti državnega organa, organa lokalne skupnosti ali nosilca javnih pooblastil s svojim protipravnim ravnanjem stori oseba ali organ, ki tako službo opravlja. Oškodovanec ima pravico, da v skladu z zakonom zahteva povračilo tudi neposredno od tistega, ki mu je škodo povzročil (26. člen). (Kaučič in Grad 2008, 165-166)

Vendar pa s tem niso izčrpane vse oblike sodnega varstva pravic in svoboščin. Pri posegih zlasti v osebne pravice ima posameznik na voljo sodno varstvo v okviru civilnega spora (ugotovitvena tožba, opustitvena in odstranitvena tožba, zahtevki za popravek objavljenega besedila). Kršitev človekovih pravic in svoboščin je lahko tudi kaznivo dejanje. Ta so predpisana v posebnem delu Kazenskega zakonika Republike Slovenije. Med številnimi kaznivimi dejanji, ki jih ta zakonik ureja, so tudi kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine (16. poglavje). Za uresničevanje tega varstva so pomembna procesna jamstva v kazenskem postopku. Ustava ureja tudi sodno varstvo v upravnem sporu. V upravnem sporu odloča sodišče o zakonitosti dokončnih (zoper katerih ni več dopustna pritožba) posamičnih aktov, s katerimi državni organ, organi lokalnih skupnosti ali nosilci javnih pooblastil odločajo o pravicah ali obveznostih in pravnih koristih posameznikov, pa tudi o zakonitosti posamičnih dejanj in aktov, s katerimi se posega v ustavne pravice posameznika, če ni zagotovljeno drugo sodno varstvo (157. člen). (Kaučič in Grad 2008, 165-166).

Posamezne kršitve človekovih pravic in svoboščin so opredeljene tudi kot prekršek. Ker gre lahko tudi v tem primeru za kaznivo ravnanje zoper človekove pravice in svoboščine, ki ga obravnava pristojni okrajni sodnik za prekrške (postopek o prekršku se uvede na predlog pristojnega organa ali organizacije, pa tudi na predlog oškodovanca), lahko upravnokazensko varstvo štejemo k sodnemu varstvu. (Kaučič in Grad 2008, 165-166)

Sodno varstvo kot formalni postopek varstva pravic posameznikov ima ob številnih pozitivnih straneh tudi pomanjkljivosti, predvsem to, da za vse kršitve pravic niso

primerni ali dovolj učinkoviti, za posameznika praviloma dolgotrajni, formalno zapleteni in dragi.

Sodno varstvo tudi ni primerno za reševanje vseh vrst sorodnih razmerij, zlasti ne za manj pomembne zadeve, ki jih predpisi praviloma ne urejajo, so pa za posameznika enako pomembne. Če bi se vsak takšen spor reševal na sodiščih, bi bila ta še bolj obremenjena, čas do končne odločitve pa bi se še podaljševal. V sodnih postopkih naj bi se reševala predvsem vprašanja zakonitosti posameznih odločitev organov javne uprave. Vprašanja primernosti oziroma konkretnosti ravnanj javnih uslužbencev v večini primerov niso primerna za sodni postopek. V kolikor se spori rešujejo v sodnem postopku, ta za posameznika ni prijazen, ampak dolgotrajen, drag in zapleten.

V teh okoliščinah mora posameznik sam presoditi, ali se mu reševanje spora z oblastnim organom po sodni poti izplača. Tako se v primerih, ko sodno varstvo odpove, pokažejo prednosti neformalnega ombudsmanskega načina reševanja spornih razmerij med posameznikom in oblastnimi organi. (Rovšek 2002, 128)

Na podlagi Ustave, ki samo na splošno zagotavlja sodno varstvo z najpomembnejšimi procesnimi jamstvi, urejajo posamezne oblike sodnega varstva ustrezni zakoni. Neposredni obliki sodnega varstva sta kazenskopravno in civilnopravno varstvo, posredno pa sodno varstvo v upravnem sporu. Dejansko gre za pravico do odprave posledic kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Pri večini pravic predstavlja poseg v pravico civilni delikt in je zato pravno varstvo zagotovljeno v okviru civilnega prava. Za varstvo pravic posameznika so prizadetemu na voljo razna pravna sredstva, ki jih ima možnost uveljaviti v primeru kršitve pravic. To so predvsem različne vrste zahtevkov oziroma tožb.

4.2.1 Kazenskopravno varstvo

Pomen je razviden že iz tega, da Ustava določa temeljna načela kazenskega prava (načelo zakonitosti, domneva nedolžnosti, pravna jamstva v kazenskem postopku, itd.). Kazenskopravno varstvo²⁶ predstavlja le eno najbolj pogosto uporabljenih oblik varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Uresničevanju tega varstva pa je v postopkovnem smislu točno predpisano v Zakonu o kazenskem postopku, temeljna pravila in pravna jamstva v kazenskem postopku pa izhajajo tudi iz določil ustave. Kazenskopravno varstvo zagotavlja država, ki v javnem interesu sankcionira storilčevo ravnanje in preprečuje storitev novih dejanj. Sankcije so hude in storilec se kaznuje za krivdno ravnanje v javnem interesu. Kaznuje se tudi za poskus storitve kaznivega dejanja.

²⁶ Varstvo pred kaznivimi dejanji kot družbi nevarnimi ravnanji, ki so v zakonu določena za kazniva, ker napadajo ali ogrožajo temeljne človekove pravice in temeljne svoboščine in druge družbene vrednote ter za katera zakon predpisuje kazen.

Predmet kazenskega prava je varstvo temeljnih družbenih vrednot, med katerimi so najpomembnejše z ustavo zavarovane kot človekove pravice in temeljne svoboščine. Kazenski zakonik opredeljuje neposredne kršitve teh pravic in svoboščin kot tudi posredne kršitve v obliki zlorabe oblasti kot kazniva dejanja. Človekove pravice in temeljne svoboščine uživajo ustrezno pravno varstvo tudi kazenskem postopku, v katerem sodišču ugotavlja, ali je storjeno dejanje kaznivo dejanje in kdo je storilec kaznivega dejanja, ter odmeri storilcu takšnega dejanja predpisano kazen.

4.2.2. Varstvo na javnopravnem področju

Varstvo na javnopravnem področju je zagotovljeno predvsem s sprejemom in spoštovanjem Ustave Republike Slovenije in mednarodnih pravnih aktov na svetovni ravni, npr. Organizacije združenih narodov (OZN) in na regionalnih ravneh, v Evropi zlasti Sveta Evrope (SE) in Evropske unije (EU). Upravni spor predstavlja obliko sodnega nadzora nad zakonitostjo odločanja organov javne uprave o pravicah, obveznostih in pravnih koristih posameznikov ali organizacij. To je spor o zakonitosti konkretnega individualnega pravnega akta, o katerem odloča Upravno sodišče.

Ustava določa, da o zakonitosti dokončanih posamičnih aktov, s katerimi državni organi, organi lokalnih skupnosti in nosilci javnih funkcij odločajo o pravicah ali o obveznostih in pravnih koristih posameznikov in organizacij, odloča v upravnem sporu²⁷ pristojno sodišče, če za določeno zadevo ni z zakonom predvideno drugo sodno varstvo. Predmet spora je lahko samo dokončen upravni akt²⁸ (odločba). Takšen upravni akt je tisti akt, zoper katerega ni več dopustna pritožba. Oseba ki ni vložila pritožbe v zakonitem roku zoper prvostopenjski upravni akt, nima pravice do upravnega spora. V upravnem sporu sodišče odloča o zakonitosti upravnega akta.

4.2.3. Civilnopravno varstvo

Predmet tega varstva so predvsem tiste ustavne pravice in svoboščine, ki jih v civilnem pravu imenujemo osebne pravice in ki so zavarovane tudi s pravnimi sredstvi in ustanovami civilnega prava.

V ugotovitvenem zahtevku je vsebina takšna, da tožnik vloži na sodišče tožbo in z njo zahteva, da sodišče ugotovi, ali obstaja ali ne obstaja neka pravica ali pravno

²⁷ Običajno je to posamični upravni akt, ki ga izda državni organ, organ lokalne skupnosti ali nosilec javnih pooblastil, včasih pa tudi posamično dejanje katerega od navedenih subjektov. Največkrat gre za upravni akt, torej dokončni posamični akt, s katerim je kateri od navedenih subjektov odločil o pravici, obveznosti ali pravni koristi posameznika, pravne osebe oziroma druge osebe, ki je lahko stranka v upravnem postopku.

²⁸ Upravni akt se v literaturi največkrat definira kot pravni akt uprave. Pravni akt je dejanje, ki ima pravne posledice, torej spremeni pravni položaj posameznika oziroma pravne osebe. Tipični pravni akt je upravna odločba (npr. odločba inšpektorja).

razmerje. Po zakonu o obligacijskih razmerjih²⁹ poznamo pravico do povrnitve gmotne in negmotne škode. Pravico do povrnitve gmotne škode priznava pri žalitvi časti in širjenja neresničnih trditev, pravico do povrnitve negmotne škode pa predvideva za pretrpljene telesne in duševne bolečine, »skaženost«, razžalitev dobrega imena in časti, pri čemer določa oblike povrnitve gmotne škode (objava sodbe ali popravka, denarna odškodnina za pretrpljene telesne in duševne bolečine).

Civilnopravno varstvo je prepuščeno odločitvi oškodovanih oseb. Civilno pravo temelji na načelu avtonomije ali dispozitivnosti pravnih subjektov. Na to področje sega predvsem obligacijsko pravo (pravne pogodbe oz pravni posli). Več o civilnopravnem varstvu pa bom predstavila v nadaljevanju.

4.3 USTAVNOSODNO VARSTVO

Ustava v 8. poglavju predvideva obstoj ustavnega sodišča. Ustavno sodišče je najvišji organ sodne oblasti na področju varstva ustavnosti in zakonitosti človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V razmerju do drugih državnih organov je samostojno in neodvisno (ZUstS, 1. člen). Ustavnosodno varstvo³⁰ je sicer sestavina sodnega varstva, vendar gre za uvedbo novega ustavnega instituta – ustavne pritožbe, ki se obravnava posebej. (Kaučič in Grad 2008, 166-167)

Ustavna pritožba je le ena od številnih oblik varstva ustavnih pravic posameznika. Tudi organi varstva so različni, odvisno od konkretnega pravnega sistema. Slovenija se je pridružila krogu držav, ki so uvedle ustavno pritožbo, to je varstvo pravic pred ustavnim sodiščem. Ustavna pritožba je namreč posebno subsidiarno pravno sredstvo zoper kršitve ustavnih pravic, predvsem s posamičnimi pravnimi akti državnih organov, ki domnevno prizadetim subjektom omogoča, da njihov primer obravnava ter o njem odloči sodišče, pooblaščen za ustavno presojo spornih aktov. V načelu se z ustavno pritožbo izpodbijajo posamični akti (vsi akti uprave in pravosodja), lahko pa je predmet izpodbijanja tudi zakon in sicer posredno ali celo neposredno. Ustavna pritožba pa ni ustavna pravica. (Cerar 2002, 120)

Ustavna pritožba predstavlja enega izmed najpomembnejših instrumentov za varovanje človekovih pravic. (Brezovšek in drugi 2007, 96) Ustavna pritožba je posebno subsidiarno pravno sredstvo zoper kršitve ustavnih pravic, predvsem s posamičnimi pravnimi akti državnih organov, ki prizadetim subjektom omogoča, da

²⁹ Obligacijsko razmerje je pravno razmerje najmanj dveh oseb, od katerih je ena dolžnik, druga upnik. Je relativno, velja le med upnikom in dolžnikom, razlikuje se od absolutnih pravic, kot so stvarne pravice. Obligacijska razmerja nastajajo na določenem področju socialnega življenja, ki ga predstavlja pravni promet. Je pretežno značilno po pogodbeni svobodi, temelj za nastanek obveznosti pa je sklenitev pogodbe. (pogodbapogodbe)

³⁰ V 20. stoletju je izrazito stopilo v ospredje spoznanje o pomenu človekovih pravic in o potrebi po njihovem ustavnosodnem varstvu. Za varovanje človekovih pravic so bili vzpostavljeni posebni pravni modeli, med katerimi naj omenimo zlasti možnost ustavnih pritožb zaradi kršitve človekovih pravic pri ustavnih sodiščih posameznih evropskih držav in pri posebnem naddržavnem Evropskem sodišču za človekove pravice v Strasbourgu. (Šturm 1998, 25)

njihov primer obravnava ter o njem odloči sodišče, ki je pooblaščen za ustavno sodno presojo spornih aktov – ustavno sodišče. Načeloma se z ustavno pritožbo izpodbijajo posamični akti, lahko pa je predmet izpodbijanja tudi zakon, in sicer posredno ali neposredno. Ustavna pritožba ni (ustavna) pravica. (Mavčič 2001, 202)

Bolj podrobno kot v osmem poglavju ustave, Ustavno sodišče Republike Slovenije ter vključno z njim tudi ustavno pritožbo ureja Zakon o ustavnem sodišču, ki določa, da lahko ustavno pritožbo vložijo vsakdo (fizična ali pravna oseba), ki meni, da mu je bila s posamičnim aktom državnega organa, organa lokalne skupnosti ali nosilca javnih pooblastil kršena človekova pravica ali temeljna svoboščina (ZUstS, 50 člen). Vendar pa je mogoče ustavno pritožbo vložiti šele potem, ko so že izčrpana vsa druga pravna sredstva. V primeru, ko je kršitev očitna in če bi z izvršitvijo posamičnega akta nastale za pritožnika nepopravljive posledice, lahko ustavno sodišče izjemoma odloča o ustavni pritožbi pred izčrpanjem izrednih pravnih sredstev. (ZUstS, 51. člen, Mavčič 2001, 204) Ustavnosodno varstvo pravic in svoboščin ni zagotovljeno le v postopku ustavne pritožbe, ampak tudi v postopku za oceno ustavnosti in zakonitosti predpisov ter splošnih aktov, izdanih za izvrševanje javnih pooblastil. (Kaučič in Grad 2008, 166-167)

Namen obeh postopkov je tako varstvo človekovih pravic, in sicer pri ustavni pritožbi in privatnem interesu, pri presoji ustavnosti in zakonitosti pa je v javnem interesu. (Mavčič 2002, 120)

4.4 SODOBNI MODELI SODNE PRESOJE USTAVNOSTI

1. "Ameriški" - judicial review model izvira iz zadeve Vrhovnega sodišča ZDA Marbury iz leta 1803. Ustavne zadeve presojajo vsa sodišča splošne pristojnosti (decentralizirana ali difuzna ustavnosodna presoja) v povsem rednem postopku (*incidenter*). Odločitve praviloma učinkujejo le *inter partes*. Odločitve sodišča o neustavnosti zakona je praviloma retroaktivna, tj. *ex tunc* (ima posledice *pro praeterito*)

2. Novi Commonwealth model ni mogoče uvrstiti niti v ameriški niti v evropski model. Njegova značilnost je ustavnosodna presoja v izključni pristojnosti vrhovnega sodišča, ki ga sestavljajo redni sodniki brez politične nominacije. Praviloma gre za preventivno presojo in je funkcija vrhovnega sodišča svetovalne narave, čeprav je možna tudi represivna presoja. Odločitve imajo učinek *erga omnes*.

3. "Avstrijski" (kontinentalni, evropski - constitutional review) model izvira iz Kelsnovega modela iz leta 1920. Njegova podlaga je načelo prvenstva ustave z načelom prvenstva parlamenta. Ustavne zadeve presojajo posebna ustavna sodišča s posebej kvalificiranimi sodniki ali vrhovna sodišča splošne pristojnosti oziroma njihovi posebni oddelki. Gre torej za koncentrirano ustavnosodno presojo v posebnem postopku (*principaliter*). Odločitve imajo praviloma učinek *erga omnes*. Organi ustavnosodne presoje imajo lahko različne nazive.

4. Mešani (ameriško kontinentalni) model z elementi difuznega in koncentriranega sistema; kljub pristojnosti centralnega ustavnega ali vrhovnega sodišča (ali njegovega posebnega oddelka) za ustavnosodno presojo imajo vsa sodišča v konkretni državi pravico, da ne uporabijo zakonov, ki jih štejejo za protiustavne.

5. "Francoski" (kontinentalni) model temelji na modelu francoskega ustavnega sveta - *conseil constitutionnel* - iz leta 1958, kjer ustavnopravne zadeve presojuje posebni organi ustavnosodne presoje (predvsem ustavni svet) ali posebni oddelki vrhovnih sodišč splošne pristojnosti (koncentrirana ustavnosodna presoja) v posebnem postopku (*principaliter*), s tem da je presoja ustavnosti v glavnem preventivne (posvetovalne) narave.

6. Drugi organi ustavnosodne presoje, ko funkcijo presoje ustavnosti opravlja v skladu z načelom samokontrole določeno delovno telo zakonodajalca, na primer, državni svet, največkrat parlament itd. (Razvoj sodne presoje ustavnosti)

4.5 VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Varuh človekovih pravic (v nadaljevanju: varuh) ali ombudsman³¹ je predstavnik ljudstva in institucija, ki varuje človekove pravice. Institucije ombudsmana je bila prvič ustanovljena leta 1809 na Švedskem, ko je bil tam ustanovljen »predstavnik za pravičnost«. V druge države se je institucija začela širiti šele v 20. stoletju, ko so jo prve ustanovile tudi druge skandinavske države. Finska je institucijo varuha človekovih pravic ustanovila leta 1919, Danska leta 1955 in Norveška leta 1962. Največjo popularnost je institucija ombudsmana doživela v 60. letih 20. stoletja, ko so jo množično ustanovljale države Commonwealtha in druge, večinoma evropske države. Do sredine leta 1983 je bila institucija ombudsmana na nacionalni ravni ustanovljena v 21 državah, šest pa jih je delovalo na provincialni/državni oziroma regionalni ravni. Kot nadgradnjo nacionalne institucije ombudsmana je Evropska unija po načelih maastrichtske pogodbe ustanovila institucijo Evropskega ombudsmana. Prvi evropski varuh človekovih pravic je bil na položaj imenovan leta 1995, od 1. aprila 2003 pa ta položaj zaseda Nikiforos Diamandouros, ki je bil pred tem varuh človekovih pravic v Grčiji.

³¹ Beseda **ombudsman** (*umbudsmann*) je švedskega izvora in pomeni zastopnika, zaupnika, pooblaščenca, se je v strokovni in tudi širši javnosti uveljavil kot splošen izraz za institucijo, ki varuje in zastopa posameznika v sporu z organi, ki izvajajo javna pooblastila. (Kaučič in Grad 2008, 167) Do leta 2001 se je institucija ombudsmana na državni ravni razširila v približno 110 držav po svetu. Poleg državnih obstajajo tudi regionalni, mestni, provincialni ombudsmani, nekatere države pa imajo ombudsmana na nacionalni, regionalni in subnacionalni ravni.

Naloga varuha človekovih pravic je preiskovanje nezakonitega ali nepravilnega dela državnih organov, postopek preiskave pa se začne na podlagi pobude. S soglasjem prizadetega lahko začne postopek tudi na lastno pobudo. Po poizvedbah in preiskavi izdela poročila o svojih ugotovitvah. Z njimi obvešča javnost in državni zbor. K sodelovanju v preiskavah vabi tudi funkcionarje in uslužbence državnih organov, za dodatna pojasnila pa lahko povabi kogarkoli za pričo ali izvedenca. Kot institucija ima varuh človekovih pravic dostop do podatkov in dokumentov, ki so v pristojnosti državnih organov. Sodeluje s sorodnimi ustanovami in njihovimi združenji v drugih državah ter z ustreznimi mednarodnimi organizacijami.

Varuh poleg tega obravnava širša vprašanja, pomembna za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter za pravno varnost državljanov. Poleg preiskovalnega dela je naloga varuha, da državnim organom posreduje predloge, mnenja, kritike in priporočila ter, da izpostavi svoje stališče na različnih področjih z vidika varstva človekovih pravic.

Državnemu zboru ali vladi daje varuh človekovih pravic tudi pobude za spremembe zakonov in drugih aktov ter pripravlja pobude za izboljšanje poslovanja in ravnanja s strankami. Ena od nalog ombudsmana je tudi, da s soglasjem prizadetega vloži ustavno pritožbo ali zahteva presojo ustavnosti in zakonitosti v zvezi z dejanji državnih organov ali institucij.

Poleg tega opravlja varuh človekovih pravic tudi preglede zaporov in drugih prostorov, v katerih so osebe, ki jim je odvzeta prostost, ter drugih zavodov z omejeno svobodo gibanja. S tem zagotavlja varovanje človekovih pravic tudi v teh institucijah

4.5.1 Slovenski varuh človekovih pravic in temeljnih svoboščin

Institucija varuha človekovih pravic je bila v slovenski ustavni sistem vpeljana z novo Ustavo RS, ki je bila sprejeta decembra 1991. Varuha človekovih pravic v Ustavi RS opredeljuje 159. člen, ki določa, da se za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v razmerju do državnih organov, organov lokalne samouprave in nosilcev javnih pooblastil z zakonom določi varuh pravic državljanov. Predhodnik ustanovitvijo institucije varuha človekovih pravic je podobne naloge v Sloveniji opravljal Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Zakon o varuhu človekovih pravic je bil sprejet po rednem zakonodajnem postopku v Državnem zboru leta 1993. Zanimivo je, da predlagatelj zakona ni bila vlada, kot pri večini zakonskih projektov, ampak posamezen poslanec. To je bil takratni predsednik komisije za človekove pravice dr. Lev Kreft. Slovenski zakon o varuhu človekovih pravic je postal vzorčni primer za uspešen zakonski model praktično v vseh državah na prehodu v Srednji in Vzhodni Evropi, saj je bil to eden prvih tovrstnih zakonov na tem območju. Številne slovenske rešitve so vključene v zakonske projekte

ombudsmanov v Bosni, Makedoniji, Albaniji, Srbiji, Bolgariji in v drugih državah. Slovenski zakon daje varuhu vsa potrebna pooblastila za učinkovito izpeljavo preiskav in mu zagotavlja potrebno neodvisnost, tako osebno kot tudi institucionalno in finančno.

Varuh človekovih pravic je uradno začel delati 1. januarja 1995, s tem dnem pa je prenehal delovati Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Takrat je tudi prenehal veljati zakon o Svetu za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, varuh pa je skladno z zakonom prevzel od Sveta arhiv in zadeve, ki jih je do tedaj prejel in reševal on.

4.5.1.1 Varuhi človekovih pravic v Republiki Sloveniji

Slovenija je do danes zamenjala tri Varuhe človekovih pravic in svoboščin in sicer:

- od 29. septembra 1994 do 29. septembra 2000 gospoda Ivana Bizjaka,
- od 29. septembra 2000 do 20. decembra 2006 gospoda Matjaža Hanžeka in
- od 20. decembra 2006 in še danes gospo Zdenko Čebašek Travnik.

4.5.2 Delo varuha človekovih pravic v Republiki Sloveniji

Varuh človekovih pravic v Sloveniji raziskuje in sodeluje pri razrešitvi stanja povsod, kjer so kršene človekove pravice. O tem, kako zavarovati svoje pravice, seznanja javnost in pripravlja bilten³² varuha človekovih pravic. O kršitvah pravic obvešča tudi državne organe in druge ustanove, po potrebi pa o hujših kršitvah obvešča tudi mednarodno javnost.

Varuh lahko preiskuje primere nezakonitega ali nepravilnega dela državnih organov in se pri svojem delu ravna po določilih ustave in mednarodnih pravnih aktov o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. Varuh Zakone ne upošteva, če oceni, da so v nasprotju z ustavo in ratificiranimi mednarodnimi pogodbami. To oceno mora seveda dovolj prepričljivo utemeljiti. Pri svojem posredovanju se lahko varuh sklicuje tudi na načela pravičnosti in dobrega upravljanja. V skladu z Ustavo in zakonom varuh na obravnava zadev, pri katerih v pravice ali svoboščine posega zasebna fizična ali pravna oseba. Kršitelj mora vedno biti organ, organ lokalne skupnosti ali kateri od nosilcev javnih pooblastil. Varuh praviloma nikoli ni prvi naslovnik pritožbe, saj posreduje kadar pristojni ne opravljajo svojega dela. V zadevah, v katerih tečejo sodni ali drugi pravni postopki, lahko varuh posreduje le, kadar gre za neupravičeno zavlačevanje postopka ali očitno zlorabo oblasti.

³² »Bilten« je kratko uradno sporočilo javnosti.

4.5.2.1 Postopek dela Varuha človekovih pravic v Republiki Sloveniji

Varuh praviloma začne postopek na podlagi pisne pobude, ki mora biti podpisana in opremljena z osebni podatki pobudnika ter okoliščinami, dejstvi in dokazi, na katerih temelji pobuda. Pobudnik mora navesti tudi, ali je v zadevi že uporabil pravna sredstva in katera. Če pobudo vloži v imenu prizadetega kdo drug, je potrebno soglasje oziroma pooblastilo prizadetega. Pobudo lahko vloži tudi več prizadetih oseb posameznikov ali civilnodružbena skupina. Za vložitev pobude za začetek postopka pri varuhu ni nobenih formalnih zahtev in ni potrebna pomoč odvetnika. Osebe, ki jim je odvzeta prostost, imajo pravico vložiti pobudo postopka v zaprti kuverti (Cerar 2002, 143).

Po končani obravnavi zadeve varuh navede oceno dejstev in okoliščin posameznega primera in presodi, ali je v obravnavanem primeru prišlo do kršitve človekovih pravic ali druge nepravilnosti. Zakon tudi posebej določa, da je varuh dolžan voditi postopek nepristransko in v vsaki zadevi pridobiti stališča prizadetih strani. Ob ugotovljeni kršitvi ali nepravilnosti lahko varuh ukrepa tako, da posreduje organu, ki je povzročil kršitev ali nepravilnost, predlog, mnenje, kritiko ali priporočilo. Predlaga da organ ponovno izvede določen postopek v skladu z zakonom, predlaga pa tudi povrnitev škode ali drug način za odpravo ugotovljene nepravilnosti. Varuh lahko predlaga tudi uvedbo disciplinskega postopka zoper uslužbenca organov, ki so zakrivali ugotovljeno nepravilnost.

Če naslovnik varuhovega predloga ne upošteva, gre varuh po hierarhiji k nadrejenim organom, do ministra in predsednika vlade in ta ga je na njegovo zahtevo tudi dolžen sprejeti. Če pa vse to ne zaleže, varuh seveda nima nobenih formalnih možnosti prisilne izvedbe svojih predlogov. Lahko pa gre v državni zbor ali pa v javnosti izvaja pritisk na organe, ki ne upoštevajo njegovih predlogov.

V skladu s 25. členu zakona lahko varuh vsakemu organu posreduje svoje mnenje z vidika varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ne glede na vrsto ali stopnjo postopka, ki je v teku pred temi organi. Ta določba je zelo pomembna z vidika pristojnosti varuha, saj mu omogoča, da posreduje tudi v zadevah, ki še niso zaključene, na primer pred sodišči. Opredeljuje tako imenovano možnost pristopa do sodišča v vlogi »amicus curiae«, kar pomeni prijatelj sodišča.

Na podlagi zakona o ustavnem sodišču je varuh pooblaščen, da vloži zahtevo za oceno ustavnosti in zakonitosti predpisov in splošnih aktov, izdanih za izvrševanje javnih pooblastil ali pa v soglasju s prizadetimi, ustavno pritožbo zaradi kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi akti (Jamnikar 2002, 144).

Tako celovitega pregleda nad izvajanjem predpisov in prakso na posameznih področjih nima nobeden drug državni organ, kot ga ima varuh človekovih pravic. Takšno delovanje je razvidno tudi iz letnih poročil našega varuha človekovih pravic državnemu zboru, saj s svojim delom dokazuje smiselnost in učinkovitost neformalnih in izvensodnih mehanizmov varstva človekovih pravic.

5 CIVILNOPRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

5.1 CIVILNO PRAVO IN CIVILNOPRAVNO RAZMERJE

5.1.1 Civilno pravo

Civilno pravo je pravo odnosov med zasebniki. Država v pravnih razmerjih civilnega prava ni neposredno udeležena. Zgodovinska osnova civilnega prava so Gajevr Institucije³³, v katerih se rimsko civilno pravo deli na 4 temeljne skupine: stvarno pravo, dedno pravo, obligacijsko pravo in rodbinsko pravo. Konec srednjega veka so začela nastajati nova, vedno bolj zapletena razmerja, vendar pa srednjeveško pravo ni bilo dovolj kvalitetno in zato so začeli ponovno uporabljati rimsko pravo (receptija rimskega prava). Prišlo je do potreb po kodifikaciji prava, zato so začetek 17. stoletja začele nastajati velike civilne kodifikacije. (Toplak 2002, Študijsko gradivo, 7)

Do danes sej marsikatera od teh pravnih panog osamosvojila in postala samostojna pravna panoga civilnega prava. Civilno pravo se danes deli na dve skupini in sicer na:

1. materialno zasebno pravo in
2. civilno procesno pravo.

5.1.1.1 Civilno materialno pravo

Pri civilno materialnem pravu gre za vsebinsko urejanje pravnih razmerij med posamezniki, tako da se določijo njihove pravice in dolžnosti v medsebojnih razmerjih. Sestavljajo ga:

- splošni del civilnega prava: ki najpomembnejši skupni imenovalec vseh vej materialnega zasebnega prava;
- stvarno pravo: ki ureja odnos med subjekti, ki nastopajo kot nosilci pravic in dolžnosti v razmerju do stvari, oblast nad stvarjo v odnosu do drugih posameznikov, način pridobitve, prenehanje in varstvo stvarnih pravic v času njihovega obstajanja;

³³ **Gajevr Institucije** so pravni učbenik, ki se deli na 4 knjige: 1.knjiga: osebno, rodbinsko, varuško in skrbniško pravo, 2. in 3.knjiga: stvarno, obligacijsko in dedno pravo (premoženjsko pravo), 4.knjiga: civilni pravdni postopek. Pomembne so zaradi tega, ker so eno od treh del klasičnih pravnikov, ki je ohranjeno zunaj Digest. Poleg tega jih je Justinijan prevzel v svoje Institucije, in preko Justinijanovih Institucij je razdelitev v Gajevih Institucijah prišla v kodifikacije civilnega prava v 19. stoletju.

- obligacijsko pravo: ki ureja pravna razmerja med subjekti, kjer se vzpostavljajo pravice in dolžnosti subjektov, predvsem pogodbene pravne posele in iz njih izhajajoče pravne posele med dvema posameznikoma;
- dedno pravo: ki ureja način prehoda premoženja po smrti zapustnika in njegove dediče. Dedič stopi v celo vrsto zapustnikovih pravic in dolžnosti. Deduje se lahko samo po fizični osebi, podeduje pa lahko fizična ali pravna oseba;
- družinsko pravo: ki ureja razmerja med zakonci, zunajzakonskimi partnerji, odnos med starši in otroki, itd. Vprašanje je ali družinsko pravo še spada v področje civilnega prava, je že na meji z javnim pravom, ker država posega v družinskopravna razmerja z javnimi, kogentnimi predpisi³⁴;
- gospodarsko pravo: ki ureja položaj gospodarskih subjektov, gospodarske posele, vrednostne papirje in pravno ureditev trga. Pri urejanju položaja gospodarskih subjektov se posebej ukvarja s statusom gospodarskih družb, ki imajo izoblikovana avtonomna pravila in ne spadajo več med subjekte v splošnem delu civilnega prava;
- osebno pravo: varuje temeljne človekove pravice in svoboščine iz ustave v odnosu do države in do drugih posameznikov;
- delovno pravo: ki ureja odnose med delavci in delodajalci. Danes se ta razmerja urejajo klasično, s pogodbo, ki ima elemente obligacijskega prava. Delovno pravo se zaradi omejevanja svobode volje in posega javnih interesov oddaljuje od civilnega prava;
- pravo intelektualne lastnine: predmet pravic je oblast nad intelektualno stvaritvijo. Za gospodarski razvoj so nujno potrebni novi postopki, novi izumi in patenti, ki so plod človekovega duhovnega razvoja, človekovega intelektualna stvaritev – čeprav nimajo lastnosti stvari jih je treba pravno zaščititi. (Toplak 2002, 4)

5.1.1.2 Civilno procesno pravo

Civilno procesno pravo zajema sklop pravil, ki zagotavljajo uveljavljanje materialnih razmerij. Določa način prisilnega zagotavljanja pravic zasebnega prava. Postavlja pravila po katerih se uresničujejo pravice in pravila, da se zagotovi uresničevanje dolžnosti. Civilno procesno pravo pa delimo na:

- civilni (temeljni pravdni) postopek: je skupek pravnih norm, ki urejajo sodno uveljavljanje pravic, ki posamezniku pripadajo. V njem se rešuje spor med dvema strankama zaradi nasprotja interesov in se varujejo pravice civilnopravnega razmerja s pomočjo sodnega postopka. Subjekti postopka so tožnik in toženec, med katerima poteka pravda in sodnik, ki kot avtoriteta odloči o sporu;
- civilni nepravdni postopek: v njem ne gre za nasprotje interesov strank, ampak za ureditev razmerja med strankama. To so ponavadi postopki za

³⁴ **Kogentni predpisi** določajo in so določali način ustanavljanja javnega dobra.

delitev solastnine, zapuščina, zadeve v zvezi z zemljiško knjigo, odvzem poslovne sposobnosti, itd.;

- stečajni postopek: je poseben sodni postopek, ki ga opravi pristojno sodišče nad premoženjem dolžnika (pravne osebe), ki posluje z izgubo in ni sposoben izpolnjevati svojih obveznosti do upnikov;
- izvršilni postopek: zagotavlja izvršbo ostalih postopkov. Gre za realizacijo odločb, zagotavlja pravno varstvo, če ena od strank ne izpolni svoje obveznosti prostovoljno. (Toplak 2002, 4)

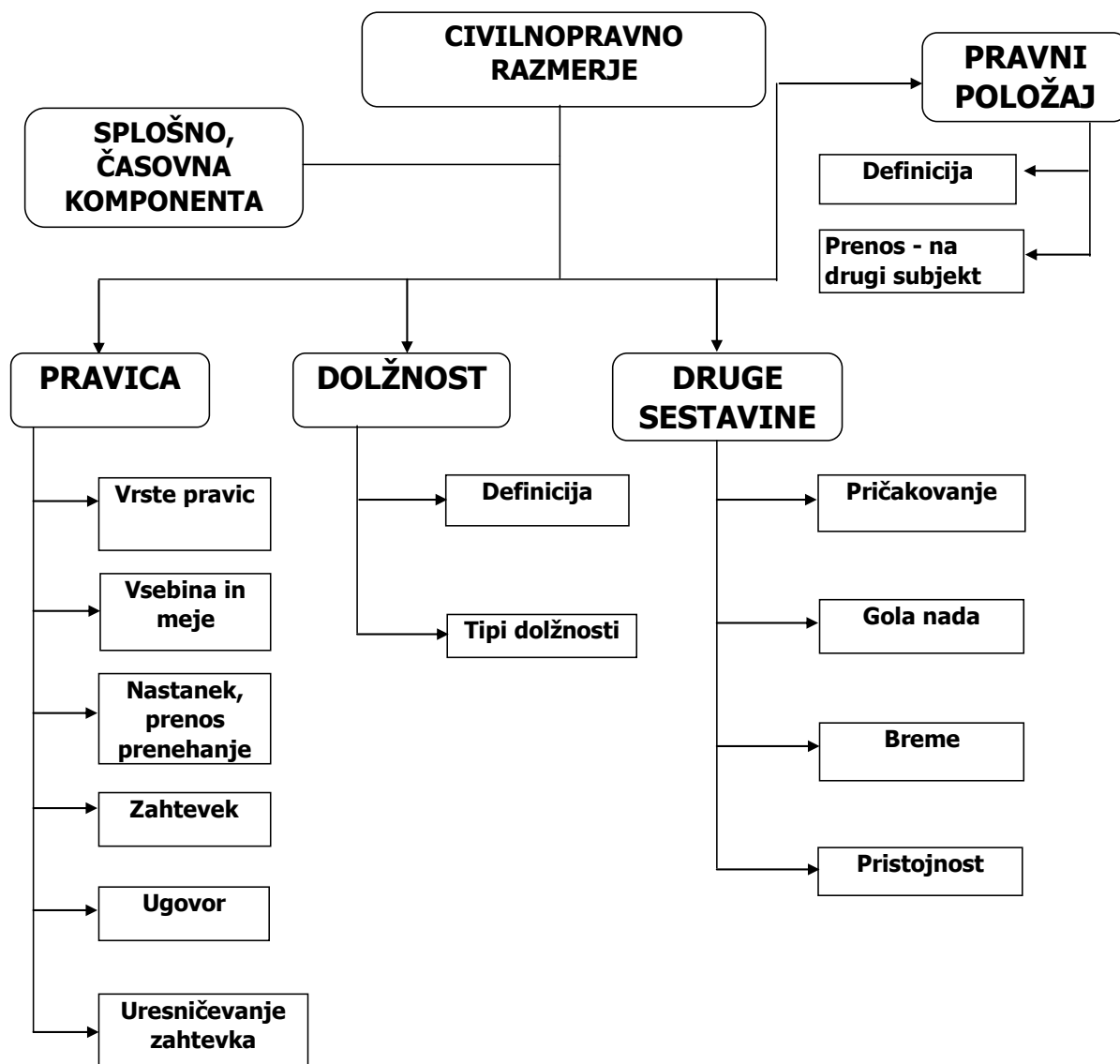
5.1.2 Civilnopravno razmerje

Civilno pravo ureja civilnopravna razmerja (npr. pogodbeno razmerje) med subjekti, ki so si medsebojno prirejeni. To pomeni, da četudi stopamo v civilnopravno razmerje, v katerem je na drugi strani država, gre za razmerje prirejenih strank. Država kot stranka civilnopravnega razmerja ne more in ne sme uporabiti mehanizmov prisile, ki jih uporablja denimo v kazenskem pravu. Pomembno je tudi, da so stranke civilnopravnega razmerja povsem svobodne pri določanju vsebine razmerja in iz njega izhajajočih pravic in obveznosti, razen če jih pri tem ne omejuje kakšen zavezujoč predpis. Ta svoboda se v pravni stroki imenuje načelo dispozitivnosti. Predpisi s področja civilnega prava imajo tako povečini dispozitivno naravo kar pomeni, da lahko stranke same določajo in urejajo medsebojna razmerja. V kolikor stranke česa ne uredijo ali kaj pozabijo urediti, pa se uporabi določba splošnega pravnega akta, ki to ureja. (Toplak 2002, 2)

Za civilnopravna razmerja je značilna avtonomija volje, saj je volja tista, ki vzpostavlja civilnopravna razmerja. Avtonomija volje je omejena s kogentnimi predpisi javnega prava, ki določajo okvir svobodnega delovanja strank v civilnopravnih razmerjih. Ta omejitev vzpostavlja ravnotežje med voljo in pravnim redom. Značilna so tudi dispozitivna pravna pravila to pomeni, da so pravila subsidiarna in zavezujejo le, če se stranke ne dogovorijo drugače, ne omejujejo volje strank, ampak jo dopolnjujejo in nadomeščajo. Velja tudi načelo enakopravnosti strank, da subjekti vstopajo v razmerje z enakimi možnostmi za porazdelitev pravic. Pravni red pa omogoča tudi varstvo civilnopravnih razmerij saj posameznik, ki je nosilec pravice, lahko uveljavlja svojo pravico, če zato izrazi ustrezno voljo npr. z odškodninskim zahtevkom. (Toplak 2002, 2)

5.1.2.1 Prikaz civilnopravnega razmerja v obliki organigrama

Slika 1: Splošni pregled civilnopravnega razmerja

Vir: Matej Cerar (Tutorstvo za CP, str. 9)

5.2 CIVILNOPRAVNO VARSTVO

Civilnopravno varstvo je oblika sodnega varstva. V tej obliki ustava zagotavlja varstvo tistih pravic in svoboščin, ki jih imenujemo osebnostne pravice (pravica civilnega prava). Civilne pravice so po vsebini predvsem moralne in premoženjske pravice. Civilnopravno varstvo urejajo različni zakoni na prvem mestu Zakon o obligacijskih

razmerjih, Zakon o osebnih podatkih, Zakon o avtorskih pravicah in še mnogi drugi. Pravica in svoboščina je element vsakega civilnopravnega razmerja. V vsakem razmerju imamo pravico in njej pripadajočo dolžnost. Teorija skuša opredeliti pojem pravice in svoboščine, vendar so definicije zaradi mnogih pojavnih oblik pravice preveč abstraktne. Definicija pravice je pomembna zaradi sistematike civilnega prava, v praksi pa si z njo ne moremo dosti pomagati. Sodobna teorija skuša pravico opredeliti tako, da našteva njena upravičenja, vendar pa je meja med pravico in upravičenjem včasih težko določljiva. (Pavčnik 1997, 308)

Pravica je sestavljena iz različnih kategorij upravičenj, na primer lastninska pravica je sestavljena iz *ius utendi*, *ius fruendi* in *ius abutendi*, kar pomeni, da je lastnik upravičen do rabe, do plodov in do uničenja stvari. Pravice imajo možnost samostojnega obstoja in samostojnega pravnega prenašanja, so trajno prenosljive. Upravičenja so ožja od pravice, vendar so tudi lahko predmet pravnega prometa, so le začasno prenosljiva. Temeljno upravičenje, ki izvira iz vsake civilnopravne pravice je tožbeno upravičenje, ki imetniku omogoča, da pod določenimi pogoji doseže prisilno vzpostavitev pravice. (Pavčnik 1997, 313)

Pravni red daje posamezniku, ki je nosilec pravice, možnost da uveljavlja in varuje svojo pravico. Varstvo pravic je odvisno od avtonomne volje posameznika, saj se varstvo uveljavlja, če oškodovanec izrazi voljo sicer pa ne, ker civilno pravo deluje samo v zasebnem interesu ne pa po uradni dolžnosti. (Toplak 2002, 4)

5.2.1 Sodno civilnopravno varstvo

Sodno civilnopravno varstvo je dvostopenjsko. Dvostopenjsko civilnopravno varstvo se deli na *ugotovitveno terjatev*, kjer gre za spor o vsebini razmerja, saj je potrebno ugotoviti ali neka pravica oziroma dolžnost sploh obstaja. Na drugi stopnji pa je *izvršba*, ki jo zagotavlja država. Država proti posamezniku, ki se ne podredi vsebini določbe, nastopi s prisilnim aparatom, da pride do dejanske realizacije. Država ima sodni aparat, na katerega se lahko posameznik obrne, če želi zavarovati svoje pravice. (Toplak 2002, 4)

5.2.1.1 Značilnosti sodnega civilnopravnega varstva

Glavne značilnosti sodnega civilnopravnega varstva se najprej odražajo v načelih, ki so pomembni za varstvo temeljnih človekovih pravic in svoboščin. *Načelo dispozitivnosti* je načelo, kjer se tožnik sam odloči ali bo vložil tožbo ali ne, saj ne obstaja noben poseben državni organ, ki bi preganjal tiste, ki ne spoštujejo civilnopravnih razmerij. Če pa kot tožnik nastopa država, potem nastopa kot posameznik in zanjo lahko sprožita tožbo samo vlada in državno pravobranilstvo. Kot drugo pomembno načelo pa je *načelo kontradiktornosti*, kar pomeni da tožnik in toženec lahko izrazita svoje poglede na dejstva in na tožbo.

Pomembne značilnosti so tudi pristojnosti sodišč, kot je *krajevna pristojnost*, ki se načeloma ravna po prebivališču toženca, lahko se pa tudi izjemoma dogovorita drugače ter *funkcionalna pristojnost* sodišča, pri katerem se mora sodišče odločiti o zahtevku, če je za to pristojno, drugače lahko zahtevek zavrže. Sodišče je vezano na tožbeni zahtevek in lahko o njem odloči samo v mejah postavljenega zahtevka³⁵. Sodišče pa lahko sodi tudi v odsotnosti toženca. (Toplak 2002, 5)

5.2.1.2 Postopek sodnega civilnopravnega varstva

Tožnik sproži pravdo s tožbo, v kateri je postavljen zahtevek, o katerem naj sodišče odloči. Toženec od sodišča prejme tožbo, na katero mora odgovoriti in se izjaviti o tožbi in zahtevku tožnika. Sodišče v pravdi zagotavlja sodno varstvo in reši spor tako, da avtoritativno odloči o utemeljenosti zahtevka, kar pomeni, da lahko izda obsodilno (utemeljen zahtevek) ali zavrnilno sodbo (neutemeljen zahtevek). Lahko pa izda tudi sklep, ki pride v poštev le v redkih primerih kot končna odločba, sodišče pa ga vedno uporabi, če ima določen postopek pomanjkljivosti. (Toplak 2002, 5)

Tekom postopka pa se lahko stranki sporazumno dogovorita, da bosta spor rešili z vzajemnim popuščanjem, kar pomeni, da stranki v postopku skleneta pogodbo, s katero na novo uredita razmerje. S tem se stranki izogneta dolgotrajnosti postopka in nejasnosti, ki jo prenaša odločitev sodišča ter seveda tudi stroškom postopka. Sodna poravnava ima značaj pravnomočne odločbe in zoper njo ni rednih pravnih sredstev. (Toplak 2002, 6)

Ne smem pa pozabiti omeniti tudi sodno nepravdno civilnopravno varstvo, pri katerem ne gre za spor, ampak stranki želita urediti pravno razmerje v korist obeh. To pomeni, da se nepravdno sodno varstvo uveljavlja, kadar zakon to izrecno določa ali kadar je glede na naravo postopka primerno. V njem se urejajo osebna stanja³⁶ in družinska razmerja³⁷.

5.2.2 Izvensodno civilnopravno varstvo

Civilnopravna razmerja temeljijo na volji strank kar pomeni, da se stranki lahko tudi dogovorita, da njun spor razreši arbitražna in ne sodišče. Za arbitražo mora vedno obstajati soglasje strank, saj se z njo lahko urejajo samo razmerja oziroma pravice s katerimi stranki prosto razpolagata³⁸. (Toplak 2002, 6)

Prednosti takšnih arbitraž so hitrejši in bolj strokovni postopki, o njej odločajo tisti, ki so za to strokovno usposobljeni za določeno področje in odločitev je dokončna, saj pritožba ni več mogoča (enostopenjsko razsojanje). Slabost arbitražnega postopka pa je v tem, da so arbitražne takse še enkrat višje od sodnih taks. (Toplak 2002, 7)

³⁵ Npr. oseba A od osebe B zahteva 1000 evrov, čeprav v pogodbi piše, da se mu je oseba B zavezala za 2000 evrov. Sodišče v tem primeru odloča v mejah postavljenega zahtevka.

³⁶ Npr. odvzem poslovne sposobnosti.

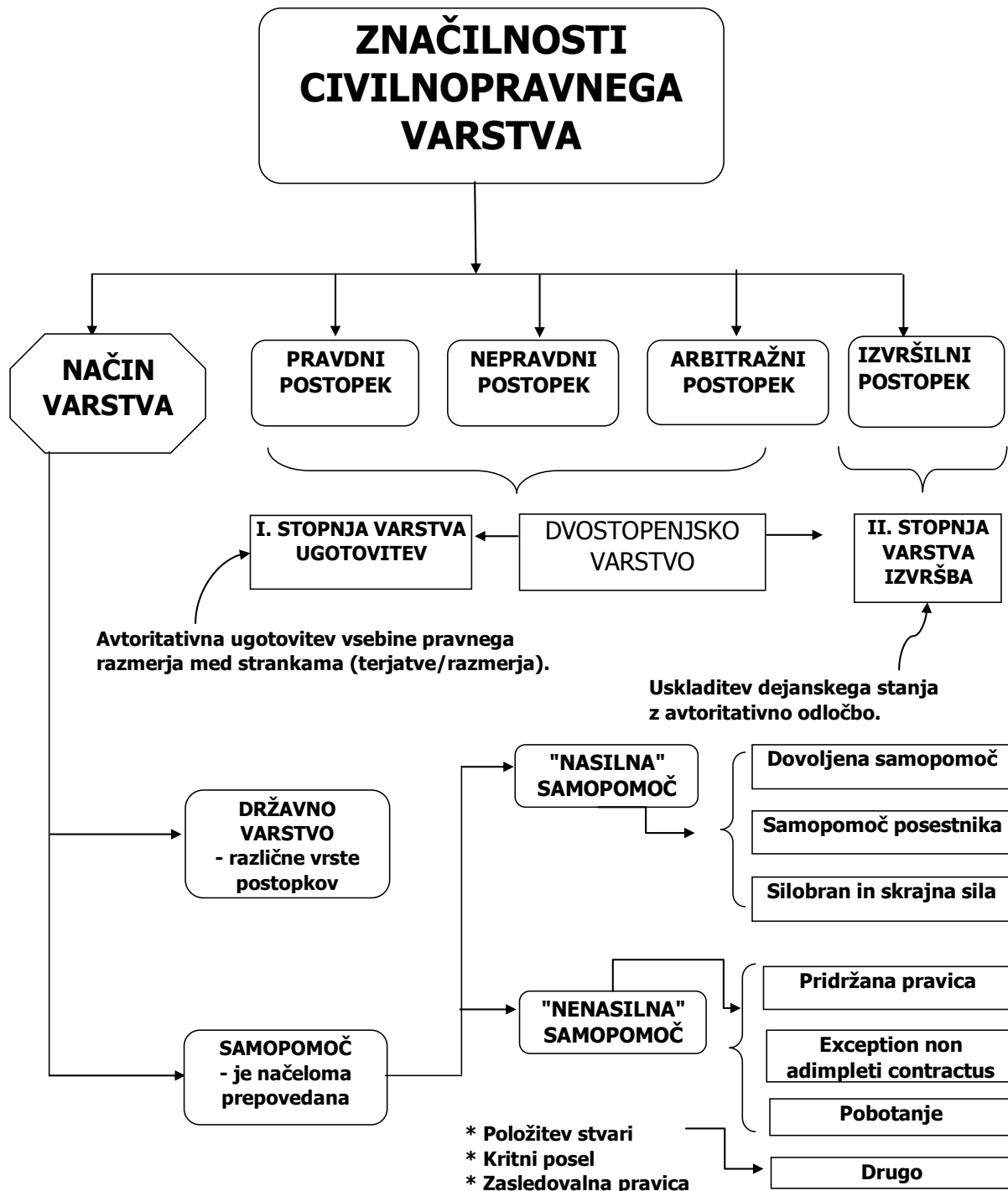
³⁷ Npr. odvzem roditeljske pravice ali pridržanje v ustrezni ustanovi.

³⁸ Npr. premoženjske pravice.

5.3 ZNAČILNOSTI CIVILNOPRAVNEGA VARSTVA

5.3.1 Prikaz civilnopravnega varstva v obliki diagrama

Slika 2: Značilnosti civilnopravnega varstva

Vir: Matej Cerar (Tutorstvo za CP, str. 7)

5.3.2 Način civilnopravnega varstva

5.3.2.1 Državno varstvo

Državno oziroma pravno varstvo je pravica vsakogar od državnih organov zahtevati varstvo v primeru, da misli, da mu je bila kršena pravica. Z razvojem državne oblasti je zaščita pravic prehajala vedno bolj na državne organe. Državni organi, na katere se upravičenec obrne zaradi varstva svojih civilnih pravic so praviloma sodišča. Na sodišča se mora stranka obrniti s svojim pravnovarstvenim zahtevkom, razen če ni dovoljena samopomoč. Postopek za doseg pravnega varstva civilnih pravic je določen v Zakonu o pravdnem postopku (ZPP) ter je predmet civilnega pravnega prava. Pravnovarstveni zahtevki, ki ga uveljavi upravičenec v spornih zadevah, se imenuje *tožba*, v nepravdnem in izvršilnem postopku pa *predlog*. (Toplak 1992, 146)

5.3.2.2 Samopomoč, silobran in stiska (skrajna sila)

Prva zgodovinska oblika varstva pravic je bila samopomoč. Posameznik, ki je menil, da mu pripada določena pravica, je sam uporabil primerne ukrepe za njeno zavarovanje. Pravico je uveljavil močnejši ne glede, ali mu je res pripadala. Vsak nosilec pravice je bil izpostavljen subjektivizmu. Z razvojem družbe pride do omejevanja samopomoči. (Galič 2004, 59)

Najnižja stopnja varstva pravic varstva pravic in zahtevkov je samopomoč in ima svoje korenine v preddržavni ureditvi. O samopomoči govorimo, ko upravičenec sam zaščiti svoje pravice. Z nastankom in razvijanjem državne organizacije je zaščita pravic in zahtevkov čedalje bolj prehajala od posameznikov na državne organe. Samopomoč kot uporaba sile kot alternativa prava pa ima v pravni teoriji različne vidike. Samopomoč posebej najdemo v političnih teorijah anarhističnih gibanj zadnjega stoletja. Vendar pravo kot element kulture človeka substituirar³⁹ uporabo sile. (Toplak 1992, 144)

Dovoljena samopomoč je pravica vsakogar, da odvrne kršitev pravice, če grozi neposredna nevarnost, če je taka kršitev nujna in če način odvratanja kršitve ustreza okoliščinam v katerih nastaja nevarnost. Kdor pri dovoljeni samopomoči povzroči škodo tistemu, ki je povzročil potrebo za samopomoč, je ni dolžan vrniti. Samopomoč je lahko aktivna ali pasivna. (Toplak 1992, 145)

Aktivna samopomoč je napad, če se obstoječe protipravno stanje spremeni z napadom. Aktivno samopomoč je dovoljevalo pravo samo izjemoma, če upravičenec, ki zaloti na svojem zemljišču tujo živino, ki mu je prizadejala škodo, sam zarubi toliko glav živine, da njihova vrednost zadostuje za odškodnino. *Pasivna samopomoč* je tisti napad, pri katerem se želi z napadom preprečiti protipravno stanje. Pasivno samopomoč pa dopušča zakon pri samoobrambi posesti, če sta podana dva pogoja in sicer:

³⁹ Substituirar – substituirati: knjižno nadomestiti, zamenjati.

- če bi bila sodna zaščita prepozna in
- če se odbija sila s primerno silo.

Posebni primeri samopomoči so silobran in stiska ali skrajna sila. Silobran pomeni tisto obrambo, ki ni neizogibno potrebna, da odvrne storilec od sebe ali koga drugega sočasen protipraven napad, o skrajni sili oziroma stiski pa govorimo takrat, ko storilec zato, da bi od sebe ali koga drugega odvrnil sočasno nezakrivljeno nevarnost, prizadene zlo oziroma škodo. (Toplak 1992, 145)

5.3.3 Nepravdni in pravdni postopek

Nepravdni postopek je civilni sodni postopek odločanja. V to kategorijo spadata tudi pravdni postopek in postopek v delovnih sporih, ker se v njiju tudi odloča. Sem pa ne spadata izvršilni in stečajni postopek, v katerih gre za konkretno izvršitev pravic.

Oba postopka sta civilnopravna. O razmejitvi (kriterijih razmejitve) pravnega in nepravnega postopka obstajajo naslednje teorije:

1. *teorija spora,*
2. *teorija strank,*
3. *teorija prevencije in represije,*
4. *teorija ugotovitvene in oblikovalne narave odločb,*
5. *teorija upravnega delovanja,*
6. *pozitivistična teorija.*

Pravdni postopek ostaja temeljna oblika varstva civilnih pravic. (Nepravdno pravo)

5.3.3.1 Teorija spora

Je najstarejša teorija, ki se je relativno dobro obnesla. Arhaičen naziv za nepravdni postopek je "nesporni postopek." V pravdnem postopku se odloča o spornih zadevah (reševanje sporov glede civilnih pravic), v nepravdnem pa o nespornih zadevah. V nepravdnem postopku se odloča o zadevah, pri katerih ni nobenega spora med strankama (npr. zemljiškoknjižni, registrski, zapuščinski postopek), obstaja pa sicer določen spor med strankama, vendar je ureditev določenega razmerja v skupnem interesu obeh strank (npr. imenovanje člana nadzornega sveta). V pravdnem postopku pa naj bi bila odločitev za eno stranko vedno ugodna ter za drugo neugodna. (Nepravdno pravo)

5.3.3.2 Teorija strank

V pravnem postopku nastopajo stranke, v nepravdnem pa udeleženci. Razlika je terminološka, pa tudi konceptualna (vsebinska). V pravnem postopku imamo vedno dve stranki z nasprotujočimi si interesi. V nepravdnem postopku ni koncepta dveh strank - niso vedno prisotni nasprotujoči si interesi, stranka je lahko le ena (npr. postopek za prisilno hospitalizacijo duševno bolnih, zemljiškoknjižni postopek) ali si udeleženci želijo isto (npr. zapuščinski postopek). Poznamo pa tudi nepravdne postopke, v katerih nastopa več strank z nasprotujočimi si interesi (npr. postopek za ureditev razmerij med solastniki). (Nepravdno pravo)

5.3.3.3 Teorija preprečitve in represije

Pravdni postopek je represiven, saj stranka v njem zahteva sodno varstvo zaradi pravne kršitve, sodišče pa reagira na že storjeno kršitev. Nepravdni postopek pa je preventiven, kar pomeni da država pravno poseže v določeno razmerje z namenom, da v prihodnosti ne bi nastali spori in da se zagotovi pravna varnost in jasnost (npr. zapuščinski postopek – da ne bi prišlo do spora med dediči, upniki,... zemljiškoknjižni postopek – jasnost). (Nepravdno pravo)

5.3.3.4 Teorija ugotovitvenih (deklaratornih) in oblikovalnih (konstitutivnih) odločb

Odločbe v pravnem postopku naj bi bile ugotovitvene (tudi dajatvena sodba je ugotovitvene narave), ker naj bi se z njimi ugotavljalo pravno stanje, ki že obstaja, in sankcioniralo njegove kršitve – varstvo že obstoječih pravic (to velja tudi za oblikovalno sodbo). V nepravdnem postopku naj bi bile odločbe oblikovalne, ker naj bi se z njimi ustvarjala neka nova pravna razmerja oz. se na novo oblikovala (npr. vknjižba v ZK, vpis v sodni register, določitev meje, ustanovitev nujne poti, odvzem roditeljske pravice, določitev poslovodje d.o.o.).(Nepravdno pravo)

5.3.3.5 Teorija upravnega delovanja

Nepravdni postopki po svoji naravi spominja na upravni postopek. Temeljni značilnosti upravnega postopka sta skrbstvo države in javni interes. Ti dve značilnosti ima večina nepravdnih postopkov (v zadevah, kjer so vpleteni otroci, odvzem poslovne sposobnosti, prisilna hospitalizacija). Pomembno je tudi zagotavljanje pravne varnosti in predvidljivosti. V nepravdnem postopku je tudi (enako kot v upravnem postopku) veliko diskrecijskega odločanja, postopek je prožnejši od pravnega. Kritika teorije pravi, da obstajajo tudi nepravdni postopki, kjer ni skrbstvene komponente države (npr. postopki po SPZ). Po drugi strani pa so tudi v pravnem postopku zadeve, kjer je izražen javni interes. (Nepravdno pravo)

5.3.3.6. Pozitivistična oziroma legalna teorija

Pozitivistični kriterij ima dve načeli:

1. v nepravdnem postopku se odloča, kadar zakon tako določa - če zakon nič ne določa, pride v poštev pravdni postopek (presumpcija v korist pravnega postopka). Nepravdni postopek mora zakon izrecno določati;
2. v nepravdnem postopku se odloča tudi, kadar ga zakon izrecno ne določa, vendar glede na naravo stvari ni možno odločati po drugem postopku (npr. ni spora, ni dveh strank, itd).

Ti dve točki predstavljata omiljeni pozitivistični kriterij. Pri nas pa obstaja samo en postopek, za katerega zakon ne določa izrecno, da je nepravdni, vendar se zadeva rešuje v njem. (Nepravdno pravo)

5.3.4 Izvršilni postopek

Gre za postopke, ki urejajo predvsem premoženjska razmerja: vpis v zemljiško knjigo, registrski postopek, dedni postopek, postopek prisilne poravnave in stečaja, postopek izvršbe, itd. Izvršilni postopek je oblika nepravdnega varstva, v katerem država s prisilnimi sredstvi omogoči, da je pravnomočna sodba izvršena. Če se zavezanec v paricijskem roku prostovoljno ne podredi pravnomočni odločbi sodišča ali dokončni odločitvi arbitraže ali izvršljivemu notarskemu zapisu, se poslužimo izvršilnega postopka. Pri nas je sistem izvršbe premoženjski (ne poznamo dolžniških zaporov). Če je predmet izvršbe denarna dajatev, problemov ni, ti pa nastanejo, če je predmet obveznosti nadomestna ali pa nenadomestna storitev. Če dolžnik nima premoženja velja, da mora upnik iskati denar in predlagati sodišču na kaj naj poseže (npr. na 1/3 plače). Poseči je mogoče na vse premoženje. Če pa dolžnik nima ničesar, se izda sklep o izvršitvi, sodni izvršitelji zasežejo stvari in te se potem prodajo. (Galič 2004, 112)

5.3.5 Arbitražni postopek

Ker civilnopravna razmerja temeljijo na volji, se stranki lahko dogovorita, da njun spor razreši arbitražna in ne sodišče. Za arbitražo mora vedno obstajati soglasje strank. Z njo se lahko urejajo samo razmerja oz. pravice s katerimi stranki prosto razpolagata (premoženjske pravice). V nekaterih primerih pa sploh ni dovoljena in sicer glede lastninske pravice na nepremičninah. (Galič 2004, 115)

Arbitraže so:

- *Ad hoc arbitraže*: arbitraža se oblikuje za posamezen primer, vsaka stranka imenuje enega arbitra, ta dva arbitra pa skupaj imenujeta predsednika, vendar je ta oblika redka.
- *Stalne arbitraže*: pojavljajo se predvsem v gospodarskih sporih, pogoste pa so tudi v mednarodnih razmerjih. Obstaja lista arbitrov, vsaka stranka si izbere enega, ta dva arbitra pa skupaj izbereta predsednika arbitražnega senata.

Prednosti arbitraže so:

- hitrejši postopek,
- bolj strokoven postopek,
- ožji sistem rešitve,
- odločajo tisti, ki so strokovno usposobljeni za določeno področje (na sodišču velja pravica do naravnega sodnika),
- odločitev je dokončna, pritožbe ni (enostopenjsko razsojanje).

Slabost arbitraže pa je v tem, da so arbitražne takse še enkrat višje od sodnih taks. (Galič 2004, 122)

6 PREGLED PRAVIC CIVILNOPRAVNEGA VARSTVA

Teorija skuša opredeliti pojem pravice, vendar so definicije zaradi mnogih pojavnih oblik pravice preveč abstraktne. Definicija pravice je pomembna zaradi sistematike civilnega prava, v praksi pa si z njo ne moremo dosti pomagati. Sodobna teorija skuša pravico opredeliti tako, da našteva njena upravičenja, vendar pa je meja med pravico in upravičenjem včasih težko določljiva. Pravica je sestavljena iz različnih kategorij upravičenj⁴⁰. Pravice imajo možnost samostojnega obstoja in samostojnega pravnega prenašanja, so trajno prenosljive. Upravičenja so ožja od pravice, vendar so tudi lahko predmet pravnega prometa, so le začasno prenosljiva. Temeljno upravičenje, ki izvira iz vsake civilnopravne pravice je tožbeno upravičenje, ki imetniku omogoča, da pod določenimi pogoji doseže prisilno vzpostavitev pravice. (Toplak 2002, 14)

6.1 TEMELJNI POGLEDI NA OPREDELITEV POJMA PRAVICE

Pravica je element vsakega civilnopravnega razmerja. V vsakem razmerju imamo pravico in njej pripadajočo dolžnost. V vsakem civilnopravnem razmerju obstaja vsaj ena pravica in njej odgovarjajoča dolžnost. Za današnje civilno pravo je značilna prepletenost številnih pravic in dolžnosti med dvema subjektoma (stranki sta medsebojno zavezani in upravičeni). (Toplak 2002, 12)

1. Voljna teorija (*Windscheid*)

Ta teorija pravi, da je pravica je od pravnega reda podeljena voljna oblast. Pravica je povezana z voljo subjekta. Subjekt lahko na podlagi pravice z voljo oblikuje določen položaj. Pravica je izraz volje posameznika in tej moči volje se morajo podrediti vsi, ki so s to pravico zavezani. Volja je pomembna tudi pri uresničevanju pravnega razmerja. Subjekt sam odloči, ali bo pravico uporabljal ali ne.

Kritika te teorije je, da pravico priznavamo tudi nekaterim subjektom, ki niso sposobni oblikovati volje, ki bi bila upoštevana v pravu (npr. pravice nerojenega otroka). Voljni element tako ne more biti temeljni element pravice. Ta teorija velja le za oblastvene, terjatvene in premoženjske pravice, ne pride pa v poštev pri osebnostnih pravicah, te pravice se nanašajo na varovanje osebne sfere, zato težko rečemo, da z voljno oblastjo varujemo lastno pravico. (Toplak 2002, 14)

2. Interesna teorija (*Jhering*)

Ta teorija pravi, da je pravica pravno zaščiten interes (pravica je usmerjena k varovanju interesa). Ta teorija danes prevladuje, vendar pa pravne interese ščitijo tudi drugi instituti, ne le pravica, zato pravno varstvo ne more biti opredelilni element

⁴⁰ Npr. lastninska pravica je sestavljena iz *ius utendi*, *ius fruendi* in *ius abutendi* – lastnik je upravičen do rabe, do plodov in do uničenja stvari. (Toplak 2002, 14)

pravice. Opredelitev pravice lahko vežemo na njeno vsebino. Kritika te teorije je, da je presplošna, saj vsaka pravica varuje nek interes, poleg tega pa pravne interese ščitijo tudi drugi instituti, ne samo pravica, pravno varstvo interesov ne more biti temeljni element pravice. (Toplak 2002, 14)

3. Integralna ali voljno-interesna teorija (Jellinek)

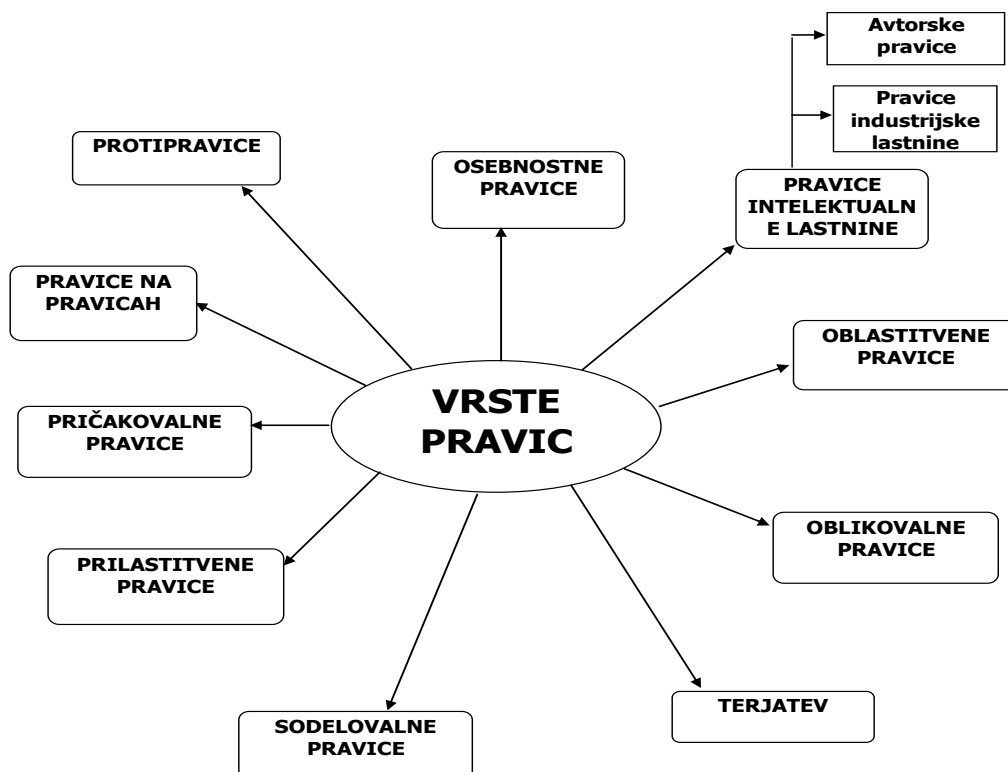
Ta teorija poskuša združiti pozitivna spoznanja interesne in voljne teorije, vendar se ni prijela. Pravi, da je pravica pravno priznana in pravno zavarovana moč volje, ki je usmerjena k določeni dobrini ali interesu. Poudarja individualizem. (Toplak 2002, 14)

4. Kolektivistična teorija (Duguit)

Ta teorija pravi, da je pravica socialni pojem, opozarja na socialno funkcijo pravice. Vse prej naštetе teorije so bile zelo individualistične, ta pa opozarja na socialno funkcijo pravice. Pravica ni sama sebi namen, saj služi posamezniku in družbi. Ni je mogoče izvrševati in gledati zgolj individualistično, posameznik mora upoštevati tudi pravice drugih. Ta pristop so izrabili vsi totalitarni režimi v Evropi. (Toplak 2002, 14)

6.2 ORGANIGRAM OSNOVNE DELITVE PRAVIC CIVILNOPRAVNEGA VARSTVA

Slika 3: Pravice civilnopravnega varstva

Vir: Matej Cerar (Tutorstvo za CP, str. 12)

Kot prikazuje organigram pravice delimo na absolutne ali izključujoče pravice, ki učinkujejo v razmerjih erga omnes in te so:

1. osebnostne pravice,
2. oblastvene pravice in
3. pravice intelektualne lastnin. (Toplak 2002, 15)

Druga skupina pravic pa so relativne pravice, ki učinkujejo v razmerjih inter partes in jih delimo na:

1. terjatev,
2. oblikovalne pravice,
3. sodelovalne pravice,
4. prilastitvene pravice,
5. pričakovalne pravice,
6. pravice na pravicah in
7. protipravice ali ugovori. (Toplak 2002, 15)

6.2.1 Izključujoče ali absolutne pravice

Izključujoče pravice so pravice, ki nastajajo v erga omnes razmerjih in učinkujejo nasproti nedoločenemu krogu subjektov. Njihova glavna značilnost je, da upravičencu zavarujejo dobrino napram vsem tretjim osebam. Nosilec pravice lahko izključi ostale subjekte od poseganja v pravico. Izključujoče pravice so statične narave, ker določajo neko stanje in ga varujejo pred nedopustnimi posegi. Se konkretizirajo, če nekdo tretji poseže v njih. Pri absolutnih pravicah velja *načelo numerus clausus*, kar pomeni, da poznamo samo toliko izključujočih pravic, kolikor jih pozna zakon in nihče ne more ustanavljati novih izključujočih pravic. Praviloma so premoženjske narave in so prenosljive, lahko pa so tudi osebnostne pravice, ki so nepremoženjske narave in niso prenosljive. (Toplak 2002, 15)

6.2.1.1 Osebnostne pravice

Osebnostne pravice pomenijo zavarovanje nedotakljivosti osebnostne sfere in njenega temelja ter pravico do svobodnega razvoja posameznikove osebnosti, te pravice varujejo eksistencialne dobrine. So najmlajše pravice, saj so se v pravu pojavile šele na prelomu 19. v 20. stoletje, ko je se začel boj za človekove pravice in svoboščine, pred tem so bili namreč mnenja, da človekova osebnost ne more biti predmet pravic. So izraz človekovih pravic in svoboščin v civilnem pravu. Osebnostne pravice spadajo med temeljne človekove pravice, ne moremo pa trditi obratno, torej da so temeljne človekove pravice osebnostne pravice. Razlika je v tem, da so temeljne človekove pravice po svoji naravi usmerjene proti državi, osebnostne pravice pa učinkujejo proti državi in proti posamezniku. (Toplak 2002, 17)

Osebnostne pravice delimo na:

- *splošno osebnostno pravico*: ki jo je prva uvedla Bonnska ustava po 2. svetovni vojni, pri nas pa jo navaja 35. člen Ustave RS. Zagotovljena je nedotakljivost človekove telesne in duševne celovitosti, njegove zasebnosti ter osebnostnih pravic.
- posebne osebnostne pravice so se razvile v okviru splošne osebnostne pravice. (Toplak 2002, 17)

Osebnostne pravice gredo osebi kot taki in sedaj pripadajo tako pravnim, npr. pravica do dobrega imena, nedotakljivosti pisarne, pravica do pisemske tajnosti, itd. kot fizičnim osebam. Še vedno pa gredo določene pravice le fizičnim osebam, npr. pravica do življenja. V okviru civilnega prava govorimo predvsem o varstvu osebnostnih pravic, saj v civilnem pravu je mogoče zahtevati odškodnino za nastale posledice, kar v kazenskem pravu ni mogoče. (Toplak 2002, 17)

Najpogostejše je odškodninsko varstvo, pri katerem pride do prehoda iz razmerja erga omnes v inter partes. Temelj za odškodninsko varstvo osebnostnih pravic je 134. člen OZ⁴¹, ki zahteva prenehanje s kršitvami osebnostnih pravic - vsak ima pravico zahtevati od sodišča, da odredi prenehanje dejanja, s katerim se krši kakšna osebnostna pravica, da prepreči tako dejanje ali da odstrani njegove posledice, kršitelj mora prenehati z dejanjem sicer mora plačati odškodnino. Temeljni elementi odškodninskega zahtevka oziroma predpostavke za odškodninsko odgovornost so škoda (ni dovolj da škoda grozi, ampak mora že nastati) in protipravnost ravnanja, ki je povzročilo škodo.

Protipravnost pa je izključena če gre za:

1. silobran,
2. skrajno silo,
3. samopomoč in
4. privolitev. (Toplak 2002, 18)

6.2.1.2 Oblastvene pravice

Oblastvene pravice zagotavljajo imetniku oblast nad stvarjo in omogočajo njeno podreditev ter prisvajanje njene vrednosti. Sem sodijo predvsem pravice stvarnega prava. Oblastvene pravice imajo publicitetni učinek, kar pomeni, da morajo biti navzven spoznavne.

Poznamo dve temeljni vrsti oblastvenih pravic:

- lastninsko pravico in
- stvarne pravice na tuji stvari. (Toplak 2002, 15)

⁴¹ Obligacijski zakonik.

*1. Lastninska pravica*⁴²

Lastninska pravica lastniku zagotavlja oblast nad stvarjo in zagotavlja uporabo stvari proti vsakomur. Je najosnovnejša premoženjska pravica. Predmet lastninske pravice kot oblastvene pravice je lahko samo stvar. Po načelu specialnosti ne moreta obstajati dva izključna lastnika na isti stvari, lahko pa obstaja solastnina. (Toplak 2002, 15)

Včasih so iz lastninske pravice izhajala tri osnovna upravičenja, ki jih je imel imetnik lastninske pravice na stvari: *ius utendi*, *ius fruendi*, *ius abutendi* (pravica do rabe, plodov in uničenja). Danes pa lastninska pravica ni več tako absolutna, ampak je relativizirana, omejena je s predpisi javnega prava. Lastnik lahko izvršuje oblast nad stvarjo samo v kolikor ga ne omejuje zakon zaradi javnega interesa. (npr. gozd) Lastninsko pravico imamo lahko na premičninah ali nepremičninah. Lastninska pravica omogoča lastniku stvar uporabljati, razpolagati z njo in jo imeti v posesti. (Toplak 2002, 16)

2. Stvarne pravice na tuji stvari

Stvarne pravice na tuji stvari so omejene oblastvene pravice. So pravice, ki omejujejo lastnika pri oblasti, pomenijo omejitve lastninske pravice. Ne dosegajo obsega lastninske pravice, ker se omejujejo le na del lastnine, vendar je v tem delu njihov položaj močnejši od lastninske pravice. Velja načelo *numerus clausus* glede stvarnih pravic na tuji stvari (Toplak 2002, 16).

1. Zastavna pravica je prednostna poplačilna pravica, ki učinkuje *erga omnes* in se deli na zastavno pravico na premičninah (ročna zastava ali *pignus*) in na zastavno pravico na nepremičninah (hipoteka). Bistvo zastavne pravice je, da se upnik poplača iz vrednosti zastavljene stvari, če dolžnik pravočasno ne poravnava svojega dolga. Upnik stvar lahko proda brez dolžnikovega soglasja. Pri nas je zastavna pravica izključno poplačilna pravica, saj zastavni upnik ne more postati lastnik stvari. Za ročno zastavo je značilna tudi nezmožnost uporabe zastavljene stvari, čeprav jo ima upnik v svoji posesti. Hipoteka je čista poplačilna pravica, saj zastavljena stvar ostane v posesti in uporabi dolžnika. Zastavna pravica je prenosljiva skupaj s stvarjo, ki je zastavljena. (Toplak 2002, 16)

2. Služnost je pravica, pri kateri služnostni upravičenec stvar uporablja, čeprav ni njen lastnik, ampak je z lastnikom sklenil poseben pravni posel, ki mu tako uporabo dovoljuje.

Služnosti delimo na:

- stvarne služnosti: so ustanovljene v korist določenemu zemljišču, prenosljive so skupaj z zemljiščem in veljajo *erga omnes*,

⁴² 37. člen SPZ - svarnopravni zakonik.

- osebne služnosti (užitek, raba, stanovanje): so ustanovljene v korist določeni oseb, niso prenosljive, ker so vezane na določeno osebo in veljajo erga omnes.

Lastnik služnega zemljišča mora trpeti izvrševanje služnosti na svojem zemljišču. Dokler obstaja služnost na stvari je lastninska pravica omejena, lastnik ima samo še golo lastninsko pravico. (Toplak 2002, 16)

3. *Zemljiški dolg* je pravica zahtevati poplačilo določenega denarnega zneska iz vrednosti nepremičnine pred drugimi upniki s slabšim vrstnim redom. Je posebna oblika zastavne pravice, pomeni drugačen način izvršitve poplačila. (Toplak 2002, 16)

4. *Stavbna pravica* je pravica imeti v lasti zgradbo na tujem zemljišču, je časovno omejena (ne sme trajati več kot 99 let) in je prenosljiva. (Toplak 2002, 16)

5. *Stvarno breme* je pravica na podlagi katere je lastnik obremenjene nepremičnine zavezan k bodočim dajatvam in storitvam. Pomembna je bila v fevdalizmu, danes jo srečamo bolj poredko. Je mešanica zastavne pravice in služnosti. (Toplak 2002, 16) Bistvene značilnosti oblastvenih pravic so predvsem premoženjske pravice. Njihov predmet je lahko le stvar, ne pa tudi njen del. Zemljiška služnost je prenosljiva le skupaj z gospodujočim oziroma služnim zemljiščem, zastavna pravica pa le skupaj s terjatvijo. Na oblastvenih pravicah obstaja publiciteta, na nepremičninah se izraža z vpisom v zemljiško knjigo, na premičninah pa s posestjo stvari (število premičnin je neomejeno, zato je njihov register nemogoč). S spremembo subjekta se prenese vsa oblast na stvari, ni vsebinske spremembe pravice.

Oblastvene pravice prenehajo s prenosom stvari, z uničenjem stvari ali s smrtjo subjekta. (Toplak 2002, 17)

6.2.1.3 Pravice intelektualne lastnine

Pravo intelektualne lastnine je skupen izraz za avtorske in sorodne pravice ter pravice industrijske lastnine. Predmet pravice intelektualne lastnine je imaterialna dobrina, stvaritev človekovega duha, duhovna stvaritev. Problem je v tem, ker imaterialna dobrina ni stvar na kateri bi bilo omogočeno izvrševanje oblasti, kljub temu pa avtor potrebuje oblast nad izkoriščanjem svoje imaterialne dobrine. (Toplak 2002, 19)

Tudi imaterialnim dobrinam je treba zagotoviti pravno varstvo. Pravo intelektualne lastnine skuša varovati interese avtorja, ustvarjalca imaterialne dobrine. Avtorja oziroma ustvarjalca je treba varovati, ker ima človekovo duhovno ustvarjanje velike gospodarske vrednosti. Pravni red mora avtorju omogočati prilaščanje gospodarske vrednosti, ki izhaja iz njegovega duhovnega ustvarjanja. Izumi imajo veliko gospodarsko vrednost, izumiteljem je treba omogočiti, da si prilastijo vrednost, ki jo izum ustvarja. Problem nastane, ko avtor in lastnik stvari nista ista oseba kot npr. ponavadi lastnik zgradbe in arhitekt nista ista oseba, lastnik lahko zunanost zgradbe spreminja le s soglasjem arhitekta pod določenimi pogoji. (Toplak 2002, 19)

Pravice intelektualne lastnine predstavljajo nekakšen most med premoženjskimi in osebnostnimi pravicami. Imajo dvojno naravo, ki se kaže v tem, da so sestavljene iz osebnih ali moralnih upravičenj in iz premoženjskih ali materialnih upravičenj. Pri osebnih ali moralnih upravičenjih je avtor moralni nosilec produkta, tudi če materialno komponento prenese na koga drugega (založnika), moralno upravičenje še vedno ostane njemu. Pri premoženjskih ali materialnih upravičenjih pa je avtor kot ustvarjalec varovan ne glede na to, kdo njegov produkt premoženjsko izkorišča. (Toplak 2002, 19)

Pravice intelektualne lastnine so časovno omejene, kar je značilno za premoženjske pravice. Po določenem času postanejo pravice intelektualne lastnine public domain in avtorska upravičenja trajajo še 70 let po smrti avtorja. Pravice intelektualne lastnine imajo omejeno prenosljivost, prenosljivo je samo premoženjsko upravičenje z avtorsko pogodbo. Osnovna oblika varstva pravic intelektualne lastnine je opustitveni zahtevek kjer se zahteva prenehanje kršitve. Poleg tega poznamo še odškodninsko varstvo (povrnitev škode avtorju), kar je tipično za razmerja inter partes.

Pravice intelektualne lastnine lahko razdelimo na dve kategoriji:

- avtorske pravice in avtorskim sorodne pravice
- pravice industrijske lastnine. (Toplak 2002, 19)

1. Avtorske pravice

Avtorske pravice ureja Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah (ZASP), ki v generalni klavzuli podaja opredelitev avtorskega dela, v nadaljevanju pa eksemplifikativno našteva tipične primere avtorskih del. Predmet varstva je avtorsko delo. Avtorsko delo je individualna intelektualna stvaritev s področja književnosti, znanosti in umetnosti, ki mora biti na nek način izražena navzven, da je zaščiten.

Avtorskopravno *niso* varovane:

- ideje (ideja kot taka nima možnosti zaščite, idejo je treba preliti v neko materialno stvar, pa še takrat je ni možno zaščititi absolutno, zaščiten pa je način, na katerega je ideja izražena),
- načela, odkritja,
- uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja,
- ljudske književne in umetniške stvaritve. (Toplak 2002, 19)

Avtor je oseba, ki ustvari avtorsko delo, to je lahko le fizična oseba, pravna oseba je lahko le nosilec materialnih upravičenj. Pri pridobitvi avtorskih pravic velja domneva, da avtor postane nosilec avtorske pravice v trenutku, ko je avtorsko delo dokončano. Odprt pa ostaja problem dokazovanja avtorskega dela. (Toplak 2002, 19)

Vsebina avtorske pravice so moralna oziroma osebna upravičenja, moralna ali premoženjska upravičenja in druga. Za osebna upravičenja je značilno, da so vezana na osebo avtorja in varujejo avtorja glede njegovih duhovnih in osebnih sfer.

Poznamo naslednja moralna upravičenja:

- *pravica odločanja o prvi objavi*: avtor sam odloča ali bo delo dal v javnost ali ne, včasih pa je delo javnosti predstavljeno že z nastankom npr. jazz improvizacije;
- *pravica do priznanja avtorstva*: to pravico ima tudi v primeru, da je materialno upravičenje preneseno;
- *pravica do spoštovanja avtorskega dela*: avtor se lahko upre kaznitvi in posegu v svoje delo;
- *pravica do skesanja*: avtor ima pravico umakniti svoje delo, če da primerno odškodnino imetniku materialnega upravičenja, vendar pa ta pravica ne velja za filmska, avdiovizualna in računalniška dela.

Osebna upravičenja niso prenosljiva, ostanejo avtorju ne glede na to, komu gredo materialna upravičenja in niso časovno omejena, so tudi podedljiva po omejenem številu generacij. (Toplak 2002, 20)

Premoženjska upravičenja pa so tista, ki ustvarjalcu zagotavljajo, da zajame vrednost, ki jo prenese duhovna stvaritev. Varujejo premoženjske pravice avtorja in omogočajo, da se avtor sam odloči na kakšen način se bo delo uporabilo in za kaj.

Materialnih upravičenj je več in so odvisna od narave dela:

- pravica do reproduciranja,
- pravica do distribuiranja,
- pravica do javnega izvajanja,
- pravica do prevoda, do predelave, avdiovizualne priredbe.

Premoženjska upravičenja so samostojno prenosljiva delno ali v celoti, avtor z njimi razpolaga, jih spreminja, prenaša, obremeni. So časovno omejena, trajajo do avtorjeve smrti in še 70 let po njej. (Toplak 2002, 20)

Poznamo pa še druga upravičenja, ki jih delimo na:

- *pravica do dostopa do avtorskega dela*: npr. če slikar proda sliko, lahko zahteva od novega lastnika, da si sliko ponovno ogleda, jo pošlje na razstavo;
- *sledna ali zasledovalna pravica*: če prihaja do nadaljnjih prenosov lastninske pravice na likovnem delu ima avtor pravico do 3% maloprodajne cene za vsak prenos;
- *pravica avtorja zaradi fotokopiranja, avdiovideo tehnike*: od prodaje vsakega videorekorderja, fotokopirnega stroja, itd. se plačuje določena pristojbina avtorskim organizacijam. (Toplak 2002, 20)

2. Avtorskim sorodne pravice

Sorodne pravice pomenijo duhovne stvaritve, ki so blizu avtorskim in pomagajo, da avtorske pravice zaživijo.

Sorodne pravice so:

- pravice izvajalcev avtorskih del,
- pravice proizvajalcev fonogramov,
- pravice filmskih producentov,
- pravice radiodifuznih organizacij (npr. prenos nogometne tekme ni duhovna stvaritev, vendar je televizijska hiša zavarovana pred krajo svojih programov)
- pravice RTV organizacij, pravice založnikov, itd. (Toplak 2002, 20)

3. Pravice industrijske lastnine

Pravice industrijske lastnine so po strukturi in lastnostih so zelo podobne avtorskim pravicam, vendar je tu bolj kot moralna poudarjena premoženjska komponenta. Premoženjska komponenta obsega izključno pravico gospodarskega izkoriščanja in razpolaganja s tem predmetom. Monopol je primarno pri nosilcu pravice, vendar pa ga je mogoče prenašati s pravnimi posli, da se doseže optimalno gospodarsko izkoriščanje. Premoženjska komponenta je poudarjena pri vseh pravicah, razen pri izumu, tam je bolj poudarjena moralna komponenta. (Toplak 2002, 21)

Moralna komponenta se nanaša na priznanje ustvarjalnosti. Ustvarjalci se označujejo v prijavi in v vseh listinah, ki se nanašajo na patente, modele in vzorce, na samem izdelku pa je le številka patenta. Za razliko od avtorske pravice je tu pridobitev teh pravic drugačna. Za pridobitev pravice industrijske lastnine ne zadošča dokončanje, ampak je potrebna registracija na Uradu za industrijsko lastnino, to je konstitutiven pogoj. Pravice se pridobijo šele z izdajo odločbe, vendar pa odločba učinkuje od dne, ko je bila prijava vložena (*ex tunc*). Pravica pripade vložniku zahteve po registraciji, to pa je lahko pravna ali fizična oseba. V zahtevi za registracijo je potrebno navesti, kdo je izumitelj, to pa je lahko le fizična oseba. (Toplak 2002, 21)

a) Pravica patenta

Patent je pravica, ki varuje izum kot rezultat človekovega ustvarjanja. Pogoj za izum je, da mora biti izum nekaj novega, saj ni mogoče zaščititi nečesa, kar je v tujini že zaščiteno. Doseči ga je treba z ustvarjalnim delom na področju izumiteljstva, saj gre za ustvarjalno delo, če izum očitno ne izhaja iz znanega znanja tehnike, če nekaj nastane po naključju, ni patentibilno, ker ne nastane z ustvarjalnim delom. Izum mora biti tudi industrijsko uporabljen, da se ga lahko izkorišča v industrijske namene. (Toplak 2002, 21)

Patent se pridobi na podlagi patentne prijave, se pravi kdor prvi prijavi patent, se šteje, da je prvi izumil določeno stvar. Prijavo je potrebno vložiti povsod po svetu,

kjer »izumitelj« želi varstvo, v drugih državah tega izuma sicer ne bo mogoče patentirati, lahko pa se gospodarsko izkorišča, če prijava ni vložena. Patentna prijava učinkuje za nazaj (ex tunc), torej od vložitve patentne prijave. Ko je izum enkrat patentiran ima izumitelj monopol nad postopkom in nad produkti. Čas trajanja patenta je 20 let, po tem času večina izumov zastari in postanejo dostopni vsem. (Toplak 2002, 21)

b) Pravica vzorca in modela

Pomeni zaščito novega modela, risbe, slike, ki se uporablja v industrijski proizvodnji. Varuje zunanji videz produkta, ki je podlaga za prepoznavnost industrijskega ali obrtnega izdelka. (npr. steklenica Coca-Cole) Omejitve pa nastajajo pri državnih simbolih in simbolih mednarodnih organizacij. (Toplak 2002, 21)

c) Pravice blagovne in storitvene znamke

Varuje znak, ki je namenjen razlikovanju blaga iste ali podobne vrste (npr. znak za Nike). Znak je lahko sestavljen iz kombinacije črk, besed, risb in drugih elementov, ki služijo prepoznavnosti. Znaki morajo biti dovolj različni od ostalih, ne smejo povzročati zmede na trgu, ne smejo biti nemoralni. Najbolj uspešne so tiste znamke, ki so postale pojem (npr. Vileda - krpa za čiščenje). Značilnost blagovne znamke je, da se štiti le za določeno kategorijo proizvoda. Določena blagovna znamka se pridobi za določen razred produktov (Boss za konfekcijo, parfume, cigarete). Prepovedana je zaščita svetovno znanih znakov (Mercedes) ali znaka, ki generično predstavlja produkt (miza). Pravica blagovne znamke traja 10 let z možnostjo podaljševanja. (Toplak 2002, 22)

d) Pravica do geografskega porekla

Ni klasična pravica industrijske lastnine, saj ni rezultat človekovega individualnega ustvarjanja, je pa sorodna tem pravicam in potrebuje pravno varstvo. Blago je lahko prepoznavno po tem, da prihaja iz določenega področja (kraški pršut, kraški teran, šampanjec...). To je pomembno za razpoznavnost blaga, stopnjo kvalitete in za tržno komunikacijo. Sankcije kršenja geografskega porekla so takšne, da kršitelj mora opustiti proizvodnjo, uničiti produkte, zoper kršitelja se uveljavi odškodninski zahtevak. (Toplak 2002, 22)

6.2.2 Relativne pravice

Relativne pravice izhajajo iz razmerij inter partes. Pravni temelj na podlagi katerega nastajajo je pravni posel, predvsem pogodba. Učinkujejo nasproti enemu ali več subjektov, nimajo pa učinka proti tretjim osebam. Ponavadi gre za razmerje med dvema točno določenima strankama, med upnikom in dolžnikom. So dinamične narave, to pomeni da večinoma ne gre za trajna razmerja. Razmerje inter partes in z njim relativna pravica ugasne, ko se obveznost izpolni. Relativni pravici odgovarja dolžnost aktivnega ravnanja, torej upnik terja od dolžnika neko ravnanje, dajatev ali storitev (dolžnik je aktivno zavezan) ali opustitev oziroma dopustitev (dolžnik je

pasivno zavezan). Vsebina razmerij inter partes je zelo široka in neobvladljiva, zato zanje ne velja načelo numerus clausus. Mogoče jih je oblikovati voljno, meje avtonomije strank postavlja zakon. Nekatero pogodbo sploh niso določene in jih stranki ustvarita z dogovorom, praksa je zelo kreativna, zato je zelo pomembno načelo pacta sunt servanda kar pomeni dogovor med strankama in ima veljavo pravnega vira. So načeloma premoženjske narave in se v določenih primerih absolutizirajo, kar pomeni, da dobijo učinek erga omnes. To se zgodi v primeru, ko se relativna pravice vpiše v javni register, npr. v zemljiško knjigo. (Toplak 2002, 22)

Relativna pravica dobi znake izključnosti, se absolutizira le, če ima za to podlago v zakonu in sicer če se vpiše v zemljiško knjigo. Če je relativna pravica vpisana v zemljiško knjigo zagotavlja to publiciteto in erga omnes efekt.

V zemljiško knjigo se lahko vpisujejo le pravice, ki so določene v zakonu (numerus clausus) in te so:

- najem,
- predkupna pravica,
- odkupna pravica in
- prepoved razpolaganja. (Toplak 2002, 22)

6.2.2.1 Terjatev

Terjatev je temeljni model relativne pravice. Je pravica proti točno določeni osebi in je zaveza dolžnika, na temelju katere zahteva upravičenec od zavezanca izpolnitev terjatve. Terjatev lahko zajema pozitivno (dajatev, storitev) ali negativno ravnanje (dopustitev, opustitev). Predmet terjatve je lahko neka *dajatev* (npr. plačilo kupnine), *storitev* (dolžnik se zaveže, da bo upniku opravil neko delo, npr. zastopanje), opustitev (dolžnik se zaveže, da bo opustil neko ravnanje) in *dopustitev* (dolžnik se zaveže upniku, da mu bo nekaj dopustil kar je sicer prepovedano, npr. služnost pešpoti čez njegovo zemljo). (Toplak 2002, 23)

Pravni temelj za nastanek terjatve je pravni posel ali zakon. Relativna narava terjatve se kaže v tem, da upnik lahko terja izpolnitev samo od dolžnika in nikogar drugega, izključujoča narava terjatve pa se kaže v tem, da terjatev izključi vse tri osebe iz upnikovega razmerja do dolžnika. Za izpolnitev terjatve odgovarja dolžnik z vsem svojim premoženjem. Vsi zahtevki iz terjatve se izpolnijo le toliko, kolikor to dopušča premoženjska masa dolžnika (npr. stečaj). Tako lahko pride le do sorazmernega in ne celotnega poplačila upnika. (Toplak 2002, 23)

Terjatev je tipična premoženjska pravica in jo je mogoče prenašati, vendar pa določene terjatve niso podedljive ali prenosljive. Takšni terjatvi sta terjatev glede osebnostnih pravic in terjatev za nepremoženjsko škodo (npr. odškodnina za duševne bolečine). Upnik lahko zahteva od pravosodja, da s prisilnimi sredstvi vpliva na dolžnika, da izpolni vsebino terjatve. Terjatev ugasne z izpolnitvijo, s pobotanjem (stvari morajo biti istovrstne in iste kvalitete; terjatvi, ki se pobotata, morata biti zapadli oziroma dospeli, če je terjatev zastarala, preden so stekli pogoji za pobot, je

ni možno pobotati), s pologom stvari pri sodišču in z nezmožnostjo izpolnitve. (Toplak 2002, 23)

6.2.2.2 Oblikovalne pravice

Oblikovalna pravica je pravica upravičenega subjekta, da z enostranskim oblikovalnim ravnanjem samostojno oblikuje razmerje, ki obstaja med njim in drugim pravnim subjektom, bodisi da gre za ustanovitev, spremembo, novo vsebinsko opredelitev ali prenehanje pravnega razmerja. Oblikovalne pravice oblikujejo pravna razmerja, lahko jih imenujemo tudi pravotvorna upravičenja. (Toplak 2002, 23)

Med oblikovalnim upravičencev in oblikovalnim udeležencem že od prej obstaja pravni odnos (npr. najemna pogodba). Delujejo v razmerjih inter partes, vendar imajo lastnost, ki velja za erga omnes pravice. Imajo tri osnovne značilnosti:

- ena stranka z enostransko izjavo volje ustvari posledice, ki zavezujejo drugo stranko (razdor najemne pogodbe),
- druga stranka ima dolžnost, da učinke oblikovalne pravice sprejme, preoblikovanega razmerja pa ne more zavrniti,
- posegajo v materialno pogodbeno načelo, ki zahteva soglasje med strankama. (Toplak 2002, 23)

Pravni temelj oblikovalnih pravic je v zakonu ali pravnem poslu. So časovno omejene, sicer bi vnašale negotovost v pravno razmerje. Prenehajo s svojo uveljavitvijo ali s potekom časa. So samostojno prenosljive, če obstaja interes za to in so premoženjske pravice, ker vplivajo na premoženjsko razmerje na katerega so vezane. Oblikovne pravice delimo:

1. po posledicah, ki izhajajo iz razmerij,
2. glede na samostojnost
3. glede na odnos do razmerja in
4. glede na način njihovega uveljavljanja. (Toplak 2002, 24)

1. Delitev oblikovalnih pravic po posledicah, ki izhajajo iz razmerij

- Nastanek novega pravnega razmerja

Pravice, ki so usmerjene v nastanek novega pravnega razmerja imenujemo tudi opcije. Opcije se nanašajo na vzpostavitev novega pravnega razmerja med imetnikom opcije in zavezancem, ki bo zavezovalo obe stranki, vzpostavitev dvostranskega razmerja je prepuščena izjavi samo ene stranke. So oblikovalne pravice s katerimi je mogoče samostojno razpolagati. Tipične opcije so: ponudba, predkupna pravica, prodajne opcije, nakupne opcije in futuresi⁴³. (Toplak 2002, 24)

⁴³ Primer: Kdor ima predkupno pravico, lahko takrat ko se stvar prodaja, z enostransko izjavo volje spremeni predkupno pravico v kupoprodajno pogodbo, ki zavezuje tudi lastnika.

- Prenehanje obstoječega pravnega razmerja

Najpogostejše so oblikovalne pravice, ki so usmerjene v prenehanje obstoječega pravnega razmerja, to so:

- *odpoved razmerja*: Velja za trajajoča razmerja inter partes, tako pogodbo lahko ena stranka kadarkoli odpove z določenim odpovednim rokom, druga stranka pa mora sprejeti odpoved (npr. najemna pogodba – najemodajalec ali najemnik lahko odpovesta pravno razmerje na podlagi zakona ali pogodbe);
- *odstop od pogodbe*: Kupec ima določen čas po sklenitvi pogodbe pravico od nje odstopiti, ne da bi navedel razlog za to, plačati pa mora skesnino (znesek, ki se plača za odstop). V potrošniškem pravu se ta institut imenuje »cooling off« (stvar je mogoče vrniti v 15 dneh). Pogoji izvrševanja te pravice so odvisni od narave stvari, zato je včasih ta pravica izključena (npr. ko stvar porabiš), drugje pa sploh ni dovoljena (npr. časopisi, srečke, itd.).
- *razdor pogodbe*: Pogodba preneha z razlogom, npr. zaradi pomanjkljive izpolnitve ali kršitve pogodbe ene stranke. (Toplak 2002, 24)

- Sprememba obstoječega pravnega razmerja

Obstoječa, že izoblikovana pravna razmerja se spreminjajo z aneksi. Stranki se z aneksom sporazumeta, da bo prišlo do spremembe vsebine obstoječega pravnega razmerja. Nosilec oblikovalne pravice z enostransko izjavo volje spremeni vsebino pravnega razmerja⁴⁴. (Toplak 2002, 25)

- Ohranitev obstoječega pravnega razmerja

Oblikovalne pravice, ki so usmerjene v ohranitev obstoječega pravnega razmerja, so tipične za primere, v katerih razdor pogodbe nastopi po zakonu. Zakon določa, da se pogodba razdre, če ni izpolnjena pravočasno, za tak razdor ni potreba izjava druge stranke. Gre za pogodbe, pri katerih je čas bistvena sestavina pravnega posla in je dogovorjen med strankama. Včasih pa ima izpolnitev kljub prekoračenemu roku še vedno pomen za kupca, saj kupec dobi oblikovalno pravico, s katero lahko zahteva, da se ohrani pravno razmerje, če je to v njegovem interesu. Kupec mora takoj po poteku roka sporočiti prodajalcu, da pogodba še vedno velja⁴⁵. (Toplak 2002, 25)

- Natančnejša določitev pravnega razmerja : tu gre predvsem za izbirne pravice pri alternativnih obligacijah⁴⁶.

⁴⁴ Primer: Jamčevanje za napako. Pri kupoprodajni pogodbo prodajalec jamči za napake stvari. Kupec, ki notificira napako, ima pravico, da od prodajalca zahteva: odpravo napake ali zmanjšanje kupnine ali odstopi od pogodbe. Prodajalec ne more preprečiti notifikacije in njenih posledic; Notifikacija je breme kupca, stvar mora pregledati in napake sporočiti, če tega ne stori, izgubi ugodnejši položaj.

⁴⁵ Primer: Kupec in prodajalec se dogovorita, da bo prodajalec do 22.12. dobavil 100 smrekic. Čas je tu bistvena sestavina, jasno je, da kasnejša dobava ne bo imela več nobenega smisla. Če prodajalec ne dostavi smrečic do 22.12. se pogodba po zakonu razdre. Vendar pa kupec lahko sporoči prodajalcu, da pogodba še vedno velja, če mu prodajalec dostavi smrečice naslednji dan, ker ima interes, da bi smrečice prodal naprej.

⁴⁶ Primer: Za dogovorjeno je dati 2 stvari, plačati pa eno – odločitev katera stvar se bo plačala se prepusti eni stranki. Med natančnejšo določitvijo pravnega razmerja in spremembo obstoječega pravnega razmerja je težko določljiva meja.

2. Delitev oblikovalnih pravic glede na samostojnost

Delimo jih na samostojne oblikovalne pravice, ki obstajajo neodvisno od drugega pravnega razmerja (to so npr. predkupna pravica, prigrasitev, opcije, itd.) in nesamostojne oblikovalne pravice, ki lahko obstajajo le vzporedno z nekim pravnim razmerjem (npr. izbirne oblike, itd.). Samostojne oblikovalne pravice se praviloma lahko odtujijo in tudi podedujejo. Enako velja tudi za nesamostojne, čeprav ta možnost dolgo ni obstajala. Sedaj velja, da so tudi te pravice prenosljive in podedljive, če to terja pravni interes in to dopušča njihova narava. (Toplak 2002, 25)

3. Delitev oblikovalnih pravic glede na odnos do razmerja

Delimo jih na ustanavljajoče oblikovalne pravice, ki ustanavljajo neko novo pravno razmerje (npr. opcije), spreminjajoče oblikovalne pravice, ki spreminjajo neko pravno razmerje (npr. znižanje kupnine) in ukinjajoče oblikovalne pravice, ki ukinjajo neko pravno razmerje (npr. odpoved najemnega razmerja). (Toplak 2002, 25)

4. Delitev glede na način njihovega uveljavljanja

Delimo jih na tožbene oblikovalne pravice, saj je za njihovo uveljavljanje je potrebno vložiti tožbo in prave oblikovalne pravice, saj za njihovo uveljavljanje zadošča enostranska izjava oblikovalnega upravičenca, ena stranka z enostranskim ravnanjem (izrecno ali konkludentno) ustvari posledice, ki zavezujejo drugo stranko. (Toplak 2002, 26)

6.2.2.3 Sodelovalne pravice

Nosilec sodelovalnih pravic je omogočeno sodelovanje pri oblikovanju volje pravne osebe in udeležbo pri delovanju pravne osebe⁴⁷. Pri njih ne gre za izključno uveljavljanje lastne pravice, ni jih mogoče ločiti od pravnega položaja upravičenih subjektov. So prenosljive, in sicer samostojno ali pa s korporacijsko pravico (delnica). Veljajo v razmerju inter partes in so premoženjske narave. Srečamo jih v gospodarskem pravu. Razlika med sodelovalnimi in oblikovalnimi pravicami je v tem, da so sodelovalne pravice za pravne osebe, oblikovalne pravice pa za fizične osebe. Ne gre za pravice, ki bi zasledovale izključno uveljavljanje lastne pravice, gre za oblikovanje nove skupne volje. (Toplak 2002, 26)

6.2.2.4 Prilastitvene pravice

Prilastitvene pravice so podobne oblikovalnim pravicam, vendar imajo za razliko od njih učinek erga omnes. Dajejo upravičenje subjektu, da z enostranskim ravnanjem vzpostavi erga omnes razmerje, največkrat gre za vzpostavitev lastninske pravice s

⁴⁷ sodelovanje pri upravljanju družbe, pri vodenju poslov, pri odločanju – glasovanje.

prilastitveno pravico. So izključujoče narave⁴⁸. Prilastitev divjadi in rib je privilegirana prilastitvena pravica, po naših predpisih so vse prosto živeče živali last Republike Slovenije, njihovo prilaščanje s strani posameznikov omogočajo privilegirani prilastitveni položaji, to so dovolilnice s katerimi lovci in ribiči smejo pridobiti divjad in ribe, ki so sicer v lasti države. (Toplak 2002, 26)

6.2.2.5 Pričakovalne pravice

Pri pričakovalnih pravicah gre za pričakovanje določene pravice, pričakovanje pravice v nastajanju. Izpolnjeni so vsi bistveni elementi za nastanek določene pravice, niso pa še izpolnjeni čisto vsi pogoji. Povezane so s časom (npr. pričakovanje dedne pravice – dedič čaka da zapustnik umre). Veljajo v razmerju inter partes in so vezane na pogoj. Pogojni pravni posel je sicer sklenjen, vendar njegov učinek nastopi šele z izpolnitvijo pogoja. Pravo daje varstvo določenemu pričakovanju - pričakovalca pravo varuje tako, da omejuje tistega, ki bi skušal preprečiti kasnejši učinek pričakovalne pravice. Pričakovanje je mogoče prenesti na drugega. Tipična pričakovalna pravica je dedna pravica. (Toplak 2002, 26)

6.2.2.6 Pravice na pravicah

V začetku je bila ideja o pravici na pravici zavrnjena, danes pa obstajajo nekatere pravice na pravicah. Tak primer je zastavna pravica, danes je poleg stvari mogoče zastaviti tudi pravico, če je prenosljiva in ima premoženjsko vrednost, mogoče pa je tudi zastaviti terjatev. (Toplak 2002, 27)

6.2.2.7 Proti pravice ali ugovori

Proti pravice dajejo imetniku možnost, da se zoperstavi pravici, ki jo uveljavlja nek drug subjekt. Imenujemo jih ugovori – nosilec proti pravice lahko proti drugemu nosilcu pravice nastopi s svojim ugovorom. Ugovor je lahko trajen ali začasen, z njim se popolnoma ali deloma odvzame učinek uveljavljeni pravici. Če ena stranka postavi zahtevek, lahko nasprotna stran ukrepa z ugovorom. Treba ga je uveljavljati, sodišče ugovora ne upošteva po uradni dolžnosti, ampak le če ga vloži upravičenec. (Toplak 2002, 27)

⁴⁸ Primer: Okupacija. Subjekt vzame v posest ničijo stvar, z namenom pridobiti lastninsko pravico na tej stvari. Ničija stvar je stvar, nad katero lastnik po svoji volji odpove oblast, opraviti mora pravni posel derelikcije (npr. kosovni odvoz). Izgubljena stvar se ne šteje za ničijo, ker se lastnih ni odpovedal oblasti nad stvarjo po svoji volji. Prilastitev ničije stvari je pri nas možna le na premoženjih.

7 EVROPSKA KONVENCIJA O VARSTVU ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČINAH

Po zgledu Deklaracije o človekovih pravicah združenih narodov ter osrednji in nedvomno najpomembnejši dosežek Sveta Evrope⁴⁹ (v nadaljevanju SE) pri uresničevanju njegovega temeljnega cilja, varovanja človekovih pravic je nedvomno Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic. Podpisana je bila v Rimu 4. novembra 1950. Do soglasja o nujnosti sprejema take konvencije je prišlo nenavadno hitro, zlasti v primerjavi z dolgotrajnimi postopki, ki so bili kasneje značilni za njeno dopolnjevanje. Konvencija je začela veljati 3. novembra 1953, Slovenija pa jo je ratificirala junija 1994.

Temeljni namen Evropske konvencije o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah je zavarovati in razvijati vrednote in ideale demokratične družbe, pri čemer nosi odgovornost za varstvo človekovih pravic vsaka država podpisnica posamezno in obenem kolektivno vse države pogodbenice. Konvencijo sestavljata dva dela. V prvem so zajete določbe o pravicah in temeljnih svoboščinah dopolnjene z nekaterimi protokoli, v drugem delu⁵⁰ pa je urejeno varstvo, s Konvencijo določenih pravic. Konvencija zajema le tiste pravice, ki jih lahko posameznik uveljavlja v ustreznih sodnih pravovarstvenih postopkih.

Določbe o pravicah lahko razdelimo:

- v tiste, ki vsebujejo *splošne* določbe o pravicah (prepoved diskriminacije, pravica do učinkovitega pravnega sredstva, itd.),
- določbe, ki zagotavljajo in urejajo absolutne pravice, ki jih v nobenih razmerah ni mogoče omejevati ali razveljaviti (pravica do življenja, prepoved mučenja, prepoved suženjstva in prisilnega dela, itd.),
- določbe, ki varujejo človekovo svobodo in varnost (pravice oseb, ki jim je odvzeta prostost),
- določbe za zagotovitev sodnega varstva (pravica do poštenega sojenja, pravice obdolžencev, itd.),
- določbe o osebnostnih pravicah (pravice do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja) ter
- določbe o pravicah posameznika v odnosu do drugih oziroma družbene skupnosti (svoboda mišljenja, vesti in vere, svoboda govora, itd.).

⁴⁹ **Svet Evrope** je mednarodna organizacija, ki jo sestavlja 47 držav iz evropske regije, ustanovljena 5. maja 1949 z Londonskim sporazumom. Članica Sveta Evrope lahko postane vsaka evropska država pod pogojem, da sprejema načelo vladavine prava in jamči človekove pravice in temeljne svoboščine vsakomur, ki je pod njeno oblastjo.

⁵⁰ Z drugo besedo organizacijsko-postopkovni del.

Protokoli⁵¹, ki so nastajali po uveljavitvi Konvencije, so prinesli še varstvo lastnine, pravico do izobrazbe in do svobodnih volitev. Opredelili so svobodo gibanj, prepovedali izgon državljanov in kolektivni izgon tujcev, ukinili smrtno kazen (razen v vojnem času), določili pravico do pritožbe v kazenskih zadevah ter pravico do odškodnine v primeru sodne zmote. Vpeljali so tudi prepoved ponovnega sojenja za isto kaznivo dejanje in določili enakost zakoncev. Konvencijo so leta 2000 dopolnili z 12. protokolom, ki prinaša splošno prepoved diskriminacije in tako bistveno dopolnjuje 14. člen Konvencije. Najnovejši protokol in sicer 13., ki je bil sprejet leta 2002 pa odpravlja smrtno kazen v vseh okoliščinah. Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih torej vsebuje 59. členov skupaj s protokoli.

Vlade podpisnice te Konvencije so se dogovorile, da bodo pri sprejetju Konvencije upoštevale :

- splošno deklaracijo o človekovih pravicah,
- da si ta deklaracija prizadeva zagotoviti splošno in učinkovito priznavanje in spoštovanje v njej razglašeni pravic,
- da je cilj Sveta Evrope doseči večjo enotnost med njegovimi članicami in da je eden izmed načinov tega cilja varstvo in nadaljnji razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin,
- ponovno potrjujoče svojo globoko vero v temeljne svoboščine, na katerih temeljita pravičnost in mir v svetu in ki jih je mogoče najbolje zavarovati na eni strani z dejansko politično demokracijo in na drugi strani s skupnim razumevanjem in spoštovanjem človekovih pravic, od katerih so te svoboščine odvisne ter
- da kot vlade evropskih držav, ki jih navdihuje ista miselnost in ki imajo skupno dediščino idealov in političnega izročila o spoštovanju svobode in pravne države, store prve korake k skupnemu uveljavljanju nekaterih pravic, ki so določene v Splošni deklaraciji.

Zaradi nenehnega poudarjanja pomembnosti in središčnosti Konvencije se zdijo drugi dosežki SE na področju varovanja človekovih pravic bistveno manj pomembni in opazni. Nedvomno je res, da ne glede na področje, ki ga zajemajo, vsaj v enem, a močno bistvenem pogledu niso primerljivi z njo, saj ne predvidevajo tako izdelanega načina varovanja pravic, kot ga je uveljavil ta dokument, pa vendar je vseeno prav, da naštejemo nekaj listin, ki so tudi pomembno pripomogle k uresničevanju varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Po vsebinski plati Konvencijo dopolnjuje Evropska socialna listina, ki je bila podpisana 18. oktobra 1961 v Torinu, veljati pa je začela 26. februarja 1965. Zajema posameznikove pravice na socialno-ekonomskem področju, hkrati pa določa širok program socialne politike.

⁵¹ Dopolnitve Konvencije.

Leta 1987 je bila sprejeta Konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ravnanja ali kaznovanja, veljati pa je začela leta 1989. Konvencija pomeni dopolnitev varstva, ki ga je Evropska konvencija o človekovih pravicah zagotavlja v svojem 3. členu. Evropski odbor za preprečevanje mučenja v državah obiskuje zapore, vojašnice, zapore, policijske postaje, psihiatrične bolnišnice zavode za mladoletnike, da bi ugotovil, kako ravnajo s pridržanimi osebami.

Leta 1995 je SE sprejel okvirno konvencijo o varstvu narodnih manjšin, ki je začela veljati leta 1998. konvencija zavezuje, da podpisnice s svojo zakonodajo zagotovijo pripadnikom manjšin enakost pred zakonom, da omogočajo ohranjanje in razvijanje njihove kulture, manjšinskih jezikov itd.

V letu 1999 je začela veljati Konvencija o človekovih pravicah v biomedicini, ki določa človekove pravice v zvezi z uporabo biomedicinskih dosežkov in prepovedi zlorabe biološkega in medicinskega napredka. Naj omenim še Evropsko konvencijo o uresničevanju pravic otrok, ki je bila sprejeta leta 1996, veljati pa je začela leta 2000. Njen namen je zavarovati pravice otrok.

8 MEDNARODNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

V preteklosti so bile človekove pravice obravnavane predvsem kot notranja vprašanja vsake posamezne države, v katere so ostale države in mednarodna skupnost, tudi v primeru najhujših kršitev (genocid) niso smele vmešavati. Na državni suverenosti temelječ koncept človekovih pravic je bil izzvan v 20. stoletju (Novak 2005, 8).

Mednarodno varstvo človekovih pravic je posebej razvito v Evropi, kjer je z razširitvijo Sveta Evrope po padcu Berlinskega zidu na praktično celotno evropsko celino, s sprejemom Evropske konvencije o človekovih pravicah (EKČP) in Evropske socialne listine ter z judikaturjo Evropskega sodišča za človekove pravice (ESČP), pred katerim lahko tudi vsak državljan RS sproži postopek zoper državo, ki mu je domnevno kršila njegove pravice, vzpostavila delujoč sistem varstva pravic in svoboščin. Z vključitvijo Listine temeljnih pravic Evropske zveze v Evropsko ustavno pogodbo in sprejemom odločitve, da bo Evropska zveza pristopila k EKČP, so začrtane temeljne smernice prihodnjega razvoja varstva človekovih pravic v Evropi, katerega osrednja nosilna stebra sta EKČP in judikatura ESČP. (Učni načrt, 1996, Ribičič 107)

Reakcija mednarodne skupnosti na grozote in masovne kršitve pravic med 2. svetovno vojno je razvoj modernega mednarodnega prava človekovih pravic. Vsaj delu kršitev bi se bilo moč izogniti, če bi obstajal učinkovit mednarodni sistem varstva teh pravic. Ustanovna listina Organizacije združenih narodov (OZN) pomeni pravni temelj za razvoj mednarodnopravnega varstva človekovih pravic prek njegove kodifikacije in progresivnega razvoja. (Bohte 1997, 442-443)

Kljub ustavam, s katerimi nosilci oblasti sami sebe omejujejo zaradi človekovih pravic in temeljnih svoboščin in sistemu »zavor in ravnotežij«, ki jih prinaša vzporedno razvijajoča se demokratična pravna država, notranji interesi, spopadi in spopadi za oblast še vedno predstavljajo veliko in realno nevarnost za politizacijo in instrumentalizacijo človekovih pravic. Ob tem je svet ob koncu druge svetovne vojne dobil prepričljiva dokazila o nastajanju, načinu polastitve oblasti in zlorabah totalitarne oblasti italijanskega fašizma, nemškega nacizma in sovjetskega boljševizma. Zato je takrat dozorela že precej prej nastala zamisel o prenosu norm za spoštovanje in varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin na mednarodnopravno raven. (Bavcon 2006, 20-21)

Ključen premik predstavlja Splošna deklaracija človekovih pravic (SDČP), ki jo je kot je že omenjeno leta 1948 razglasila Organizacija združenih narodov (OZN) kot »skupen ideal vseh ljudstev in vseh narodov«. S SDČP so bile na mednarodni ravni in prvič v zgodovini človeštva opredeljene človekove pravice, potrebne za zaščito človeškega dostojanstva. Te danes skupaj s pravicami zapisanimi v pravno zavezujočih paktih – Mednarodnem paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih

pravicah (MESKP) ter Mednarodnem paktu o državljskih in političnih pravicah⁵² (MPDP), predstavljajo izhodiščno točko ter vrednostna in etična načela, ki jih je družba definirala kot osnovne pravice.

Na podlagi teh globalnih standardov človekovih pravic je nastalo več t. i. subsidiarnih dokumentov človekovih pravic in temeljnih svoboščin⁵³ kot tudi regionalnih mednarodnih instrumentov človekovih pravic. Ti globalne akte v določenih pogledih tudi presegajo (Bavcon 2006, 18).

8.1 POMEN MEDNARODNEGA VARSTVA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Z vzpostavitvijo mednarodnega prava človekovih pravic vprašanje, kako kakšna država obravnava svoje državljane in ljudi sploh ni več izključno njena notranja stvar, marveč stvar mednarodnega prava in mehanizmov za nadzorstvo, ki jih je to pravo vzpostavilo. (Bavcon 2006, 23).

Funkcija mednarodnega prava je dvojna. Prvič s splošnimi dokumenti (ali običajnim pravom), obvezati države, da prenesejo posamezne človekove pravice v svoje notranje pravo, jih spoštujejo in jim nudijo ustrezno pravno varstvo, s čimer država tudi omeji svojo absolutno suvereno oblast nasproti posamezniku. Druga funkcija mednarodnega prava pa je vzpostaviti učinkovit mednarodnopravni nadzor nad samim uresničevanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin, njihovega spoštovanja ter z njimi spoštovanja mednarodnih obveznosti. V ta namen so na podlagi posameznih konvencij ustanovljena posebna mednarodna telesa, ki služijo kot mednarodni monitor nad državami in njihovimi obveznostmi kot reševalec sporov in kot supernacionalni garant posameznikovih človekovih pravic (Lampe 2004, 12).

⁵² MPDP varuje temeljno človekovo pravico do življenja in določa, da nihče ne sme biti žrtev mučenja, zasužnjevanja, samovoljnih priporov, prisilnega dela ali, da so mu odvzete temeljne svoboščine, kot so gibanje, izražanje in združevanje.

⁵³ Med vire mednarodnega prava človekovih pravic štejemo tudi konvencije, ki so bile sprejete v okviru mednarodne organizacije dela, med njimi: o brezposelnosti (Konvencija št. 2), o minimalnih normah socialne varnosti (Konvencija št. 102), o diskriminaciji pri zaposlovanju in poklicih (Konvencija št. 111), itd..

9 ZAKLJUČEK

Spoštovanje človekovega dostojanstva, njegove svobode in pravic ni vezano samo na 10. december, dan, ki so ga Združeni narodi razglasili za dan človekovih pravic. Moralo bi biti vsebina in cilj vsakdanjih prizadevanj parlamentov, vlad, demokratičnih političnih strank in tako imenovane civilne družbe vseh držav, ki se imajo in razglašajo za demokratične pravne države. Ob tem dnevu se seveda ni mogoče izogniti slavnostnim govorom, lepim besedam in še lepšim geslom. Toda če bi ostali samo pri tem, bi bil utemeljen očitek, da blišč lepih gesel zatemnjuje kruto resničnost, za nadomestek pa da se oblikuje nekakšna "ideologija" človekovih pravic in da to nujno vodi v indoktrinacijo in enoumje. (e dnevnik)

Pri svojem diplomskem delu ugotavljam, da je civilnopravno varstvo pomembna oblika varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter da so Ustava Republike Slovenije, Splošna deklaracija o človekovih pravicah, Varuh človekovih pravic, Mednarodno varstvo in Evropska konvencija človekovih pravic in temeljnih svoboščin najpomembnejši prispevek na civilnopravnem področju. Na žalost vsi ti temeljni dokumenti niso obvezujoči v strogo pravnem pomenu in mednarodnem okviru ter njihove uporabe ne garantira nek sistem formalnih postopkov. Vendar pa je Splošna deklaracija o človekovih pravicah pomembno vplivala na razvoj ustavnih in pravnih sistemov držav in na razvoj civilnega prava. Dandanes imajo človekove pravice družbeno izredno relevanten pomen, saj so opredeljene v ustavah, zakonih in konkretnih sodnih odločitvah večine držav. Človekove pravice omejujejo državno oblast in država ne sme posegati v določene temeljne pravice ljudi, ne lastnih državljanov ne tujcev. So izraz človekove integritete in dostojanstva in država jih ne more kar odpraviti.

Kot je razumeti danes se človekove pravice in temeljne svoboščine nanašajo na široko paleto vrednot in sposobnosti, ki odražajo različnost ljudi, okoliščine in zgodovino. Skupni minimalni civilizacijski imenovalec postmoderne družbe torej predstavljajo človekove pravice in temeljne svoboščine. Vendar pa raven varovanja pravic in svoboščin kot civilizacijske dobrine ne dosega vedno ravni dogovorjenih skupnih standardov. Ko človeštvo uspešno rešuje en problem, vzniknejo številni novi. Nenehno oboroževanje škoduje odnosom med državnimi organi, socialnemu razvoju, zdravju, šolstvu in okolju, omogoča izkoriščanje in kratenje človekovih pravic, kar predstavlja osrednji problem in skrb mednarodne skupnosti v vseh državah sveta.

Pojmovno kategorijo človekovih pravic pri nas in po svetu uporabljajo v različnih pomenskih zvezah, tudi nameni same rabe so različni, dostikrat daleč stran od bistva te pojmovne kategorije. Zato ni nič nenavadnega kadar pojem človekovih pravic spreminjajo v ideološko ali politično geslo. Zgodovinski pomen z razsvetljenstvom prežete Virginijske deklaracije o pravicah leta 1776 in iz francoske revolucije izhajajoče Deklaracije o pravicah človeka državljana iz 1789 leta, sta spodbudili prehod pojma človekovih pravic iz sfere moralne in politični sfere v sfero prava. S tem se je začel dolgotrajen, z vsemi protislovji in težavnimi zapleti obremenjen proces nastajanja in razvoja prava človekovih pravic.

Če so človekove pravice same sebi namen in cilj, je njihova razmejitev med vrednostnim in politično instrumentalnim delom zahtevna in precej zapletena. Zahodni svet je v dvesto letih po francoski revoluciji prevzel pridobitve obče, politične in pravne kulture, kar je pogoj za spoštovanje z ustreznimi pravnimi mehanizmi zavarovanih pravic. Pogoj za takšno delovanje je obstoj ustavnopravne ureditve in demokratične pravne države. Vprašanja povezana z uveljavljanjem, načini uresničevanja in varstva (v mojem primeru civilnopravnega varstva) človekovih pravic izhajajo iz mednarodnih dokumentov in obstoječih domačih predpisov.

Pri osmišljanju in udejanjanju svojih pravic in svoboščin se posameznik sooča z različnimi možnostmi etične refleksije. Ob odločitvi ga usmeritve, osebne in socialne podmene določajo na različne načine. (Sruk 1988, str 261).

Vsak posameznik ima določene pravice, ki sem jih v svojem delu razčlenila, med najpomembnejše pa seveda spadajo ravno pravice civilnopravnega varstva, ki jih pojmuje kot osebne pravice. Moderna teorija jih pojmuje kot človekove pravice varovane z instrumenti civilnega prava. Gre za fenomen, ki še posebej v informacijski družbi dobiva neslutene razsežnosti. Število sodnih sporov, primarno civilnopravnih, dandanes pospešeno raste, predvsem zaradi medijskih zadev. Izjemno pomembno vlogo igra na tem področju tudi Evropsko sodišče za človekove pravice. (Fakulteta za državne in evropske študije)

Ko sem razčlenjevala pravice in svoboščine pri nas sem se osredotočila predvsem na njihovo varstvo to je civilnopravno varstvo in odkrila, da je pravzaprav varstvo pravic eden izmed ključnih ciljev posamezne države kot tudi pri nas. Vendar me žalosti to, da prihaja kar pogostokrat do njihovih kršitev. Danes je veliko govora o človekovih pravicah, veliko ljudi se nanje sklicuje, a v resnici o njih vemo bore malo, še manj pa se trudimo, da bi se te pravice dejansko uveljavile in zaživele. Hkrati pa pozabljamo, da s svojim ravnanjem, sprožanjem vojn in z ekonomskimi izkoriščanji dobesedno teptamo pravico ljudi do dostojanstva in celo do življenja samega.

Opozorjanje na ustrezno varstvo pravic in svoboščin pomeni tudi reševanje na videz nič kaj zapletenih vprašanj in problemov. Za poznavalce ustavnega prava so vprašanja lahko rešljiva, enostavna in celo banalna. Država včasih zavestno ali iz nevednosti, neuspešno rešuje tudi lahka vprašanja. Teoretično izhodišče za razvoj ustavnodemokratične kulture in kulture spoštovanja človekovih pravic se zdi preprosto, saj so človekove pravice in svoboščine vrednota sleherne demokratične družbe in vrednostno jedro pravne države. Temeljne človekove pravice in svoboščine, zapisane v Evropski konvenciji o človekovih pravicah, so le minimum skupnega evropskega varstva, nujno je, da ustavne pravice, zapisane v slovenski ustavi, presegajo ta minimum. Osrednji formalni varuhi človekovih pravic in svoboščin v državi so redna sodišča, najvišji in najučinkovitejši varuh človekovih pravic znotraj nacionalnega pravnega sistema pa je ustavno sodišče. Vendar pa »pravice ni mogoče prepustiti uvidevnosti vladajočih, naključnim spoznanjem ali vsakokratnim interpretacijam birokracije odvisno od potreb in okoliščin« kot pravi Zajc v svojem delu. Zagotovljena mora biti odprtost institucij, da lahko vsak državljan zahteva in dobi strokovno pomoč kadar meni, da so njegove pravice ogrožene.

Slovenija je vzorno uredila varstvo človekovih pravic in svoboščin v svoji ustavi. S sprejetjem nove slovenske ustave v letu 1991 so bile uveljavljene splošne normative generacije človekovih pravic in državljanskih svoboščin, ki so temelj modernega demokratičnega sistema. S tem se je Slovenija vključila v proces uveljavljanja univerzalne implementacije standardov človekovih pravic in svoboščin, zapisanih v mednarodnih zakonih o človekovih pravicah, vsem ljudem. Po drugi strani lahko govorimo o procesu evropeizacije normative ureditve na področju človekovih pravic v Sloveniji. (Fink 1994, 35)

Slovenija glede vprašanja človekovih pravic deluje kontinuirano, izhajajoč iz splošnih stališč in prakse, ki nas uvršča v krog progresivnih držav z razmeroma dobrim stanjem na področju spoštovanja človekovih pravic. Slovenija je pogodbenica mednarodnih pogodb OZN s področja človekovih pravic, med njimi tudi Konvencije OZN za otrokove pravice in Pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah.

Kot zaključek mojega diplomskega dela pa naj samo še enkrat povzamem Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, ki je eden izmed glavnih dokumentov sprejetih na področju človekovih pravic, seveda poleg Ustave Republike Slovenije, saj deklaracija ostaja eden od najbolj poznanih in najpogosteje citiranih dokumentov o človekovih pravicah na svetu in se uporablja za obrambo in razvoj človekovih pravic. Njena načela so bila sprejeta in še vedno navdihujejo zakonodaje različnih narodov ter ustave mnogih novonastalih držav. Njeno polno izvajanje bi spremenilo svetovno skupnost. S članki v reviji *Share International* Mojster modrosti podaja svoj edinstven uvid v vitalno vlogo Združenih narodov v središču svetovnih dogajanj ter v pomen Splošne deklaracije o človekovih pravicah: "Organizacija Združenih narodov je oblikovala pravilnik o človeških pravicah, ki bo, če se bo izvajal, razrešil sedanje socialne napetosti in zagotovil bazo za pravično in stabilno družbo. Zaenkrat ta Splošna Deklaracija o človekovih pravicah ostaja le sen za mnoge milijone, ki po vseh deželah sveta nimajo ničesar. Cilj mora biti kar najhitreje zagotoviti te osnovne pravice za vse narode.

LITERATURA

Prispevki iz knjig

1. BAJEC, Anton. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, 1998.
2. BAVCON, Ljubo. Človekove pravice in temeljne svoboščine v novi ustavni ureditvi Republike Slovenije. V KAUČIČ, Igor (ur.): Nova ustavna ureditev Slovenije. Uradni list republike Slovenije, Ljubljana, 1992, str. 43-47.
3. BAVCON, Ljubo. Izzivi in odzivi. Uradni list Republike Slovenije. Ljubljana, 2006, str. 18-23.
4. BREZOVŠEK, Marjan, HAČEK, Miro, ZVER, Milan. Democratic praxis in Slovenia. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš, 2007.
5. BOHTE, Borut. Mednarodno varstvo temeljnih pravic. V: Pavčnik, Marijan, Ada Polajnar-Pavčnik, Dragica Wedam-Lukić (ur.): Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997, 440-486.
6. CERAR, Miro. O naravi človekovih pravic in dolžnosti. V PAVČNIK, Marjan, POLJANAR-PAVČNIK, Ada, WEDAM-LUKIČ, Dragica (ur.): Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997, str. 52-57.
7. CERAR, Miro. Temelji ustavne ureditve, človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna razmerja. Študijsko gradivo. Priloga varstvo osebnih podatkov. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2001, str. 7.
8. CERAR, Miro. Narava in pomen človekovih pravic. V CERAR, Miro, JAMNIKAR, Jon, SMRKOLJ, Maja (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Društvo Amnesty International Slovenije. Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 120-144.
9. CERAR, Miro. Temelji ustavne ureditve, človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna razmerja. Učno gradivo za udeležence seminarja; Priloga Varstvo osebnih podatkov. Ministrstvo za notranje zadeve, Direktorat za javno upravo, Upravna akademija, Ljubljana, 2004, str. 36-47.
10. FINK, Hafner. Normativno urejanje strank in problemi demokracije na Slovenskem. V LUKŠIČ, Igor. Stranke in strankarstvo. Slovensko politološko društvo, Ljubljana, 2004.
11. FINŽGAR, Alojzij. Osebnostne pravice. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Zgodovinske in družbene vede, 1985.
12. GALIČ, Aleš. Ustavno civilno procesno pravo: ustavna procesna jamstva,ustavna pritožba – meje preizkusa in postopek, 1. natis. GV založba, Ljubljana, 2004.
13. KAUČIČ, Igor, GRAD, Franc. Ustavna ureditev Slovenije: 5. spremenjena in dopolnjena izdaja. GV založba, Ljubljana, 2008, str. 109-167.
14. KOCJANČIČ, Rudi, RIBIČIČ, Ciril, GRAD, Franc, KAUČIČ, Igor. Ustavno pravo Slovenije. Visoka upravna šola, Ljubljana, 2003, str. 98-99.
15. Lampe, Rok. Človekove pravice v pravnih in sodnih postopkih. V TURK, Boštjan J., BOŠNJAK, Marko, TERŠAK, Andraž (ur.), Legalia, Ljubljana, 2004, str. 12

16. MAVČIČ, Arne. Varstvo pravic pred ustavnim sodiščem. V MAVČIČ, Arne (ur.): Primerjalno ustavno pravo – pravo človekovih pravic. Pasadena, Ljubljana, 2001, str. 194-208.
17. MAVČIČ, Arne. Varstvo pravic pred ustavnim sodiščem. V CERAR, Miro, JAMNIKAR, Jan, SMRKOLJ, Maja (ur.). Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Društvo Amnesty International Slovenije. Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 1.
18. NOVAK, Mitja, CVETKO, Aleksej. Socialna varnost. Pravna fakulteta, Maribor, 2005.
19. PAVČNIK, Marjan. Razumevanje temeljnih človekovih pravic. V PAVČNIK, Marjan, POLJANAR-PAVČNIK, Ada, WEDAM-LUKIČ, Dragica (ur.): Temeljne pravice. Cankarjeva založba, Ljubljana 1997, str. 84-313.
20. PERENIČ, Anton. Svet Evrope in človekove pravice. V CERAR, Miro, JAMNIKAR, Jon, SMRKOLJ, Maja (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Amnesty International Slovenije. Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 49-51.
21. RIBIČIČ, Ciril. Zbornik politološkega posveta, Portorož 1996. V KOCJANČIČ, Rudi, RIBIČIČ, Ciril, GRAD, Franc, KAUCIČ, Igor: Ustavno pravo Slovenije, VUŠ, Ljubljana, 1998.
22. ROVŠEK, Jernej. Neformalni mehanizmi varstva človekovih pravic – ombudsmani in varuh človekovih pravic. V CERAR, Miro, JAMNIKAR, Jon, SMRKOLJ, Maja (ur.): Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Društvo Amnesty International Slovenije. Mirovni inštitut, Ljubljana, 2002, str. 127-128.
23. SRUK, Vlado. Prolegomena k človekovim pravicam. V JAMBREK, Peter, PERENIČ, Anton, URŠIČ, Marko (ur.): Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji, dokumenti. Ljubljana 1988, str 261.
24. ŠTURM, Lovro. Pomen ustavnosodnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V ZVER, Milan (ur.): Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije. Državni svet Republike Slovenije in Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, 1998, str. 25-26.
25. TRPIN, Gorazd. Varstvo pravic posameznika v razmerju do upravnih in samoupravnih organizacij. V JAMBREK, Peter, PERENIČ, Anton, VRŠIČ, Marko (ur.): Varstvo človekovih pravic. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, str. 189.
26. TOPLAK, Ludvik. Civilno pravo. Zvezek1, Splošni del: uvod v civilno pravo. 4. predelana in dopolnjena izd. Gospodarski vestnik, založba, Ljubljana, 1992.
27. TÜRK, J. Boštjan. Človekove pravice v pravnih in sodnih postopkih. Ljubljana, 2004.
28. TÜRK, Danilo. Ustava republike Slovenije in evropska konvencija o človekovih pravicah in temeljnih svoboščin, Ljubljana, 1993, str. 16-18.
29. TÜRK, Danilo. V ACCETTO, Matej, CERAR, Miro, JAMNIKAR, Jon, SMRKOLJ, Maja. Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Društvo Amnesty International Slovenije. Mirovni inštitut, 2002.
30. UDE, Lojze. Sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V ROVŠEK, Jernej (ur.): Slovenija in Evropska konvencija o človekovih pravicah.

31. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, 1993, str. 13.
32. ZAJC, Drago. Politika človekovih pravic. Študijsko gradivo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2005, str. 9.

Samostojne publikacije

1. BAVCON, Ljubo. Neslavnostne misli o človekovih pravicah. 60 let pozneje. Dnevnikov objektiv, Dnevnik, 2009.
2. GRIZOLD, Anton, Bogomil Ferfila. Varnostne politike velesil. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2000.
3. TOPLAK, Ludvik. Civilno pravo. Splošni del civilnega prava. 5 predelana in dopolnjena izd. Pravna fakulteta, Maribor, 2002.
4. Ustavna listina združenih narodov in Statut meddržavnega sodišča. Društvo za združene narode za Republiko Slovenijo, Ljubljana, 1993.

VIRI

Pravni viri

1. Ustava Republike Slovenije (UR. I. RS, št. 33/91)
2. Predpisi o lastninski pravici. Zakon o temeljnih lastninskopravnih razmerjih o ugotavljanju vzajemnosti, o kmetijskih in stavbnih zemljiščih. (UR. I. RS, št. 7/93)
3. Splošna deklaracija človekovih pravic (Ur. I. RS, št. 35/92 - MP, št. 9/92)
4. Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (UR. I. št. 33/94 – MP št. 7/94)
5. Zakon o varuhu človekovih pravic (UR. L. RS, št. 71/93)
6. Obligacijski zakonik (Ur. I. RS, 83/2001)
7. Stvarnopravni zakonik (Ur. L. RS 87/2002)

Internetni viri

1. Fakulteta za državne in evropske študije. Osebnostno pravo. Rok Lampe.
URL=«<http://www.fds.si/studenti/ucni-nacrti/i-stopnja-javna-uprava-ucni-nact/99-ii-osebnostno-pravo>«
2. Ministrstvo za javno upravo. Temelji ustavne ureditve.
URL=»http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:q2QnHrkw9moJ:www.mju.gov.si/fileadmin/mju.gov.si/pageuploads/mju_dokumenti/UA/ucna_gradiva/usposabljanje_za_IN/JANCAR_MARTIN_temelji_ustavne_uredit.ppt+organigram+varstva+%C4%8Dlovekovih+pravic&cd=1&hl=sI&ct=clnk&gl=sj«
3. Moj eDnevnik. Človekove pravice in temeljne svoboščine.
URL= »http://www.ednevnik.si/entry.php?w=jamnik&e_id=32431«, 26. 07. 2007.
4. Nova doba. Človekove pravice.
URL= »<http://nemo.blog.siol.net/2006/10/20/clovekove-pravice/>«, 20.10.2006.
5. PogodbaPogodbe. Obligacijsko razmerje.
URL= »<http://www.pogodba-pogodbe.info/obligacijsko-razmerje/>«
6. Razvoj sodne presoje ustavnosti.
URL= « <http://www.concourts.net/introsi.php>«
7. Scribd. Civilno pravo, splošni del. Študijsko gradivo, Toplak 2002.
URL=«<http://www.scribd.com/doc/26509273/Civilno-Pravo-Splo%C5%A1ni-Del>«
8. Scribd. Nepravdno pravo. Zapiski iz predavanj.
URL= »<http://www.scribd.com/doc/26509411/Nepravdno-Pravo>«, 2007

9. Share Slovenija. Splošna deklaracija o človekovih pravicah
URL=«http://www.share-international.net/slo/publikacije/arhiv/politika/splosna_deklaracija.htm«
10. Tutorstvo za CP. Splošni del civilnega prava. Matej Cerar, Mojca Nadles.
URL= »<http://www.pf.uni-lj.si/media/juhart.tutorstvo.cp-pregled.pdf>«

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC IN OKRAJŠAV

ECJ	<i>Sodišče evropskih skupnosti</i>
ECOSOC	<i>Ekonomski in socialni svet</i>
EKČP	<i>Evropska konvencija za človekove pravice</i>
EKVČP	<i>Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic</i>
ESČP	<i>Evropsko sodišče za človekove pravice</i>
EU	<i>Evropska unija</i>
MESKP	<i>Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah</i>
MPDP	<i>Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah</i>
OZ	<i>Obligacijski zakonik</i>
OZN	<i>Organizacija združenih narodov</i>
PEU	<i>Pogodba o evropski uniji</i>
SDČP	<i>Splošna deklaracija človekovih pravic</i>
SPZ	<i>Stvarnopravni zakonik</i>
ZUstS	<i>Zakon o ustavnem sodišču</i>

SEZNAM SLIK

1. **SLIKA 1:** Splošni pregled civilnopravnega razmerja. Matej Cerar (Tutorstvo za CP, str.9)
2. **SLIKA 2:** Značilnosti civilnopravnega varstva. Matej Cerar (Tutorstvo za CP, str. 7)
3. **SLIKA 3:** Pravice civilnopravnega varstva. Matej Cerar (Tutorstvo za CP, str. 12.

IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA

Podpisana **Dolores Rožej**, rojena 17.10.1984, v Slovenj Gradcu, študentka Fakultete za upravo, visokošolski študijski program Javna uprava, vpisna številka indeksa 04032756, izjavljam, da sem avtorica diplomskega dela z naslovom **Civilnopravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin**, ki sem ga napisala pod mentorstvom izrednega prof. dr. Rudija Kocjančiča.

V skladu z Zakonom o avtorskih in sorodnih pravicah dovolim objavo diplomskega dela na spletnih straneh Fakultete za upravo.

Diplomsko delo je lektorirala profesorica slovenskega jezika Tadeja Germadnik.

Ljubljana, junij 2010

Dolores Rožej

